

**Marí
Andreksóni
elulugu**

Sisukord

Lapsepõlvemälestused.....	5
Lapsepõlv Seljal	5
Mängukaaslased, mängud	6
Lapsepõlv Väandras	17
Kool Väandras.....	31
Särevere-Türi.....	56
Türi Aiandus- ja Loomakasvatustehnikum	56
Uusna.....	79
Minu „telestaari“ karjäär	84

Lapsepõlvemälestused

Lapsepõlv Seljal

1935-1942

Minu varased mälestused lapsepõlvest on kuidagi väga helged ja ilusad. Isegi nõnda, et need inimesed, kellega oma varases lapsepõlves kokku puutusin, olid minu jaoks erilised ka hoopis, hoopis hiljem – täiskasvanuna. Samas usun ma, et meie kodu ei olnud muredeta, aga ühtegi halba mälestust ei ole. Kurbust küll!

Mäletan, kui suri mu väikevend Ain. Õhtul oli hädaristimine. Söögitoas olid inimesed koos, kõik olid väga vaiksed ja kurvad. Hommikul mu väikest vennakest enam ei olnud. Tema, keda ma nagu tibupoega ainult sõrmeotsaga julgesin paitada, oli valges riides meie külmas toas pingi peal. Olin siis viiene, tema nädalane.

Teist korda nägin kurbust ja valu sõja ajal. Meie kodus ja naabriperes olid Saksa sõdurid korteris. Küll olid nad lõbusad poisid. Nende suupillimängu, laule oli tore kuulata. See algas juba varahommikul, nii et ma ärkasin tavaliselt ikka teiselt poolt seina kostva müusika peale. Selles toas, kus nad elasid, oli ka klaver. Seda nad oskasid ka mängida. Igatahes „Lily Marleen“ on mul sellest asjast selge.

Aga ühel hommikul oli kõik haudvaikne. Arvasin, et nad on ära läinud, kuid söögitoa aknast nägin, et nad on õue peal, aga kuidagi imelikud – hoopis teistsugused kui tavaliselt, väga vaiksed ja tõsised. Mu ema ja õde nutsid, hakkasin ka nutma ja siis nad rääkisid mulle, mis oli juhtunud.

Õhtul olid aiast lahti pääsenud naabripere Jõgiste sead. Perepoeg Artu läks neid tagasi ajama. Õhtu oli juba pimedavõitu, oli ka liikumiskeelu aeg. Puhus väga vali tuul. Tunnimees oli väljas. Ta nägi liikuvat kogu, hüüdis, aga Artu ei kuulnud. Lask tabas otse südamesse.

Päeval tuli mingi kõrge sõjaväeülemus. Sõdurid olid meie ja Jõgise vahel rivis. Äkki laskus üks neist põlvili ja rääkis midagi sellele tulijale. Hiljem räägiti, et ta palus end maha lasta.

Sellest päevast oli kogu meie igapäevane elukava aga hoopis teistsugune kui enne, sest olime naabritega väga lähedased. Jõgise isa oli metsnik, minu isa metsavaht, Salme ja Vilma olid lausa lahutamatud sõbrannad. Artu oli vist Vilma kavalier ka olnud. Pärast Artu surma oli

Jõgise ema Vilmat kallistanud, nutnud ja Vilmale öelnud: „Vilma, mu kallis minia, mis sinust nüüd saab?“

Vahukoort sain ma esimest korda maitsta siis, kui sakslased meil olid. Ju nad meiereis soomust tegemas käisid, igatahes oli Jõgise õuel suur pada vahukoort täis. Kõiki kutsuti seda sööma. Ma polnud vahukoort enne näinudki, arvasin, et see on lüpsisooja piima vaht ja ei tahtnud kuidagi proovida. Kui aga nägin, kui heade nägudega see limpsimine käis, lõin ka lusika sisse ja oh õndsust – keele tahtis alla viia. Oli siis vast kuueaastane.

Tol ajal oli mul üleüldse piima ja koorega selline suhe, et piima jõin nagu vasikas, nii sooja, külma, haput kui rõõska, aga hapupiima pealt pidi koor kadunud olema, kui mulle kama või hapupiima pudi tehti või ise teha pusingin. Ükskord oli see pudi õige hea, hoopis parem kui tavaliselt. Pärast rääkis ema, et see oli tehtud hästi koorest piimast. No siis ei olnud mul selle hapupiima koore vastu enam midagi. Võib-olla on see naljakas, aga hapupiimapudi oli peaaegu et mu lemmikroog. Ju on see geenidega edasi kandunud ka mu järeltulijaile.

Astrid oli ka nii 5–6-aastane, kui telekas räägiti, et Moskvas olid mingid kõrged välismaa külalised ja Brežnev korraldas neile banketi. Astrid küsis, et mis asi see bankett on. Seletasin siis, et pidulik õhtusöök. Tema uuris edasi, et mida seal siis süüakse. Arvasin, et eks nad söövad seal kõike kõige paremat. Astrid kommenteeris selle peale: „Oh, siis ma tean küll. Nad söövad hapupiimapudi!“

Meie Selja kodus Kingu metsavahitalus oli neli tuba ja köök: magamistuba, söögituba, saal ja nn purgatuba (miks ma mõnda aega mäletasin, et seda hüüti *külm tuba*, ei tea), kus oli kõige soojem, sest sealt köeti leivaahju. Ju see ahi siis ka seal toas oli.

Mängukaaslased, mängud

Mängukaaslased elasid lähedal raudteejaamas ja selle ümbruses. Sinna käidi ka lehte toomas. Seal olid abonentkastid. Meie kapi number oli 21.

Mängud olid meil lõbusad: „Läts“, „Taehvaater“, „Mädamuna“. Meil oli ka hulga isetehtud loomi. Lepapulkaadest tegime terved suured karjad hobuseid, lehma, sigu. Hobused olid oksaga lepapulgast pika kaelaga, lehmad kirjuks lõigatud, sead lihtsalt teravaks lõigatud pulkaadest.

hobune	kass
lehm	vanker
sig	vanker hobusega
koer	

Lepapulkadest tegime loomadele ka laudad, aiad ja söödakünad. Ajasime neid koju ja karjamaale. Neil olid ka nimed. Lehmad olid Punikud, Mustikud, Kirjakus jne, hobuste nimed olid Miira, Jürka.

Hääli tegime ise – hirnusime, rõhitesime, ammusime, haukusime, näugusime, nii nagu stsenaarium ette nägi. Hobuseid sai ka vankri ette rakendada. Vankriks oli lõigatud lapik puupulk, millel etteotsa oli rõme sisse lõigatud. Üks niidiots oli ümber selle rõme, teine ümber hobuse kaela ja sõit läks ludinal.

Mänguasjadest mäletan endal olevat üht kivipeaga, riidest tehtud kerega nukku või nagu siis öeldi *pupe*. Neid päid vist müüdi poes, kere oli ilmselt õe tehtud. Pea oli neljast kohast niidiga kere külge õmmeldud. Selleks olid nurkades augud, kust niit läbi läks. Riideid tegin talle ise, aga ma polnud eriti hoolas, suuresti oli see pupe niisama riidetüki sisse mähitud.

Ükskord tõi jõuluvana mulle käekella, laste oma muidugi. Uhkeldasin sellega natuke aega, siis tuli suur uudishimu peale, tahtsin näha, mis seal sees on. Ja oligi selle kellakese elulugu otsas.

Kord tegi vend Aksel mulle tõukeratta. See oli üleni puust, rattad kaasa arvatud. Hästi oli tehtud, ilus oli ka. Omast arust kupatasin sellega õue peal lausa kosmilise kiirusega. Tükiks ajaks olid muud asjad ununenud ja ma olin mängukaaslaste silmis tehtud plika. Neil ühelgi sellist polnud.

Kui Aksel mulle tõukeratta tegi ja seda mulle parajasti üle andis, tuli vend Jaan ja tõi mulle kaks pikka kõrretäit maasikaid. Olin väga tänulik ja tasusin mõlemale „heldelt“ – kumbki sai pool maasikat! Kuidas ma ometi ihne olin? Ja kuidas ma selle maasika pooleks sain?!

Maasikate korjamine kõrre otsa oli minugi meelistegevus. Lepiku servas, kus oli ka meie juurviljamaa, oli neid kraavikallastel ja võsa ääres hulgan. Kui hea lõhn neil oli! Tõin neid ikka koju emale. Õigemini mammale, sest meie hüüdsime oma ema ja isa mammaks ja papaks. Mispärast, ei tea!

Maja otsas oli meil kiik. Sellel kiikusid ka suuremad poisid-tüdrukud, kes õuel ja vendadel külas käisid. Nad tegid õige kõva hoogu. Küll oli tore vaadata. Tihtilugu käis sihuke külm jutt südame alt läbi ja kange tahtmine oli ka ise proovida natukenegi kõrgemale tõusta,

kui mamma lubas. Ükskord proovisin. Ei tea, kas olid käed nõrgad või oli ärevus keelatud vilja maitsmisel suur, aga „mats ja maaühendus“ tuli. Kuidas see just täpselt oli, ei tea. Kui ärkasin, olin voodis, külm, märg käterätt ümber pea.

Üks teine „maaühendus“ oli veel. Raudteejaama territooriumil, tagavara teel seisis platvormid, vahest tühjad, vahest kaubalaadungiga. Ükskord olid seal mingid autod. Raske uskuda, et tol ajal võisid seal autod olla, aga ometi olid. Läksime sõbranna Kuke Leidaga neid lähemalt uurima. Pärast alla hüpatas jäin kuidagi kuhugi kinni ja prantsatasin näoli killustikule, mis rööbaste vahel oli. Olime Leidaga mõlemad kohkunud, mul oli kangesti valus ja verd jooksis. Lippasime kumbki oma koju. Nägu valutab, mis kole. Tuppa ei julgenud minna, läksin aita. Seal oli voodi, heitsin sinna pikali. Olin kukkumisest arvatavasti uimane ka, kuidas ma muidu selle valuga magama jäin, aga vaat jäin.

Sealt ema mu leidis ja oli täiesti šokis. Kujutan ette, kuidas ta ehmatas, Tüdruk üleni paakunud verega koos ja vait kui sukk. Kui nägu oli puhtaks leotatud ja pestud, polnudki asi väga hull, ainult paar-kolm sügavat haava oligi. Üldiselt olid keskmised krammid, aga ju nad olid „hea“ koha peal, et seda verd nii palju tuli.

Üks mänguasi oli meil veel, mäletan seda hästi, aga sellega ma ei mänginud, vaid ainult vaatasin ja imetlesin. Ega ta päris mängukann polnudki. See oli umbes meetri pikkune laevamudel. Kes selle tegi, kuidas ta meile sattus, ei mäleta ka Vilma ega Aksel. Aidas riivil ta seisis ja oli väga kaunis. Vaatasin seda tihti. Kõik oli nagu päris laeval – nii, kuidas piltidel olin näinud. Parda ääres olid ketid, ankur, korsten, kõik olid paigas. Mis temast hiljem sai, ei tea, Vädrasse me teda kaasa ei viinud.

Lauamängudest olid meil mäletamist mööda „Reis ümber maailma“, „Sokumäng“, „Neid sain üksi ka mängida. Vahest mängisime kogu perega.

Lugema õppisin viieaastaselt. Palju tubast aega kulus siis juba raamatutele. Lasteraamatuid oli meil ainult üksikuid, lugesin õe ja vendade kooliraamatuid ja ema ajakirju Kõigile ja Maret. Nendes olid väga ilusad ja armsad pildid, mida hoian meeles praegugi. Lumised suusarajad, lumme mattunud majad, maastikud, kaunid inimesed tulevad väga tuttavad ette ja kui juhtun neid jälle nägema, on väga hell tunne. Paar aastat tagasi sain jõuludeks lugemiseks kaenlatäie Mareteid. Olin kogu pühade aja mälestuste maal. Kõik tuli meelde: kodu hõng, tubade sisustus, jõulupuu, lihavõttepühad jne. Papa oli väga uhke olnud minu vara lugema õppimise üle. Kui mõni külaline oli tulnud, siis ta oli ikka lasknud mind kas või ajalehte ette lugeda. „Ah, mede tüdruk loeb juba soravalt!“

Mäletan üht poeskäiku. Raaga pood oli raudteejaama lähedal. Poeproua Marie ehk rahvasuus hüütud Raaga Mann oli väga lahke. Andis ikka peoga ponksi pealekauba. Ega ma seal üksi väga sageli ei käinud, aga ükskord talvel käisin üksinda.

Otse jalgrada pidi lumega minna ei saanud, läksin mööda teed. Mida ma sealt ostma pidin, et mäleta, aga ära tulles andis poeproua mulle peotäie ponkse kaasa. Kindad olid käes, kommid peos, nii ma tulin. Millegipärast ei julgenud ma mööda teed tulla, kartsin, et äkki mõni auto tuleb ja sõidab otsa, nii käisin tee ääres lume sees. Kui koju jõudsin, polnud peos ühtegi kommi. Küll oli kahju! Hakka nüüd mõtlema, kui palju neid autosid tol ajal ikka tee peal sõitis, et neid nii kartma pidi!

Mustlasi ma kartsin ka. Neid sõitis ühtelugu mööda. Meie maja oli ju tee ääres, sealt oli kõik näha. Mind hirmutati, et kui paha laps olen, võtavad mustlased mu kaasa. Et neil oli lapsi hulga vankri peal, arvasin, et need ongi küla pealt kokku korjatud. Vahest tuli mõni mustlane õue, tahtis midagi osta või ennustada, siis olin vait kui hiirepoeg magamistoas.

Meie kodu ümber oli palju sireleid. Neist kobaratest otsisin ühtelugu õnneõisi ja sain kaasa suure armastuse sirelite vastu. Sirelite lõhn lummab mind praegugi. Kodu juures aida otsas kasvasid sarapuud.

Seisad sirelite-sarapuude süles,
ümber sinilille-nurmenuku nõlv,
sinitaeva kaar on kummumas su üle,
siin mu kodumaja,
siin mu lapsepõlv.

Ja päike paistis alati.

Kui venelased tulemas olid, siis oli hirmu hullusti, ega ma ei saanudki õieti aru, mida kardeti, aga et üks kole asi on tulekul, seda sain aru küll. Loomad olid juba metsa viidud. Põntsi talu oli üle raudtee metsa sees, sinna me varjusime. Loomad oli jah seal, küllap ka asju oli sinna viidud, aga ise olime veel kodus. Mäletan, et keegi nagu hüüdis: „Venelased tulevad!“ Siis läks kiireks. Panime jooksuga Põntsi. Seal oli palju rahvast koos. Eks vist jaamast ja tee ääres olevatest majadest sinna tuldi. Oli väga ärev. Kaua me seal redutasime, ei mäleta, aga olime ikka öösel ka seal, magasime kõik koos rehetoas. Millal me koju tagasi läksime ja missugusena kodu ees ootas, ei tea. Vast midagi hullu polnud, muidu oleks meeles olnud.

Ükskord peeti meil mardipäeva. Oli kombeks, et joosti marti ja siis koguneti kuhugile peresse kokku, et tähistada seda väikese peoga. Oli vist selline hetk, et suured inimesed olid veel jooksmas, kellega ma kodus olin, ei mäleta, aga ootusärevus juba oli, varsti pidid külalised tulema. Läksin suurde tuppa, see oli tühi, lamp põles. Millegipärast oli ühe akna kardin kõrvale lükatud ja äkki nägin selle akna taga õues kellegi koledat nägu. Eks see oli üks mardisant. Ehmusin sedavõrd, et enam ma sinna tuppa pimedas iialgi ei läinud, kui seal kedagi polnud. Mardipeost ei mäleta ma suurt midagi. Palju rahvast oli, palju naeru ja juttu ja laulu ka, aga kes seal kõik koos olid, ei tea.

Selle lõusta pärast seal akna taga pidin ükskord ära külmuma. Ärkasin öösel üles ja oh mis häda, magamistoas polnud peale minu kedagi. Selle asemel, et suurde tuppa minna, kus Vilma magas, läksin õue, kükitasin öösärgi vael trepi peal jumal teab kui kaua. Talvine aeg oli, aga ju siis väga külm ei olnud, muidu oleks ma ju kringliks külmunud.

Papa, mamma, Aksel ja Jaan olid läinud jaama. Seal oli vahetevahel juhutööd, kus sai hästi teenida. Kui vagunid ette anti, oli vaja propsid, tihedamini halupuud sinna sisse laadida. See oli toimunud tihti nii, et õhtul tulid vagunid ette, hommikuks pidid laetud olema. Vilma oli jäetud koju mind valvama. Ma ju teadsin, et ta magab selles toas, aga ust lahti teha ei julgenud, et vaadata – parem juba trepi peal külmetada.

Minu ristiema oli Juuli Kukk, kes elas Tori sirge ääres, meilt umbes kilomeetri kaugusel. Ta oli õmbleja. Maja oli tal väike, aga väga armas ja kodune. Ristiemal oli palju portselanist nipsasju. Meeles on kana, kes istus pesa peal. See oli vist rahakassa. Ka oli üks kaabuloti ja lõtakil pükstega naljakas vanamees. Õmblusmasina sahtlites oli palju värviliste nipspeadega nõõpnõelu, väga huvitav oli neid vaadata ja nendega mängida. Üleüldse oli tal palju igasuguseid karpe, mille sees oli mulle huvitavaid asju.

Ühe kevadpüha laupäeval olin ma tal külas. Päev oli imeilus päikesepaisteline ja soe. Ristiema maja oli täis pühadelõhna ja hiilgas puhtusest. Laual oli kausitäis mune ja oh, mis rõõm, mul lubati neid värvida! Seda ma ka tegin seal saialõhnalises ja õdusas köögis. Küll oli see tore päev. Kui ma hiljem ühes aabitsas nägin värvilist pilti, kus lapsed värvisid mune ilusas uhkes köögis, tuli mulle ikka meelde see kevadpühade laupäev ristiema Juuli juures.

Mäletan ka üht teistsugust ristiema juures käimist. Tulime koos Vandaga, tema oli Juuli tädi ehk Tõnissaare Heino ema õetütar, ja ta oli minust veidi vanem. Ilmselt oli see 1941. aasta juunikuul, sest meile tuli vastu veoauto, kus olid püssimehed püsti peal. Ju ma siis küüditamisest teadsin, sest sikutasin Vandat varrukast: „Hüppame kraavi, muidu nad võtavad meid kinni!“ Vandal oli rohkem mõistust peas ja kraavi jäi hüppamata. Äng oli hinges, kuigi

päriselt teadvusesse see veel ei jõudnud, mis tegelikult toimus. Ma polnud veel kuueaastanegi, sügisel sain.

Minu ristiisa oli Eeriku Jaan (talujärgi), pärisnimi oli tal Talva. Ta elas meist vast kilomeetri kaugusel Niineiste poole. Kuke Juuliga nad vist kurameerisid. sest kuidas nad muidu mu ristivanemaiks said. Miks nad ei abiellunud? Ju vist oli Juuli vaene Eeriku talu jaoks. Mina neid asju ei tea, aga Jaan võttis naiseks ühe kooliõpetaja ja hiljem läks Eestist ära, vist Kanadasse.

Kui ta veel kodutalus elas, käis ta ikka meil ja hoidis mind väga. Ütles ikka, et tema on minu peigmees ja mina tema pisike pruut. Võttis sülle, et peigmees peab ikka pruuti süles hoidma. Ta lubas mulle ühest varsast just minu jaoks hobuse kasvatada ja üks puu talu juures pargis oli istutatud minu ristimise tähistamiseks. Kas see puu veel alles on, ei tea, ja ka hobusest olen Vene valitsuse tõttu ilma. Kui venelasi poleks tulnud ja Jaan poleks Kanadasse putkanud, oleks ta nagunii oma lubadust hobuse kohta täitnud. Mis parata! Kui läinud, siis läinud.

Üks teine peigmees oli mul veel. See oli Veinimäe Jüri. Suured narrisid mind alati: „Päike paistab nii kui roos, Jürit-Marit Seljal koos.“ Hiljem kui Väändras elasime, muutus ka laul, Selja asemel tuli Väändra. Polnud ma seda Jürit ihusilmaga näinud, aga narrida kõlbas küll.

Veinimäe Juta (Juta on nüüd Raiesmaa Riho ema) käis Vilmaga ühes klassis, Jüri oli Juta noorem vend. Ükskord Murakal autopoe juures oli Jutaga kaasas üks mees, kes oli Jutaga ühte nägu. Tuli välja, et see oligi Jüri. Siis nägin teda esimest korda. Astusin ta juurde ja ütlesin: „Tere, peigmees!“ Oi ta läks näost punaseks. Seletasin siis asja ära. Läks näost normaalseks tagasi.

Laupäeva õhtuti ja pühapäeval oli raudteejaamas rohkem liikumist kui tavaliselt. Suviti tulid linlased maale külla, kevaditi tulid koolilapsed, kes linnas koolis käisid. Mamma lubas mind ka jaama minna rongi ajaks vaatama. Aga puhas kleit tuli selga panna, nägu-käed puhtaks pesta ja juuksed siledaks sugeda. Seal oli kangesti huvitav. Ilusate riietega linnasaksad, hobustega oli vastu tulnud ja siis läksid nii, mis rattad võtsid. Pühapäeva õhtul oli liikumine vastupidine, siis oli nagu põnevamgi veel rongi oodates ja see lõhn! Siis sõitsid ju suslad, auruvedurid ja nendel oli isemoodi lõhn. Suvelõhnad olidki minu jaoks sirelite ja raudteejaama lõhn.

Need pered, kellega me sel ajal, kui Seljal elasime, läbi käisime, oli minu mäletamist mööda Põntsi talu, Avasalud, Jõgised, jaamast Tammojad, Puustid. Neid ma tean, aga kindlasti oli veel tuttavaid.

Põntsi nime toob mulle silmade ette selle talu elamise ja isegi tubade sisustuse. Põntsi Leenu, kesli minu tädimehe Kaasiku Jüri õde, olevat olnud vähekeese ihne, aga see minu lapsepõlve mälestusi ei sega. Minu vastu oli ta küll lahke. Neil oli suur-suur õunaaed. Mesilased sumisesid, kõik puud olid õitest valged, nagu valges vahus, kambri akende all olid pojengipeenrad, neid oli palju ja mitut värvi. Õunaaia nurgas oli ait, õigemini küll aia taga. Seal hämaras aidas olid viljakirstud, lihanõu, riided ning kõik see kokku oli veidi salapärane ja huvitav. Ja sel kõigel oli üks isemoodi lõhn – talulõhn.

Toad olid Põntsil ka veidike hämaramad. Rehetuba oli küll valge, aga kambrid ei olnud. Suured puud maja ümber hoidsid vist suure valguse eemal. Kambrites oli jällegi üks isemoodi lõhn. Kaasiku eeskambris oli samasugune lõhn. See on midagi erilist. See on talukambri lõhn. Arvan, et see tuleb seisvast õhust, puuseintest, vanast mööblist, puhtaks pestud põrandast, takustest põrandariietest ja ma ei tea, millest veel.

Kui postimees olin ja mööda peresid käisin, tundsin ka Pauna kambreis samasugust lõhna. Hiljem käisin iga kord, kui Paunale pensioni viisin või lehte tellisin, üle kambriukse seda lõhna ninna tõmbamas. See oli lapsepõlve mälestus. Pärast remonti see lõhn kadus.

Lõhnadega on mul üldse, ka praegu, mingi suhe. Sinililled tuletavad meelde Vändra kevadisi koolimineku hommikuid. Nartsissidel on algkooli lõpu lõhn, pojengidel – leeripidude ja keskkooli lõpetamise lõhn, sirelid – kõige ilusa alguse lõhn, jasmiinid – laupäeva õhtud suvel. Ja kui sinna lisada veel iiriste peen aroom, siis olen ma Vändras Laasalu aias enne päevaloodet suvisel õhtul.

Jõgise naabriisa oli suur tugev mees pika habemega. Mul oli tema suhtes suur aukartus. Naabritega seoses oli mul üks suur unistus. Jõgise Salme, kes oli juba preilieas, oli magamistoa nurgas nukuvoodi koos suure lahti-kinni käivate silmadega nukuga. Nukuneiu olid ilusad riided, mida sai seljast ära võtta ja selga panna. Voodis olid ilusad voodipesud ja siidist tepitud tekk ning voodi ees vaibake. Ma kangesti lootsin, et Salme annab selle mulle, sest tal polnud väiksemaid õdesid ja mulle jäi täiesti arusaamatuks, miks üks nii suur tüdruk hoiab omale nukku. Olin kuueaastane, Salme – 19 a. Vilma rääkis ka, et Salme oli sellele nukule õmmelnud ja tikkinud ka rahvariided, mis olid olnud väga ilusad.

Kui ma olin nii 4-5-6-aastane, siis ei osanud ma k-tähte öelda. Meil olid korteris olnud metsaveo juhid. (Eks nad olid komanderingus. Kodud olid ikka linnas kuhu nad laupäeva õhtuti sõitsid.) Üks Karla-nimeline oli olnud natuke teiste narrida. Ükskord olid teised peitnud ära tema kohvri. Aeg oli juba sealmaal olnud, et Karlal vaja rongi peale minna, aga kohvrit ei olnud. Karla oli päris mures olnud ja otsinud seda kohvrit, mis kole, aga mida pole, seda pole. Siis olin mina läinud hea näoga ta juurde ja küsinud: „Talla, mis sa otsid, kas su tohve tadu

on?“ Eks ma vist teadsin, kus see kohver on, ja sedaviisi päästsin Karla hädast välja. Millegipärast teadsin ma kaua aega seda lugu veidi teisti. Nimelt nii, et ma olin ise visanud Karla kingad kruusauk ja siis küsima läinud: „... tas su tuhve tadu on?“

Eks see k-tähe pudistamine ole geenidega edasi kandunud. Anne ei öelnud ka väikesest peast k-tähte: itta tutt – ikka kukk, umbel patu – ümber paku.

Ja see teine õnnetu – r-täht. Seda ei osanud ma lapsena ja see põriseb mul praegugi nagu selili kukkunud sitikas. Teised olid mind ikka narrinud: „Ütle *Mari*, ütle *Mari*!“ Mina vastu: „Mali, Mali!“ Ju see süda ükskord ikka väga täis sai ja olin põristanud neile vastu: „Marri, Marri!“

Teiste jutustuste järgi tean ma seda, et minu sündimisega said Vilma, Ats ja Jaan palju tööd juurde. Eks ma olin nagu viies ratas. Nemad tahtsid minna oma toimetusi toimetama, sõpradega mängima, midagi meisterdama, niisama vabalt olema – aga kus sa saad, kui toas üks pisikene vääks vääksub ja hoidjat nõuab. Kõige paremini oli minust jagu saanud Ats. Mul oli olnud kiigevoodi. Ats oli sellele müraka pihta pannud, ise üüranud laulda:

Imeline muinaslugu
hõljub sala üle maa.
Mulla sees on palju vara,
hõbedat, kulda hulgana.
Juhan arvas, et seal kulda
tõesti peab olema
ja ta kündis vara, hilja,
kündis, kaevas hoolega.
Nüüd on palju aastaid läinud,
suureks meheks sirgund ta.
Ta on kulla välja kaevand
viljakõrtel kõikuma.

Kes teab, miks, aga see laul oli mu kähku magama suigutanud. Võib-olla pani mind magama laulus leiduv suur elutõde, võib-olla ühetooniline viis, aga võib-olla jäin suurest kõikumisest lihtsalt uimaseks – aga magama olin ma selle protseduuriga hästi ruttu jäänud. Siis oli teistel veidikeseks jaks priipõli omast käest.

Käima olin ma hakanud aastaselt. Mamma rääkis, et ristiema Juuli oli toonud mulle sünnipäevaks ilusa valge pitsidega põlle. Kui ta selle mulle ette oli pannud, olin ma püsti tõusnud ja astunud paar sammu. Asjade täiesti loomulik käik. Üks intelligentne preili ei vea

ometi ilusat valget põlle põrandal roomates loha taga ning ei tee seda mustaks, vaid käitub väarikalt.

Ise ma seda lugu ei mäleta, küll aga tean ja mäletan seda, kui üheks jõuluks oli Vilma mulle kingiks õmmelnud hommikumantli. See oli igavesti ilus, roosas toonis ja ilusa mustriga. Taskusse oli pandud väike laste käekell. See oli ka väga armas asjake. Hommikumantliga oli asi lihtne, parem pool ja pahem pool – ei mingit salapära, seda ma edaspidi lahti ei harutanud. Hoopis teine lugu oli käekellaga. Selle olin üsna varsti lahti monteerinud, et näha, mis seal sees on. Vilma toodud jõulukinkidest mäletan veel üht ilusat suure punase tutiga kootud mütsi ja kindaid. Ükskord sain lasteraamatuid. Mäletamist mööda olid need värviliste piltidega.

Need mälestused olen kokku pannud ühte laulusalmi:

Üksik küünal, mis vilkumas aknal
eksinule võib näidata tee.
Miljon küünlatuld kuuskede okstel
soojaks muuta võib talvise öö.

Küünlavalguse kumas ta tuleb –
aastaist läbi mu lapsea maa.
Hetkeks kuuse all silmad ma sulen –
olen tagasi seal – muinasmaal.

Seal mu kodu on hangede rüpes,
tasa heliseb kirikukell,
jõulurahu on kambri ja õues.
Sellest jäänud on mälestus hell.

Kuusk heledas küünaldesäras,
ema, isa, õde, vennad kõik seal ...
Jõuluvana just läinud on ära,
pakke laua ja kummuti peal.

Mulle tõi ta hommikumantli,
kärbskirjaga käpikud,
suure punase tutiga mütsi,
klantspiltides raamatud.

Jõululaule me laulsime tasa,
tasa kumas ka kirikukell.
See on mälestus lapsea jõulust ...
Süda valusalt, valusalt hell.

Jõulusid meenutades mäletan ma Selja koolimajas jõulupuul käimist. Kui vana ma olin, ei mäleta ja ei tea täpselt ka seda, kellega ma seal käisin, aga peoärevust mäletan küll.

Mäletamist mööda olid mul mustad pealt rihma ja nõõbiga kingad ja kuskilt kumab mälestus, et need oli lausa lakkkingad. Voh! Kleit oli sinine ja valge kraega. Ootusärevus oli suur, natuke muret oli ka, sest olin kuulnud, et pidudel tantsitakse, aga mina ju ei osanud tantsida!

Koolimaja uksest sisse astudes võttis peosumin ja jõululõhn meid vastu: suur jõulupuu oli nurgas, sellel põlesid paljud-paljud küünlad, kõik oli nii ilus ja hingeminev. Okstel rippusid, nagu meil koduski, pikad tutikommid, piparkoogid ja pikad värvilised paberketid. Aga et puu oli palju suurem, oli ka küünlaid ja ehteid palju rohkem. Lapse süda ahmis seda kõike, see oli nii ülev ja enneolematu – see oli tõeline peotunne.

Siis aga andis keegi mulle ühe raamatu vaadata. See oli kokku köidetud Laste Rõõm! Miks see mulle anti, ei tea, aga mäletan, et üks teine laps oli ka seal ja nii me istusime samasse põrandale ja kõik muu hajus tagaplaanile. Jäi ainult see suur paks ilus raamat paksude kirjude kaantega.

Järgnevat mina ei mäleta, aga panen Vilma jutu järgi kirja. Kui venelased siit minema läksid, olid nemad Atsi ja Jaaniga ning veel teiste lastega koos. Nad võtnud nõuks seda rongi vaatama minna, millega vennad lähevad. Eks neid läks muidugi rohkem kui üks, aga ühte olid nad näinud. Sõdurid olid istunud seljad vastamisi lahtise platvormi peal, püssid laskevalmis käes, ja nemad kambakesi sealsamas raudtee ääres võsas salakesi piilumas! Issand hoidku! Kui seal üks oksake oleks rohkem liikunud kui tarvis, oleks sõdurid ju tule peale tõmmanud.

Mina ei mäleta, aga Vilma jutu järgi tean, et talvel, neljapäeva õhtuti tulid meile Põntsi Leenu ja Andres külla. Noorpõlves olid Leenu ja meie mamma naabritüdrukud ja jäid ka hiljem sõpradeks. Talvel olid teised toad olnud külmavõitu, siis me olime kõik koos maganud seal nurgatoas. Põntsid ja papa-mamma olid rääkinud igasuguseid „õudseid“ lugusid. Lapsed olid küll magama käsutatud, aga nad olid ikka salaja kuulanud. Jutud olid olnud vaimudest ja muudest natuke ebausuga seotud asjadest.

Põntsi Leenu oli Kaasiku Jüri õde. Lapsepõlves ja nooruses olid nad meie mammaga naabritüdrukud. Said läbi ka hilisemas elus, kus nad jälle lähestikku elasid. Kui ma õigesti tean, siis Põntsi Leenu mehe Andrese ema oli Ristoja papa tädi. Põntsi Andrese õe Maria mees, kes oli Pauli vend, oli Kuldsaarest pärit.

Oma emapoolse vanaema nime teadsin ma eluaeg olevat Miina. Ju teda nii kutsuti. Alles hiljuti sain teada, et ta nimi oli Minadora. Hiljem selgus, et tegelikult ta oligi Miina, aga kui abiellus, läks Vene usku ja sai uue nime. Teda ma pole kunagi näinudki, sest ta suri juuli 1935. a, kui mina septembris sündisin. Vanaisa Jaan sai surma 1917. a, siis kui mamma oli 17-aastane.

Tori vanaisa Jaan suri 1937. aasta 6. jaanuaril. Tedagi ma ei mäleta. Vilma räägib, et 1936. a jõulude eel osteti meile raadio. Jõululaupäev oli vihmane ja porine. Papa pakkis raadio koos akuga riiete sisse ja siis läksid vankriga Torisse, et vanaemale-vanaisale ka raadiot lasta kuulata. Nad olid kuulanud jõulujumalateenistust. Enne polnud nad raadiot üldse näinud ega kuulnud. Vanaisa oli siis öelnud: „Nüüd olen ma selle imeasja ära näinud ja võin ära surra.“ Kolmekuningapäeval ta surigi. Vanaema Mariat mäletan veidike. Istus meil pliidi soemüüri ääres, hall kleit oli seljas, suu oli viltu. Tal vist oli halvatus olnud. Pärast vanaisa surma elas ta meil.

Nii ongi minu vanavanematepoolsed mälestused väga nadid. Ei ole vanadest juttudest ega lauludest mingeid mälukilde. Ei saagi olla.

Vilma rääkis veel sedagi, et vanaisa Jaan, kes oli Tori mõisa kutsar, sõitis oma kalessiga meie õue, siis kui ta saksu sõidutas. Viis saksad jaama rongi peale, tagasi tulles tuli meile. Laskis saali aknad lahti lükata ja palus siis, et meie mamma talle klaverit mängiks. Seal pukis ta siis istus ja kuulas. Üks laul tegi mind väga kurvaks. Seda mäletan selgesti, et kui keegi seda laulis, siis hakkasin kohe nutma.

Kaks väikest laululindu
jäid ööseks kaasiku.
Ja pesa teha nõuks
nad võtsid hommikul.

Kui pesa oli valmis,
nii pehme pesake,
ta pesas neli muna,
lind varjuks nendele.

Siis tuli kuri kaaren,
kes ise must kui öö,
veel mustem kaarnast endast
ta tigiduse töö.

Ta oma toore jõuga
a'as linnud minema.
Sõi ära neli muna
ja lõhkus pesa ka.

Siis vaesed linnud läksid
sealt kurvalt kaugele.
Nad leinahäälil laulsid
ja surid muresse.

Millegipärast tuleb selle lauluga meelde meie Selja kodu veranda. Mammal oli see ilusasti sätitud.

Lapsepõlv Vändras

1942-1949

1942. aastal, kui olin seitsmeaastane, kolisime Vändrasse. Seal ootas meid 22 hektarit maad, mille isa oli saanud Vabadussõjas osalemise eest autasuks. Senini oli maa olnud rendil. Hooneid seal ei olnud, elasime scalsamas oma maatüki lähedal olevas majas üürilistena. Majaperemees oli Jaan Kivilo, tema naine oli Minna Karu. Seda Vändra alevi osa, kus see maja asus, nimetati Askeloniks. Meie maa oli sealt vaadates üle suure kraavi ja see asus juba Kirikumõisa külas.

Jaan oli kunagi kange kaardimängija, õpetas mullegi mõned mängud selgeks, näiteks „Turakas“, „Poti-Leenu“, „Tutt“, „Paaristurakas“. Hull mõtelda, aga mulle meeldis mängida! Pole nagu tüdrukule kohane tegevus, aga kui juba vahetevahel võitsin ka, siis läksin nii hasarti, et ei tahtnud järgi jätta. Sel ajal õppisin ka mingit kaardiladumist. Seda sai teha üksinda. Kas see oli mingit sorti „Pasjanss“, ei tea siiani, aga laduda oskan praegugi.

Peremees Jaanist veel nii palju, et teda ma ikka natuke kartsin ka. Vahel ta sõimas oma naist Minnat nii, et köök kajas ja see oli minu arust nii imelik asi, et imesta või istuli! No kuidas saab üks inimene teise peale sellist hirmsat häält teha. Ja veel missuguste sõnadega! Ükskord – papa ja mamma olid siis Toris, meie Atsi ja Vilmaga koos kodus, kui jälle oli hirmus lööma. Vilma ja Ats oli loomi talitamas, mina üksi toas. Siiani on meeles, kui Jaan röökis ja lubas Minna kõrvupidi naeltega seina külge lüüa. Eks tal närvid sassis olid, sest ta olla isegi Seewaldis olnud.

Ega Jaan hea inimene vist ei olnud. Minna oli tal nagu ori, ise ta muudkui istus köögis laua ääres ja lõi sõrmedega mingit takti „tiri limp-pam-paa, tiri limp pampaa, tiri-limp, tiri-limp, tiri-limp pamp paa“. See oli küll õudne. Tal olid kõvad küüned ja laud kajas vastu, nagu trummi oleks tagunud. Võib-olla sellepärast kippusingi temaga kaarte mängima, mängu ajal ta vähemalt ei täristanud!

Kõige esimeseks sõbrannaks oli mul Vändras Kopli Maimu. Ta oli minust küll neli aastat vanem, aga suurepärase kaaslane. Tema oli küll vist emapiimaga kaasa saanud loomuomaduse, mida pole paljudel – õpetada nooremaid, neid kasvatada, nendega tegeleda ja mängida. Lasteaiakasvataja temast hiljem saigi. Tema tiiva alla sattunult leidsin ma mitmeid häid sõpru alevist. (Me ise elasime alevist väljas.) Maimu isal, kes oli üks ütle mata mõnus rahvamees, oli väike mehaanikatöökoda, sinna kogunes alati inimesi. Kes tahtis mõnda tööd,

kes tõi midagi parandada, kes tuli niisama läbi, et sõnake juttu ajada. Sellel paigal oli nagu mingi tõmme. Seal oli hea olla.

Samamoodi oli hea olla meil, lastel, nende kodus. Maimu oli Koplite pere kuuest lapsest noorim. Aleksander (Seia) olin kõige vanem, siis Meeri, Helma, Aino, Harri ja Maimu. Seial oli alevis kauplus, Meeri ja Helma olid abielus, mida nad tegid, ei tea. Aino oli haige, tal käisid krambid. Harri ja Maimu olid veel koolilapsed.

Maimul oli palju igasuguseid huvitavaid asju: nukke, ehteid, raamatuid, lauamänge, nipsasju. Väga palju oli tal läikpilte. Need oli imeilusad, reljeefsed lillekimbud, lapsed, loomad, majad. Lilli oli kõige rohkem. Kogusime tühje tikutopse, nendest tegime mööblit. Kaks topsi ülestikku, lillepilt peale – uhke laud, ühest topsist sai tooli, neljast diivani, kuuest kummuti. Kõikidel olid kenad lillekatted peal. Siis käisid need läikpildi lapsed üksteisel külas ja ajasid omi asju. Igal pildilapsel oli oma maja. Kõik lauapealsed ja lauaalused olid neid tubasid täis.

Mingil ajal läksid moodi pabernukud. Ühe figuuriga nukke pidi olema mitmel tüdrukul, sest siis sai kleite vahetada. Äri käis kogu aeg. Kodus sai neid kleite teha igasuguseid – fantaasialend oli meeletu. Siis oli nii huvitav näha, kuidas enda nuputatud moe teised vastu võtsid. Pabernukkudega käis kaasas ka kodumäng. Siis olime vahest peened daamid, kes kiitsid üksteise tualette, vahest emad, kes kasvatasid oma lapsi jne. Nukke hoidsime karpides. Igal karbil oli selle nuku nimi peal, kes seal elas. Küllap organiseeris neid nukke meile Maimu vanem vend, kes oli kaupmees.

Ükskord käis Väandras marionettnukkude teater. See oli selline ime ja nii ilus, et lõi tummaks. Üks pilt ei lähegi meelest ära. Vihmapiisad langesid helisedes maapinnale, taeva tagapõhi oli sinine, valgus mängles, üks tüdruk tantsis seal vihmapiiskade keskel ja laulis.

Järelokaja ei tulnud kaua oodata. Maimu juures kõrvalhoones oli saun ja selle kõrval üsna ruumikas saunakamber. Kambris oli ilmatu pirakas laud, kus peale pesupäeva triigiti pesu. See oli meie ettevõtmiste jaoks ideaalne. Laua mõõtsime enam-vähem kolmeks. Tagumisele kolmandikule tõmbasime riide ette, eesmine 2/3 jäi näitelavaks. Selle osa ette käis ülesse üks riie. Kõik nukud, mis meil olid, riputasime nõõride otsa ja teatritegemine läks lahti. „Nukujuhid“ olid sellel riidetagusel laua ääre peal püsti ja „nukud“ elasid laval oma elu. Stsenariumid mõtlesime ise välja, aga teksti ette ei kirjutanud. Igaüks rääkis, mis tahtis, peaasi, et tüki sisuga enam-vähem kokku klappis. Ega meie nukud jalgu ei liigutanud, need ripnesid niisama, käed kuigipalju liikusid, kui ka neile said paelad külge pandud.

Oi see oli tore aeg! See kestis terve suve kindlasti. Õmblesime nukkudele ilusaid riideid, mõtlesime tükke välja, mida mängida, nii et olime ühes tükis näitlejad, kostümeerijad,

stsenaristid. Minul oli tol ajal mäletatavalt kaks tselluloid nukku, maalitud juuste ja näoga. Kleite pusisin õmmelda vastavalt lavale tuleva tüki vajadusi arvestades. Dekoratsioonideks oli meie näidendites lavale pandud rohtu, sammalt, oksa, kive jne.

Üks lugu oli järgmine. Tüdruk eksis metsas ära, ta hüüdis ja rabeles seal rägastikus nii mis hirmus. Ta oli olnud väga halb laps, sellepärast metsavana ta ära eksitaski. Viimaks istus tüdruk maha, mõtles kaua ja palus mõttes andeks kõigilt, kellele ta paha oli teinud. Ja ennäe! Päike saatis oma kiiri tillukese pallikese näol metsa. See juhatas tüdruku koju, sõbrad tulid ta juurde ja kõik olid väga rõõmsad.

Pärast sõda oli Maimu kodu juurde jäänud kaks sõiduauto vrakki. Muidu kena väljanägemisega, aga rattaid polnud all. See meid ei seganud. Esimesi istmeid ka polnud, tagumised olid mõlemad alles. Vaat nendest autodest said meile majad. Kodudest nuiatud kardinatükid riputasime mõnede akende ette, mingisugustest kastidest said lauad, kuskilt saime ka riidetükke laudadele linadeks, lilled topsides vaasideks. Oli õdus ja hubane. Seal me siis elasime ja toimetasime oma nukkudega. Jälle käisime üksteisel külas, pakkusime süüa (herneid, marju, porgandeid, morssi – mida keegi kodust kaasa tõi).

Järele mõeldes olid meie mängude teemad ikka koduga seotud. Ei teagi, kas me ei suutnud midagi põnevamat välja mõelda või oligi see koduvärk nii veres, et muud teha ei meeldinud.

Sealsamas, meie kodude lähedal oli vana magasiait, milles hoiti ilmselt mingeid vallavalitsuse arhiivimaterjale. Sõja järel olid seal ukсед valla ja suured kontoriraamatud pilla-palla laiali. Ju nad mingid tähtsad asjad ei olnud, et nad seal sedasi vedelesid.

Kui me kooli mängisime, siis me „laenasime“ seal neid raamatuid. Keegi ju ei keelanud, ukсед olid ööd ja päevad lahti. Seda meie ära toodud kirjavara otsima ka ei hakatud. Nii et võisime omatahtsi toimetada küll. Mis neis raamatutes kirjas oli, seda me ei uurinud, tähtis oli ilus välimus. Ja uhked olid need raamatud küll – kirjude paberitega kaaned, valged sildid peal. Väga uhked ja soliidsed.

Õuemängudest mängisime sageli keksu, „Mädamuna“, lätsu, rahvastepalli. Kodus mängisin „palli kümme“. Seda sai üksinda mängida. Palli tuli põrgatada vastu seinu. Püüdmise-viskamise viisid olid igakord erinevad: kümme korda kahe käega, üheksa korda paremaga, kaheksa korda vasakuga, siis altkäe visked nii parema kui vasaku käega, altjala viskamine vasaku ja parema käega, ristis kätega püüdmine. Kõige viimane ja kõige raskem oli: pall vastu seinu, kohapeal tiir ümber ja pall kinni püüda. See oli kõige raskem, sellepärast tuli seda teha üks kord.

Kodus oli ka kõrgushüppe plats. See oli mu oma tehtud. Natuke maad üles songitud, liiva juurde tassitud, see oli siis see maandumise kast. Kaks hernekeppi olid püsti maa sees, kolmas ilma ogadeta risti peal ja oligi kogu tehnika. Hüppamise viis oli nn karjapoiss, ikka otse jalad ees üle lati.

Talvel lumega tegime lumetubasid – tallasime jälg jälje kõrval kontuurid maha, siis kujundasime tuppä laua, tooli, voodi. Need kohad jäid tallamata, nii et moodustusid vajalikud kontuurid. Põranda tallasime kõvaks, põrandariieteks olid kuuseoksad. Lilledeks torkasime laua lume sisse oksad. Rassimist oli kõvasti, külm ei hakanud, kuigi vahest oli ülepeakaela lumine.

Kokkuvõtteks võib öelda, et ega mul palju mänguasju ei olnud. Olin ju maalaps, mänguasjade kauplustest ei teadnud ma tuhkagi. Ei osanud eriti midagi tahtagi. Ka minu alevi sõbrannadel ei olnud midagi ülirilist: mõned nukud, mänguloomad, lauamängud. Ei midagi sellist, mis oleks silmad kadedusest suureks ajanud. Lauamängudest mäletan samasuguseid, kui meilgi kodus olid: „Reis ümber maailma“, „Sokumäng“. Aga neid sai ikka mängida nii, et värv maha kulus.

Me elasime kiriku ja kirikumõisa vahel, vahemaa oli umbes kilomeeter. Meilt läks mööda jalgrada, mida pidi kirikuõpetaja pühapäeva hommikuti kirikusse läks. Õpetaja Raudsepp oli muhe mees ja mulle meeldis temaga kohtuda. Sättisin siis ennast selleks ajaks, kui tema kirkusse läks, selle jalgraja lähedusse midagi tegema või niisama olema või olin trepi ees õue peal, peaasi, et saaksin kirikuõpetajale kniksu teha ja „tere“ ütelda. Vahest ajas õpetaja minuga mõne sõna juttu ka.

Igapühapäevast kirikus käimist meil ei olnud, pühade ajal küll. Ükskord võtsin nõuks omapead kirikusse minema hakata. ise ma ei mäleta, aga Vilma on hiljem rääkinud, et läksin jumalast vanade riietega ja vist isegi paljajalu. Mamma käskis tagasi tulla, aga ma ei kuulanud, läksin aga jõnnit-jõnnit edasi. Siis tuli mamma mulle järgi ja tõmbas vitsaga mööda sääri. Mis teha! Eks usu pärast ole ennegi kannatatud.

Üks teine kord sain vitsa laulu pärast. Vend Aksel õpetas mulle ühe laulu.

Olen ma vaene Venemaa kolhoosnik,

täia täis ja ilma püksata.

Võtaks naise, et saaks kohvipiima,

lehma ma ei jõua pidada.

Kultuur peab ju rahva sekka minema, sellepärast ma õpetasin omakorda seda laulu Bergmanni Juulile. Tema oli küll totu, et laulis selle oma emale ette. Ja siis see Irene tuli ...! Nojah, ja minul sääred kirjud.

Võisin olla umbes kaheksa-aastane, kui õppisin rattaga sõitma. Meil naisterahva ratast polnud ja õppimine käis isa Huskvarnaga. Igavene suur ja raske kolakas tundus olevat. Sadulasse muidugi ei ulatunud ja ametiõppimine käis pulga alt. Kuidas see võimalik oli, ei oska praegu küll aru saada, aga seda ma mäletan, et päevase rassimise järel oli amet selge. Ratas jäi terveks ja ülearu palju sinikaid ka kätel-jalgadel polnud. Asjale tuli kasuks see, et teejupike, millel sõitsin, oli väikese kallakuga. Ülesmäge ajasin ratast käekõrval, allamäge tulek oli sedajagu lihtsam.

Karjapõli oli mul lihtne. Sellist asja küll ei olnud, et

Karjalaps vaeseke
kuhja all kükib,
kaelani märg,
külma kallale tükib ...

Päris karjamaa oli küll võsane, aga seal oli osaliselt aed ümber, nii et valvamine oli lihtne. Pärast heinategu olid loomad ädalate peal ketis, et nad üleliia ringi ei tuuseldaks, natukese haaval tuli neid tihtilugu edasi tõsta. Kui esimene ädala söödud, siis lasti loomad lahti küll, aga ketid olid taga nii, et neid oli kerge kantseldada, kui pahuraks läksid. Viljapõllud olid sealsamas – vaat' sinna sattumine oleks olnud tõeline pahandus.

Karjas armastasin ma unistada. Oh, küll ma oleks tahtnud olla 18aastane, et saaksin puutallaga vööpaelast rihmadega kingad ja kreemika kostüümi. See kreemikas riie oli mammal olemas. Tegelikult oli see tavaline puuvillane vahvelkäteräti riie, aga küll oli ta minu arust ilust! Unistasin veel paljudest asjadest. Oleks tahtnud endale palju raamatuid ja omaette tuba.

Kui me Vädrasse kolisime ja Kivilo majas elasime, oli meil seal ka laut, aga hiljem ehitas papa meie lepikusse uue lauda. See oli tehtud laudadest, saepuru täidisega. Talveks pandi põhku ka vastu seinu, et oleks soojem. Siis tehti sinna lähedale kraavikaldale püstkoja moodi ehitus (see oli Aksli praeguse maja kohal). Seal sai loomadele kartuleid keeta, vett soojendada, nii et oleks lähedamalt võtta. See oli üsna mõnus koht. Kui tuli koldes, oli seal nii mõnus istuda, tuld kohendada ja omi mõtteid mõtelda. Mul on vist lapsest saati küljes selline tahtmine vahetevahel täiesti üksi olla, omaette mõtelda.

Lauda juures oli mammal aed. Seal oli nii, et läks üks jupp maad üsna lai teerada, see oli mullane-kruusane ja alati rehitsetud. Kummalgi pool teed olid lillepeenrad. Floksid ja astrid õitsesid seal. Tee lõpus oli päikesekell. Mamma kasvas seal veel tomateid ja muud paremat kraami, supirohelist ja kurke ka. Juurviljad olid suuresti kirikumõisa tee ääres suure juurviljamaa peal.

Selle maatükiga seoses on paar mälestust. See asus kirikumõisa viiva tee ääres. Seal tee peal oli üks koht, mis tegi tumm-tumm, kui üle kooksid. Mujal tegid paljad jalad läts-läts, aga seal maa tühises.

Ükskord sain samas kohas suurt hirmu tunda. Kirikumõisa pargi serval väikeses majas elasid Pungad. Nende üks tütar oli veidike teistmoodi. Räägiti, et ta ei olnud kogu aeg segi, aga mõnikord läks omadega sassi. Alevis käis ta üksinda. Omaette ta mööda läks, ringi ei vaadanud, kellegagi ei rääkinud. Ükskord olin ma üksinda seal teeveerus, aiamaast veidi maad kirikumõisa poole raiesmiku servas. Ju ma maasikaid otsisin.

Äkki nägin, et Punga tüdruk tuli. Ma hakkasin kähku kodu poole minema. Tema hakkas ka kiiremini tulema. Mina hakkasin jooksuma, tema ka. Siis tundsin nii suurt hirmu, et joosta enam ei saanudki, jalad olid nagu vatist. Sain kuidagi kraavi võsasse hüpata, tema pani mööda – ikka joostes. Ega ta vast ei tahtnudki mind kinni püüda, tahtis niisama joosta, kui nägi, et teine ees libpab. Hirm seisis kaua-kaua aega südames.

Tegin ka omale peenramaa. Kaevasin päris lepiku keskele tükikese maad üles. Mamma ütles, et miks ma lagedale ei kaevanud, siin ei saavat taimed valgust! Mina näitasin ülespoole, sealt paistis tõepoolest lepalatvade vahelt tükike taevast. Arvasin, et sealt peaks valgust küll tulema. (Loll, mis loll!)

Minu õde ja vennad koos sõpradega rajasid meie lepikusse võrkpalliplatsi. Juurisid lepad välja, tasandasid maa ära, tegid lepalattidest istepingid ja seal käis suvi läbi igal õhtul pallimäng. Palju noori, küll alevist, küll ümberkaudsetest taludest, käis seal koos. Oh, küll oleks tahtnud ka mängida, aga suuremaid oli isegi palju, minusuguseid nagamanne ei lastud ligigi. Kui pall metsa lendas, siis kõlbasin küll seda üles otsima ja ära tooma.

Mälestustes on see episood kirjas nii.

Siin unistuste palliplats,
küll mängida ma tahtnuks.
Mind äbarikuks peeti veel.
ei platsile ma mahtund.

Sellegipoolest oli seal platsil ikkagi tore olla. Mis puutub nendesse noortesse, kes seal mängimas käisid ja kes praegu on kaugelt üle seitsmekümne (pigem võiks öelda veidi üle ja veidi alla kaheksakümne), siis on see Puusti lepiku palliplatsi suvi neil veel selgelt meeles ja on lahterdatud üheks ilusamaks mälestuseks noorusajast.

Sealsamas lepikus oli veelgi mängumaid. Vast mõned aastad enne meie Vändraste kolimist oli rentnik maha võtnud mõned suured kased. Ümber kändude olid kasvanud juba noored kasevõsukesed. Need moodustasid nagu pooleldi suletud ruumi. Oligi tinglikult võttes

roheline tuba olemas. Kännu peale lõikasime paberist mustri linikud, panime mõne topsiga lilled ja ehtisime oma tubasid, kuidas keegi oskas. Tegevus ikka sama – külas käimine. Üksinda müttasin ma seal kändude juures ka. See oli tore mängukoht.

Lepikus oli ka suuri kive. Nendele olid augud sisse puuritud. Ilmselt taheti need puruks lasta, aga töö oli millegipärast pooleli jäänud. Kui neid esimest korda nägin, olin väga põnevil: auguga kivid ja veel mitu tükki! Selles oli midagi salapärast.

Pärast sõda oli lepikusse tekkinud hulganisti igasugust kola: jalgrattaraame, mürsukesti ja leidsin isegi ühe kiivri. Kiiver tekitas suure ärevuse. Kuna see oli ühe puu all ja seal oli nagu väikene kungas ka, arvasin, et sinna on sõdur maetud. Ei mäleta, kas otsekohe või veidi hiljem, aga kirjutasin ühe luuletuse.

All kaskede leidsin su haua,
kalmul kiiver, olid sõjamees sa.
Seal mõtetes seisin ma kaua,
sinu elust siis mõtlesin ma.

Oli sinulgi ju kodu ja ema
ja isa, kes sind meheks kasvatas.
Pisarsilmil sõtta saatsid nemad
kalli poja – oma ainsama.

Oli nagu veel üks salm, aga rohkem ei mäleta.

Lepikus kolamine oli omamoodi põnev. Ikka oli lootus leida midagi huvitavat, mitte ainult vana rauakola. Aga jäi leidmata!

Olin üheksa-aastane, kui meie perre sündis üks pisike poiss. Algul polnud temaga mingit tüli, aga hiljem kulus kogu vaba aeg temaga tegelemiseks. Tal pidi ühtelugu sabas tolknema ja vaatama, et ta kuskile pahanduse peale ei lähe, midagi kaela ei tõmba või kuskilt ei kuku.

Mingil ajal hakkasin talle pükse õmblema. Vilma ilmselt tegi lõiked, siis läks töö lahti. Igast riidetükist, mis vähegi sobis, tegin Jürile püksid. Pamperseid ju polnud ja eks ikka juhtub. Neid pükse ikka kulus, aga neid oli ka lihtne teha: küljed kokku, sääreotsad ära palistada, kumm ülesse värvlisse sisse ja oli jälle üks abivahend kasutuskõlblik.

Õmblusmasinaga olin ikka hädas ka. Alt pooli niiti ei saanud kuidagi ülesse. Küsida ei tahtnud, arvasin, et teised peavad mind väga lolliks, nii ma siis pusisin. Ükskord nägin, kuidas Vilma käes see asi käis, siis olin omadega mäel. Kas ma midagi veel õmblesin, ei mäleta. Peale Jüri suvepükste ei tea midagi õmmelnud olevat.

Viluvere oli Vädrast 13 km kaugusel. Pärnust ja Tallinnast tulevad rongid kohtusid seal. Vädrast käis susla neid vastas. See oli üks auruvedur, paar loomavagunit sabas. Seine ääres olid istepingid, vaguni keskpaigas ahjuköök, mida talvel köeti. Paar korda käisime suvel tüdrukutega lõunase rongiga Viluveres äri tegemas. Korjasime sõstraid, enam-vähem klaasitäie panime paberist tuutusse ja müüsimise sõitjatele. Tuututäis maksis rubla, aga eriti palju ei ostetud. Öhtuse rongi vastas Vädra susla ei käinud. Võis käis, aga et Tallinna ja Pärnu rongid sel ajal kokku ei saanud, tuli ma ei tea, kummalt poolt. Tallinna poolt tulijad pidid vist paar tundi ootama, enne kui Vädrasse said. Ah, üks segane värk on selle asjaga!

Ükskord läksime Vilmaga öösel Viluverest jala Vädrasse. Aga et me tulime Torist, siis loogiliselt võttes oli see Pärnu rong, mille pealt me tulime ja millele Vädra rong vastas ei olnud. Aga see tulemine on mul meeles. Ilus suvine öö, õigemini hiline õhtu, oli. Tulijaid oli oma kümmekond inimest. Kangesti halb oli mööda raudteed käia, aga sealt oli maa lühem. Igale liiprile astudes jäi samm lühikeseks, üle liipri aga liiga pikaks.

Kui saabus mõni tähtsam inimene, siis saadeti talle hobune vastu. Minu isal oli ka alevivalitsusega mingi leping, nii et tema käis ka neid külalisi sõidutamas. Vahel võttis ta minu ka kaasa. See oli vahva! Papa rääkis igasuguse juttu oma metsavahiks oleku ajast, loomade nägemistest ja muud huvitavat. Kangesti põnev oli!

Ükskord oli keskkooli saalis Martin Tarase kontsert. Papa läks talle Viluveresse vastu ja võttis minu ka kaasa. Taras oli minu arust hästi muhe onu. Kui ta kuulis, et mu nimi on Mari, võttis ta mu põlve peale ja laulis nii, et Viluvere kajas: „Kallis Mari, kaugel elad ...“

Vädras elas tollal ka helilooja Mihkel Lüdigi. Ta andis muude tegemiste hulgas ka kodus klaveritunde. Ühel suvehommikul läks naabriema, Laasalu proua Lüdigi juurde Mary klaveritundide asjus kokku leppima ja võttis minu ka kaasa. Oli hommikune aeg, Lüdigid istusid kohvilauas. Meid võeti lahkesti vastu, aga proua Olga vabandas, et ei teadnud külaliste tulekust, oleks tassikese kohvi rohkem keetnud.

Mind pani see jutt hirmsasti imestama, et mis tassikese kaupa keetmine see ometi on! Meil kodus oli umbes neljaliitrine pott, kus kohvi valmis keedeti, see seisis pliidi nurga peal ja sealt sai seda iga kell võtta. Muidugi ei keedetud meil oakohvi, meil oli mamma oma kõrvetatud ja segatud viljakohv, kuhu oli sisse jahvatatud ka sigureid. Kui ohtralt piima peale valatud ja suhkrut ka sisse pandud, oli see täitsa hüva rüübe.

Aga Lüdigite kohviga oli sedamoodi, et naabriema ikka sai tassikese, mulle pakuti šokolaadikomme. Need olid sellised parajalt suured ümmargused kuulid. Tol korral vaatas Lüdigi ka minu käsi. Ütles, et mul on painduvad pikad sõrmed, et minust saaks hea klaverimängija. (Aga äkki oli minus kaduma läinud osav taskuvaras? Ha-ha-haa!)

Vilma oli 1943. aastal leeris. Siis oli meil pidu Bergmanni küünis, mis oli meie korteri juurest kohe üle tee. Praegu on selle koha peal maja. Pidu peeti kahasse Raunidega, sest Rauni Urve oli samal päeval leeris. Mulle on see päev meelde jäänud väga ilusa ja helgena.

Kiriku juures käisin ka. Leerilapsi oli väga palju. Kui õnnistamisteenistus oli läbi, tõusid inimesed kirikupinkides püsti, leerilapsed tulid paarikaupa koos kirkust välja, rahvas nende järel. Õues, kiriku ees algas õnnesoovimine ja lillede üleandmine. Minule jäi meelde, et meie Vilma häält oli kõige tihedamini kuulda, kui ta „aitäh“ ütles. Tal oligi lilli ikka väga palju. Tolle aja levinumad lilled olid pojengid. Minu jaoks ongi pojengidel leeripidude ja keskkooli lõpetamise lõhn.

Tol ajal polnud riidet ju eriti saada. Vilma leerikleit oli kreemjast langevarjusiidist. Samast riidest sain ka endale peokleidi. Vilma oli ikka väga ilus selles pikas kleidis suure lillesülemiga – tõeline printsess. Pidosöökidest ei mäleta ma eriti midagi, aga ühe pildi pealt on näha, et igavese pirakad tükid torti on meil käes. Kopli Maimu ja Bergmanni Heli olid nendesse hambad sisse löönud, mina vist arvasin, et see pole kombekas ja naeran niisama, torditükk pihus. Jah, oli ilus päev. Isegi möödunud aastad pole suutnud seda mälestust kustutada.

1944. aasta suvel olid leeris Aksel ja Kaasiku Veera. Aksel oli siis Toris Kaasikul, nii et leeris olid nad koos. Meie papaga läksime ka leeripeole. Hakkasime minema laupäeva varahommikul. Igatahes, kui olime jõudnud Alustesse, kuhu on Vändrast üheksa kilomeetrit, siis päike tõsis. Suvel palavaga on tark tegu sõita hobusega varakult, sest hobusel on parem: pole parmused ja sõitjatel on ka seetõttu rahulikum.

Mamma oli mind teekonnaks lasknud kõvasti riidesse panna. Mina omast arust oleks läinud kleidi väel, aga mamma käskis selga panna palitu ja rätiku ka pähe! Tõtt öelda oli tal õigus, sest ega varahommikul vankri peal istudes eriti soe ei olnudki. Sukad tuli ka jalga tõmmata. Nendega sain sedavõrd slikerdada, et ma teipvesti selga ei pannud, vedasin need sukad niisamuti ülesse. Sedasi ma seal vankril siis istusin nagu kossu. Vankril oli risti peal lai laud, selle peal põhukott, selline see transpordivarustus meil oli. Aga tore oli minna küll! Juba see peo ootus ja küllamineku põnevus oli uskumatult tore. Ega vanasti lapsed ju väga tihti kodust väljas kaugemal külas ei käinud, need olid hoopis haruldasemad kui praegu. Sõiduvõimalused olid hoopis tagasihoidlikumad. Polnud ühti sedasi, et päevaga paaritad sajad kilomeetrid läbi ja teed Eestimaale tiiru peale. 20–30 km oli ikka väga pikk teekond, nii ajalisel kui pikkuselt. Kahtlemata nägi ümbrust nõka-nõka liikuvast vankrist rohkem kui tsiuh ja viuh maanteel lendavast autost.

Kui me siis ükskord keskhommiku paiku Kaasikule jõudsime, oli minu väljanägemine vend Aksli jaoks ikka üpris šokeeriv. Ta oli täitsa ehmatanud olemisega. Muidugi, pilt oli „vägev“. Õeraasukesel rätik nutsus peas, palitu ripakil seljas, sukad kootis jalas. Igatahes mäletan selgesti, et ta tõi mulle kaks kurdinõela (haaknõela) ja ütles, et ma paneks nendega sukad üles, kui järgmisel päeval kirikusse tulen. Oh sa poiss! Küll oli mul hea meel, et sain oma suurt venda väheke ninapidi vedada, kuigi tahtmatult. Mul olid ju peoriided kartongiga kaasas! Need, mis tõllakil seljas, olid mu reisiriided.

Kartongiks nimetati vineerist tehtud ümmargust ja piklikku kohvrit. Meil oli ta kollaseks värvitud või lakitud. See oli üks käepärane tarbeese. Seal kartongis olid mul beeživalgepruuniruudiline volditud linane traksidega seelik, valgest satiinist ristpistes tikitud pluus¹, tuluuued nõörtallaga kingad, valged sokid, uus pesu ja mamma õmmeldud aluskleit. Seeliku voldid olid veel traagelniitidega kinni, õpetus oli selline, et keegi lükkaks triikrauaga voldid üle, siis võib niidid välja võtta.

Neid nõörtallaga kingi tegid Vändra alevis ühed naised. Pesunööri jämedune nõör õmmeldi spiraalselt tallaks, natuke kontsa oli ka all. Pealsed tehti millestki presenditaolisest valgest riidest. Paelaaugud olid ka millegagi sisse löödud, nagu päris kingadel. Ühesõnaga, need olid väga ilusad ja uhked jalavarjud.

Ütle mata armas oli see peoelne Kaasiku. Kõigil oli parasjagu kiire, aga selline imeline meeleolu oli majas ja õues. Terve talu oli nii-nii puhas ja pidulik. Rehealunegi oli tühjaks tehtud, põrand (see oli kõvaks tambitud savi-mullasegu) puhtaks pühitud. Seinte ääres olid kased pangedes vees. Seal pidi olema tantsuruum.

Kambriteski lõhnasid kased. Seal oli ka vasttriigitud pesu ja puhtaks küüritud põrandate lõhn. See on niisugune kooslus, et kõige peenemad prantsuse parfüümid jäävad alla. (Vähemalt nii ma arvan, sest ega ma neid parfüüme ju nuusutada pole saanud.) Paneme siia juurde veel pidusõökide-praadide ja saiade lõhna ning ongi peoelne paradiis käes.

Õu oli puhtaks pühitud. Õuemuru oli kui sametvaip. Kummel lõhnas ja paitas taldu. Olin seal keset õue kui muinasjutumaailmas. Õhtused hääled kumasid mu ümber – südames oli külasoleku ärevus ja järgmise päeva ootus. See pidi olema üks imeline õhtu, kuidas ta siis muidu nii pikkade aastate tagant veel mu mälestustesse tuleb.

Saun oli köetud, mehed olid juba saunas käinud. Nad ajasid juttu, lumivalged särgid seljas. Seal oli meie papa, Jüri ise, Aksel, onu Johannes Tallinnast. (Huvitav küll, kuidas need linased pesud vanasti nii valgeks saadi? Kus need Arielid, Dosiad ja BioEstid siis olid?) Meie

---

¹ Kas käiseotsad, krae ja rinnaesine läheb siia järgi?

läksime sauna koos Tallina Aino (sugulane) ja Veeraga. Sellist leili ei olnud ma enne saanud. Põnev oli ka, kui veesahmakas kerisele lendas – et kas pean vastu või panen plagama. Ega ma kodust ju ka murjanina välja ei tulnud, aga pärast pikka tolmuse tee sõitu kulus selline leilitamine marjaks ära küll! Kui saunast tulime, oli peotüdruk valmis – puhas kui ponks.

Kui kogu pere oli saunas käinud ja loomad talitatud, istusime sööma. Kuumad sepikud olid laua otsa peal käterätiku all (või sulas seal kääru peal ära), külm piim, külm keeduliha ... Oh! Küll oli hea!

Nii vara polnud ma vist kodus iialgi üles tõusnud, kui sel pühapäeva hommikul. Tädi ja muu pere oli muidugi juba üleval oma toimetusi tegemas. Tädi käskis, või õigemini soovitas, mul tagasi magama minna, aga kus sa sellega! Kuidas saab teki all olla, kui hommik on nii ilus ja päev töötab põnev tulla. Kõndisin õues ja oja ääres, ärev tunne põues.

Ja siis oligi aeg piduriidesse panna ja kirikusse minema hakata. Täpselt ei mäleta, missuguse vankriga läksime (vist pinkvankriga, aga pojengikimp oli mul süles. Kiriku juures olemist mäletan vähe, aga pärastisest peost mäletan akordionimängu (või ehk oli see lõõts) ja tantsimist rehe all. Söömine oli rehetoa.

Nüüd hiljem sain sellest peost teada veel sellise seiga, et pärast pidu, kui kõik oli koristatud ja hakati laenuks võetud nõusid tagasi viima, selgus, et kümme naiseltsilt laenatud supitaldrikut olid kadunud. Küll oli loetud mitu korda ja otsitud mis hirmus, mitte kuskilt ei leitud. Viimaks oli leitud aidast viljakirstust koos sinna jahtuma pandud süldiga, mis leidmise ajaks oli juba parasjagu hapu. Seda lugu rääkis mulle Aino Niinepuu või Tallinna Aino, nagu teda hüüti. Kas tema mälestustes olid need päevad väga toredad ja pidu väga ilus.

Veel üks asi on mul sellest ajast meeles. Aino sõitis vist varem minema, tema isa Johannes läks hiljem. (Vaata meie papa läks ka varem koju, mina jäin tükiks ajaks veel Torisse.) Tädi läks onu Johannest rongi peale viima, võttis minu kaasa. Onu Johannesel oli vihmavari, mis mulle väga meeldis. Ta sai sellest aru ja ütles: „Mul on kodus teine vari veel, ma annan selle sulle!“ Mul oli hea meel, aga jäi küsimata, kuidas ma sealt Tallinnast selle vihmavarju kätte saan. Vihmavari jäi muidugi saamata, aga siiani ajab päris naerma, et kui Johannesest juttu tuleb, meenub kõigepealt – näe, lubas vihmavarju, aga ei andnud!

Enne kui papa koju tagasi sõitis, viis ta mu Jõgiste juurde külla. Kaua aega ma seal olin, ei tea, käisin Kuke Jaani lastega ka mängimas. Leidat tundsin ma varemgi, aga siis olid ka Juhan ja Ilmar juba kaelakandjad. Külaseleku aeg lõppes õnnetult – astusin klaasikillu otsas suure varba kurjasti katki. Verd ja kisa oli hullusti palju. Enne sain veel kõvema matsu. Kui papaga Kaasikult tulime, siis Sitre ja Kuke Andrese vahel juhtus nii, et millegipärast tõusin vankris püsti. Hobune aga tõmbas ja mina prantsatasin üle ääre tee peale kuklaga vastu

kruusateed. No see oli päris hea nätakas. Nii et ühe päevaga kaks suurt matsu. Ime siis, et ma päris targa ladvaga ei ole.

Papa käis vist sel ajal Põntsil, kui mina Jõgistel olin. Pärast viis ta mu Kaasikule tagasi, Mitu päeva ma seal olin, ma ei tea, aga vist ikka hulga aega. Mäletan nagu seda, et kui jälle koju sain, oli kõik nagu natuke võõras. Olin nagu külaline. Mamma oli teinud õuna-saiavormi, see oli hirmus hea külma piimaga. Minu arvates sain ma seda seekord esimest korda.

Aga veel tagasi Kaasikule minnes, siis seal olles tundsin ma hommikuti rehetõas õige head lõhna. Ega ma siis ei uurinudki, mis lõhn see on, seda sain hiljem teada, et see on oakohvi lõhn. Tädil oli ikka kohvitops ahjuaugus. Sealt ta lonksu kaupa võttis.

Koju tagasi sõitsin rongiga. Sõja ajal pidid olema mingid sõiduload, ega ,a omapäi poleks minna saanudki, mind saatis üks Tammoja tüdruk, temal oli luba.

Kodus olles, see võis siis juba olla vastu augustikuus, sain ma aimu ka sellest kureasjandusest. Kopli Maimu küsis mu käest, et kas ma tean, et mulle sünnib varsti õde või vend. Vastasin, et tean küll, mamma ütles ju, et sügise poole kurg toob, enne kui nad siit ära lendama hakkavad. Maimu muigas ja tegi selgeks, et kured küll sellega hakkama ei saa, ma vaadaku parem, kui tüsedaks mu ema on läinud! Ega ma eriti vapustatud ei olnud, et muinasjutt vastu taevast lendas. Kui nii, siis nii.

Kui sügise hakatuses ühel päeval selline imelik sagimine hakkas, olin ma küll pahane, et mind sinna tuppa ei lubatud minna, kus mamma oli ja kuhu ka üks võõras tädi läks. Kui ma õigesti mäletan, aeti mind lausa õue peale, kästi lauda juurde minna. Alles õhtul hämaras, kui lamp juba põles, tohtisin sinna tuppa minna, kus mamma pikali oli ja üks pisike vääks ta kõrval lamas. See oli Jüri – 4. septembril 1944. aastal.

Jüri oli kahenädalane, kui me hakkasime venelasi kartma, kes kohe-kohe pidid Vändrasse jõudma. Hobune pandi vankri ette, lehm ja mullikas vankri taha, vajalikud asjad vankrile, mina ja mamma koos Jüriiga samuti ja sõit läks Tori poole, et Kaasikule venelaste eest varjule jõuda. Vilma ja papa käisid suurema osa teest vist jala, aga arvan, et küllap ka mina kogu aeg vankri peal kuningat ei mänginud. Millal me täpselt minema hakkasime, ei teagi, aga õhtuks jõudsime Vaki veskisse ja jäime sinna öömajale. Seal oli lahke rahvas, kes kostitas meid saia, piima ja meega. Meid kästi süüa nõnda palju, kui kõht kannatab. Hommikul vara läksime edasi. Kui siis õhtupoolikul Kaasikule jõudsime, nägime, et venelaste voor oli juba Feldmanni tuka juures. Kukkus nii välja, et meil oleks nagu kiire olnud venelastega kokku saada, ei jõudnud neid Vändras ära oodata ja tulime Torisse vastu.

Kaasikul oli minu meelest palju rahvast. Just nagu oleks rehetõas õled maas olnud, kus magada sai. Siis tulid sinna Vene sõdurid ja nõudsid, et tüdrukud nendega kaasa tuleks.

Olukord oli põnev ja pinev. Keegi sai välja, vist kambri aknast, ja kutsus sinna ühe ohvitseri. See tegi sõduritele tuule alla ja enam meid ei tülitatud.

Kui tagasi Vändrasse hakkasime minema, tuli Aksel meid saatma. Tükk maad tuli meiega koos, siis keeras tagasi. Lehvitasime vastastikku ja ta kõndis Kaasiku poole. See pilt jäi meelde. Järgmisel korral nägin teda 15 aastat hiljem, kui tal olid seljataga metsavenna, Komi ja Norilski vangilaagrite aastad!

Tagantjärele mõeldes oligi vist nii, et 1944. a sügisega lõppesid nii mõnedki ilusad asjad ära. Minu lapsemõistus seda täiel määral vastu ei võtnud. Suur valu läks minust kaugemalt mööda. Aga Vilma, mamma ja papa – ei tea küll, kuidas nad suutsid, kui mõelda sellelegi, et Jüri sündis 4. septembril, aga Jaan sai sõjas surma 17. augustil. Mida küll tundis südames meie mamma ühte poega kandes, teist leinates.

Kui 1945. aasta kevadel kuulsime Aksli arreteerimisest, siis mamma pani tamme alla iga päev ühe kivi – iga Aksli vangis oldud päeva tähiseks üks valukivi. Seal ta istus õhtuti, põletas küünalt. Küünlajalg oli vana ja massiivne, aga ma mäletan seda väga selgelt, kui armas oli see küünal seal põlemas ja kui valus oli seda näha.

Naabriema kirjutas nii:

Üks vaikne valus koht siin lehestikus
noore tamme all,
kus iga päev toob emakäsi
lisaks ühe kivi,
et tähistada oma lapse valupäevi rivi
ja kerkib tamme alla kivivall ...

Üks vaikne valus koht siin lehestikus
noore tamme all.
Siin hõiskab toomingate ööbik oma viit,
ta hüüab: „Puusti Ats, miks oled kaugel siit?“
Ja tardub emasüda
vaikselt valus.

Neli aastat kasvas kivikangur. Siis polnud enam kedagi, kes oleks ühegi kivi sinna tõstnud. Mamma viidi Siberisse, Jüri ka.

Nüüd aga tagasi aastasse 1945. Sellel suvel oli leeris Põntsi Helju. Sedasi nad siis järjest olid: 1943. a Vilma, 1944. a Ats ja Veera, 1945⁴⁵. a Helju. Meie käisime leerilapsi õnnitlemas Veera ja Vilmaga. Kirik oli puru ja leer toimus köstrimajas. Köstrimaja asub Tori alevi poolt

tulles silla otsast vasakut kätt pöörates 1,5 km umbes Oore küla poole, pikk puust maja, praegu elavad seal Reidakud.

Pärast jumalateenistust ja leerilaste õnnitlemist hakkasime Põntsile minema. Olime hobuse ja vankriga. Istusin Vilma ja Veera selja taga, seljaga sõidu suunas. Mul oli igav ja hakkasin laulma. Veera ja Vilma hakkasid arutama, et mis hää! see on, kust see muusika kostab. Pidasid hobuse kinni. Ma panin oma suu ka kinni. Nad kuulasid hoolega – ei ühtki hää!t. Kui hobune uuesti sõitma hakkas, hakkasin jälle laulma. Nad pidasid ka veel teist korda hobuse kinni, mina jäin jälle vait. Nii jäigi arusaamatuks, kust see „muusika“ tuli. Selja sirge oli siis ju kruusatee ja eks see vanker kõrises sõidu peal ikka kõvasti küll, nii et tekkis igasugu müsteeriume.

Põntsil oli palju rahvast ja kõik oli väga tore! Mis seal vahepeal juhtus, ei mäleta, aga mulle on meelde jäänud see, kui Helju hüüdis: „See on minu päev! See on minu päev!“ Aga see polnud rõõmuhõise, pigem trotslik ja ärritunud. Leenu vist ütles talle midagi. Võib-olla ta ei käitunud nii, kuidas tohtis.

Kool Väändras

1. klassi läksin ma 1. septembril 1943. aastal Väandra Keskkooli. See oli väga ärev ootus, mis enne minekut mõned päevad sees kripeldas. Ma ju oskasin lugeda ja natukene rehkendada ka, aga ma ju ei teadnud, mismoodi kõik see asi kooli välja tuleb.

On nagu meelde jäänud, et oli pilves ilm, aga soe, kui me Vilmaga kooli poole marssima hakkasime. Miks mamma mind ei viinud, seda ma ei tea, aga ega sest ka midagi ei olnud. Klassis oli teisigi, kes tulid koos vanema õe või vennaga, kes juba koolis käisid. Mõni tuli ka üksinda.

Kui koolimaja paistma hakkas, olin Vilmal päris tugevasti käest kinni võtnud. Oli aukartust äratav hoone ka: suur, kõrge, valge, igavesti suure trepi ja kahepoolsete ustega. Kui uksest sisse läksime, oli mu esimene üllatus: suur sumin ja suur liikumine. See lõi mu küll tummais. Ega ma kodus ju kapi taga ei kasvanud, mul oli mängukaaslasi mitu-mitu ja ega me paigal püsinud, aga nõnda palju suminat ja sagimist oli harjumatu. Samas tekkis ka tunne, et saan ju üheks osaks sellest suminast. Vilma viis mind ülesse klassi. Meie klass oli teisel korrusel. Suurest trepist ülesse paremat kätt jäi koridor, millel päevavalgust ei olnud, mõlemal pool olid klassid. Esimene klass oli vasakut kätt koridoris viimane, enne kui väike trepp alla läks.

Klassis võttis meid vastu meie klassijuhataja Maie Schmidt – pikk, tumedas kostüümis vanem preili, kõrgete kontsadega mustades kingades, valge pluus, tumedad juuksed. Ta rääkis nii lahke häälega, naeratas, julgustas, nii et põlvede võdin andis natuke järgi.

Vilma aitas mul pinginaabrit valida. Selleks sai Milveki Evi. Kui kaua me temaga koos istusime, ei mäleta. Osa lapsi, kes juba liivakasti ajast üksteist tundsid, said selle asjaga ise toime.

Kui õpetaja klassis ütles, et nüüd läheme saali aktusele, oli see mu meelest nii tore selle sõna *aktus* pärast. See naksus nii ilusasti, nagu orav näriks käbi. Sama ilus sõna kui *vakstu*.

Kui olime paarilised leidnud, kõlaski koolikell ja me läksime paarikaupa rivis kooli saali. Meie kui kõige pisemad olime esimeses reas. Üks asi, mis mind taas imestama pani, olid kooli saali aknad. Uksest sisse minnes, otse ees olid nad piisavalt vaatamisväärsed oma kumera ülaosaga, aga tagaseinas – oh sa poiss – olid kuuekandilised aknad, neid andis päris imestada. Selliseid ei olnud ma näinud. Saal sumises nagu ennist allkorrusel olev koridor.

Niipea aga, kui uksele tuli hallipäine mees, kes oli koolidirektor, ja mõned õpetajad, oli vaikus majas, nagu võluvitsaga löödult.

Seal esimeses reas istudes oli palju uudistamist. Õpetajad ja direktor istusid pika laua taga, kõik nii auväärset. Kõik oli nii uus, huvitav ja pisikese tüdruku maailm muutus hoopis teistsuguseks, kui oli olnud senini. Pärast aktust läksime tagasi klassi. Õpetaja selgitas koolireegleid ja rääkis pikalt-laialt, mismoodi koolilaps käituma peab.

Klassi nurgas oli kahe poolega kapp. Täiesti tavaline külatisleri tehtud, üle värvitud mööbliese. Kui jutud räägitud, läks õpetaja selle kapi juurde ja tegi ukсед lahti. Sa püha müristus, see kapp oli tõeline aaretekamber! Ühes, nn lahtises pooles, olid laste käsitööd ja käsitöövahendid. Seal oli igasugu pabereid, kääre, liimipotte ja ilusad käsitööd. Aga teises, nn kinnises pooled olid raamatud! Riiulitähed raamatuid! Terve pool kapitait! Õpetaja ütles: „Kui te virgad ja tublid olete ja kui te juba lugeda oskate, annan neid raamatuid teile siit lugeda.“

Kõik reeglid ja õpetused olid paugupealt peast pühitud! „Mina oskan! Mina oskan!“ hüüdsin valjusti, hüppasin pingist püsti ja tormasin kapi juurde. Sealt see armastus algas. Õpetaja andis mulle kohe samal päeval raamatuid lugemiseks koju kaasa. Mis võis veel ilusam olla?!

Kogu esimeses ja teises klassis õppimise ajast ongi kõige eredamalt meelde jäänud see raamatuid tulvil kapipool ja mina seal kapi juures õpetaja abiga raamatuid valimas. Nii hakkas see olema peaaegu iga päev. Ikka nii, et loetud raamatu tõin tagasi, uue sain taas koju kaasa. Vahetevahel õpetaja küsis ka, millest raamatus juttu oli, ehk ta arvas, et tassin neid niisama edasi-tagasi või et nii kiire masindamine pole midagi meelde jätanud. Aga ma tõepoolest lugesin nad kaanest kaaneni läbi. Kui olid veidi kogukamad raamatud, eks siis läks ka kauem aega läbi lugemiseks, vahest lugesin ka mammale-papale ette.

1946. aasta sügisel sain sünnipäevaks kingituseks raamatu „Küürselg sälg“. See oli esimene minu oma raamat. Mäletan seda päeva. Mammal oli „saalitoas“ laud ilusasti minu jaoks ära sätitud. Astrid olid vaasis, vaasi najal oli kaart ja raamat seal kõrval. Kas mingit kooki ka oli, ei mäleta, aga raamatu üle oli nii hea meel. Ikka päriselt oma!

Kui nüüd veel esimese klassi tegemistest rääkida. siis ega midagi erilist ei meenugi. Õppeainetega mul raskusi ei olnud. Lugesin soravalt ja liitmist-lahutamist jagasin ka. Tähtede maalimine oli ka üsna korras. Tol ajal olid olemas ilukirjavihikud, sinna tuli maalida igat tähte üks lehekülj. Ruudulistesse vihikutesse kirjutasime numbraid. Ainuke asi, millest ma jagu ei saanud, oli joonistamine. Ma püüdsin kõigest väest, aga tulemus oli nigel. Võib-olla hinnati mu püüdlikkust, sest mäletamist mööda olid mul esimeses ja teises klassis kõik viied.

Ühte korda ma mäletan: õpetaja andis ülesandeks joonistada pilt, kuidas mees läheb hobuse ja vankriga veskile. See oli kodutöö ja vist teises klassis. Joonistasin ja värvisin väga hoolega. Kui õpetaja pilti vaatas, siis ütles ta: „Sul on vanker hästi välja tulnud, aga ma ei saa aru, miks sa vankri ette karu joonistasid?!“ Nii palju siis minu „kunstist“ lugu peetigi.

1944. aasta sügisest kooliminekut ma ei mäleta. Kool ei alanud vist 1. septembril. Oli ju sõda ja sakslased-venelased sebisid siin ringi, kuhu see kooliaeg pidigi mahtuma. Seda ma mäletan, et klassiruum oli sama, mis esimeses klassis. Mäletan veel, kuidas me käsitöö tunnis pidime papist maja tegema, õieti oli see küll paksem joonestuspaber. Sinna tuli täpselt joonlauaga mõõta ja joonistada maja pinnalaotus, siis kokku voltida, aluse peale kleepida, katus peale panna ja ära värvida. Oi see oli suur pusimine. Vaeva oli hirmsasti. See ehitis kippus tulema lööbakas, aga seda ei tohtinud mitte olla. Tuli aga uuesti ja uuesti alustada. Kuidagi selle ikka valmis pusesin.

Siis tuli mul tahtmine teha tuuleveski. Sellega oli palju rohkem pusimist, sest maja mõõdud andis õpetaja ette, aga selle omad tuli ise nuputada. Minu meelest papa aitas mind natuke. See oli nagu suur nakkushaiguste laviin, mis nende hoonete meisterdamisega lahti läks. Ju see oli siis nii huvitav, et saad kohe sellise ruumilise asja. Nagu päris! Küll tehti seal lautu, küüne ja koerakuute. Keegi tahtis kirikut ka teha, aga seda õpetaja ei lubanud. See meisterdamine käis suuresti kodus, aga koolis käisime näitamas. Ma tegin ühe tuuleveski veel papa paberossi hülsside karbist. See oli hõlbus – hoone oli valmis, ainult katus ja tiivad tuli meisterdada.

Käsitööna punusime veel südamekujulisi korvikesi kahte värvi paberist ja tegime ka kuusehteid. Oh, oleks see käsitööoskus ja armastus näppudesse jäänudki. Tunnen sellest nii suurt puudust.

Vahetundidel meid suurde jalutusruumi ei käsutatud, aga vahest me niisama vahtisime seinä ääres. Ükskord üks suur keskkoolipoiss võttis mu kinni, viskas röötsakile üle õla ja jalutas minuga terve ringi. Kisada ma ei julgenud ja siputada ka mitte. Olin nii ehmunud, ime, et piss püksi ei tulnud. See jalutusruum oli kohe suurest trepist ülesse ja vasakut kätt. Seal läbi läks ka uks saali. Suuremad pidid seal ringiratast kõndima. Võib-olla nad just ei pidanud, aga ise tahtsid sedasi tiirutada.

Meie klassi juures koridori lõpust läks trepp alla. Trepimademel oli suur aken ja radiaator. See oli üks ütlemata armas olemise paik. Olime seal valges ja soojas kui linnupojad. Suuremaid tüdrukuid oli ka. Nemad siis tegelesid meiega: kammisid juukseid, seadsid riideid korda jne. Mängult olid nemad meie emad. Mäletan neist tüdrukuist Nuudi Deesit, Kõndi Evat (kes pärast oli Künnapas) ja Kopli Maimut.

Kolmandas klassis käisime koolis tummade koolimajas. Suurest uksest sisse, läbi riiehoiu, teine uks paremat kätt allkorrusel. Meie klassijuhataja oli Herta Menšikov. Ta oli hästi soe ja armas inimene, peale selle veel väga ilus. Küll oli ta järjekindel täide otsija. Peaaegu üle päeva oli aktsioon. Seisis akna all, läksime kordamööda tema juurde, tõstis korraks kõrva äärest juuksed ülesse ja oligi kõik. Ju need täimunad või tingud või saarjad siis sealkandis kõige rohkem pesitsesid. Mõnedel vist ikka oli ka neid putukaid peas, aga ta iialgi ei öelnud seda valjusti. Mõnel lapsel käskis pärast tundi klassi jääda, ju ta siis ehk sellest rääkis. Aga üldiselt me väga „täitanud“ ei olnud.

Üks asi, mis veel meeles on, oli suur koosolek, kus meid pioneerideks värvati. Seal ei olnud ainult kolmas klass, vaid ka neljanda klassi omad, kes ka selles majas õppisid. Meist moodustati pioneerisalk. Salgajuhtideks pandi 4. klassist Pärnoja Leili ja 3. klassist mind. Ma ei tea, kas ma tähtsust täis ka läksin, aga Leili läks küll. Mul on nii meeles, kui ta ütles: „Me oleme ju nüüd peaaegu nagu õpetajad!“ Oh taevast hoidku seda lapse mõtlemist.

Punane rätt seoti ka kaela. Kui ma sellega mamma-papa silma alla ilmusin, sain sellise koslepi, et aitas. Sõnadega muidugi. Oleks ma ennast õigustama hakanud, küllap oleks triibulised ka järgnenud, aga ma sain ise ka aru, et seda poleks tohtinud teha ja palusin andeks. Nuttu oli vist ikka kõvasti. Seda mäletan, kui mamma ütles: „Vend on sul nende kommude pärast vangis ja sina lähed nende huntidega ühes ulguma. Kas sul häbi ei ole!“ Asi lõppes sellega, et teisel päeval viisin kaelaräti õpetajale tagasi. Oleks ta teistmoodi inimene olnud, oleks sellest võinud suur madin tulla ja ka kodustele pahandust kaela tuua, aga tema jättis selle oma teada. Aitäh talle!

Mõtlemine paneb see asi küll! See karjainstinkt on ikka võimas jõud! Kui suur summ ees läheb, siis lähed kaasa kui tuuletõmbusega, ilma et ise mõtleks, mida sa teed. Tõtt öelda, mis me lapsetatikad sellest pioneerluse kommunistlikust olemusest üldse taipasime. Pigem oli see kooliväliste ürituste korraldamise ja osavõtu võlu. Sel ajal ju muud õppetöösse mittepüüvaid üritusi suurt polnud. Koolis tuli õppida, mitte teatrit teha! Pioneerid ja komsomolid oma salkades ja rühmades tegutsesid ja korraldasid kõikisugu asju.

Kolmandas klassis andis meile laulmistunde Mart Kiirats, kirjanikunimega Mats Mõtslane. Ta oli väga hea õpetaja. Selline muheda olemisega papi. Mul polnud mingeid mälestusi oma vanaisadest, sest mamma isa sai surma, kui mamma oli 17-aastane, ja Tori vanaisa suri siis, kui ma olin aasta ja nelja kuune. Küllap vist sellepärast ma tahtsin oma vanaisaks õpetaja Kiiratsit. Vaat' just selline pidi üks vanaisa olema. Olin laulmistunnis väga püüdlik. Ta lasi mul vahest üksinda laulda ja kui ta siis teiste ees mind kiitis, olin nagu seitsmendas taevast, kaheksanda ääre peal.

Neljas klass oli meil samas majas teisel korrusel. Sel ajal tuli meile ajalooõpetajaks Siimetsi Johanna, kes oli või kellest sai Väandras (ma täpselt ei mäleta) koolidirektor Tapersoni elukaaslane. Johannal oli õde Eleen, kes õppis meie klassis. Ta oli tore tüdruk, aga temaga pidi jutuajamistes ettevaatlik olema. Hoidku jumal, kui mõni paha sõna punase korra kohta suust lipsas. Aga ega seda eriti tihti ei juhtunud, sest me olime õppinud suu kinni rääkima.

Meie klassijuhataja neljandas klassis oli vanem soliidne härrasmees. Ta oli kunstikalduvustega inimene, aga õiglane ta ei olnud. Nüüd, palju aega hiljem saan ma mõnestki asjast aru, siis tekitas suurt hämmingut. Ta pidas mõnda õpilast teistest paremaks kohe sedavõrd, et sellest sai iga laps aru. Ilmselge, et tal olid pailapsed.

Ta elas oma perega sealsamas koolimajas. Tal oli naine ja kolm poega. Ega selle pere ülalpidamine vast kerge ei olnud. Naine oli ka õpetaja, aga andis väga vähe tunde. Ja siis me nägime küll, kuidas mõned talulapsed tulid hommikuti kooli potsikute ja pakikestega. Toodi muidugi piima, mune ja muud talukraami. Paraku kujundas nende potsikute sisu ja suurus suhtumise sellesse õpilasse. See oli valus!

Üht asja mäletan väga selgelt. Värvipliiatsid oli tol ajal haruldased ja raskesti kättesaadavad. Joonistustunnis saime kasutada kooli pliiatseid. Isiklikke oli vähestel. Millalgi toimus mingisugune joonistusvõistlus, auhinnaks oli suur karp värvipliiatseid. Selle sai tüdruk, kes oskas joonistada veel vähem kui mina. Tüdruk, kes väga ilusasti joonistas, jäi kõrvale. Nojah, tal polnud potsikuid näpu otsa võtta, kui ta kooli tuli.

Vahetundide ajal mängisime ringmänge, näiteks „Üksinda kõnnin ma“, „Need kosjad tulid“, „Saarest“, „Üks jahimees läks metsa“, „Kes aias“, „Peremees võtab naise“ – need on veel meeles, tegelikult oli repertuaar üksjagu laiem. Tramburaitamine käis muidugi talvel ja vihmaste ilmadega sügisel ja kevadel, ilusal ajal mängisime õues palli, jalutasime ja istusime päikese käes niisama.

Koolimaja ukse ees oli suur katusealune, seal oli kena istuda. Meie klassi aknad olid sellesama ulualuse katusega pea ühel tasandil. Kolm akent oli ja sealt oli hea hõlbus katusele ronida. Kui päike varakevadel selle plekk-katuse soojaks küttis, oli seal väga mõnus ja põnev olla. Alla ei sadanud sealt keegi ja ei mäleta, et keegi oleks eriti keelanud. Või kes seda teadiski! Õpetajad oli allkorrusel õpetajate toas, keegi meid ei valvanud. Ega me kooli korra vastu ei eksinud, sest vaevalt oli kooli käitumiseeskirjades punkt, kus oleks öeldud, et õpilased ei tohi aknast välja katusele ronida ja päevitama minna.

Üks asi on mul mälestustes segamini. Koolimaja ukse ees, tänava ääres oli võimas sirelihekk. Mul on nagu meeles, et me käisime seal õnnesid otsimas, ma nagu seostan

kolmanda ja neljanda klassi kooliaega sirelilõhnaga. Kui see ei saa ju sedasi olla, sest kool lõppes maikuus ja siis sirelid veel ei õitsenud. Võib-olla on see mälestus sellest ajast, kui ma samas majas internaadis olin. Siis oli käsil seitsmes klass ja see võis küll ajaliselt venida sirelite õitsemise aega. Igatahes – sirelid olid olemas, õnneotsimine toimus ja sirelilõhn on lemmik tänini.

Viienda klassi algus oli veidi isemoodi. Esmaspäeval algas kool, enne seda pühapäeval alustati meil kodus maja ehitamist. Mammal polnud aega mind üle vaadata, et mis ma selga ajan, eks ma siis ise end sättisin. Läksin kooli tume, valge kraega kleit seljas ja selle peale veel tume kittel. See oli mu meelest nii ilus – natuke nagu siidi moodi läikis, ilusad nõöbid olid ka ees. Ma püüdsin ette kujutada, et see on uhke siidmantel, mis kleidile visatud. Pärast mamma hurjutas, et kus mu aru on, sellel pidulikul päeval lähen kitliga kooli! Suur tüdruk, aga aru peas ei ole. Mis tehtud, see tehtud. Hea, et ma ainult kitliga ei läinud. Argipäeval kanti koolis tumedaid kitleid küll kooliriiete peal, sellega hoiti nad puhtamad ja nad kulusid ka vähem.

Meie klassijuhataja oli Asta Aasamaa. Ta oli suurekasvuline preili punase pea ja tedretähtedega. Mina ei jõudnud alguses tema käsi ära imetleda. Need olid nii armsad pontsakad ja tundusid imepehmetena. Imeilus sõrmus oli tal ka sõrmes. Ju siis teised tuttavad käed olid soonilisemad ja koledamad, et need nii väga meelde jäid.

Õpetaja Aasamaa kiitis alati mu käekirja. Nagu ta mu vihiku võttis, nii ta kiitma kukkus. Ütles ikka, et mul on lapse kohta eriliselt väljaarenenud käekiri. See pidi olema nagu täiskasvanu oma – juba väga ilus ja haruldane. Tema sõnul kirjutasin ma ka väga puhtalt ja korralikult.

Oh heldus, kui ta oleks teadnud, kui palju ma sellega vaeva nägin ja vihikuid raiskas. Kodused tööd tegin vahest mitu korda ümber. Kui halvasti läks, kirjutasin kõik ümber. Võtsin lehe vihikust välja, panin uue asemel ja vehkisin kõik uuesti. Ega see tindiga kirjutamine naljaasi ka ei olnud. Need plärakad olid kerged tulema. Kui tulid täitesulepead, oli asi teine, aga selleni oli siis veel natuke aega.

Tindiga oli ka sedasi, et algul käisime koolis tindipott kotis, aga just viiendast klassist saati mäletan, et koolis olid pingi sees tindipotid ja õpetajate toas oli suur tindipudel, kust siis sinna tinti juurde sai valda. Oli vist ka nii, et mingisugusel ajal sai ka kodudesse tindipotti koolist tinti viia, et vihikud poleks nii kirjud. Tinti oli ju mitut värvi – heledamat, tumedamat sinist ja ka lillakat.

Ma olen vahest mõelnud, et oh aeg, kuidas meil sinna koolikotti küll mahtusid raamatud, vihikud, tindipott, lõunane leib, joogipudel. Üks ei seganud teist. Leib oli pakitud

paberisse, nii tindipotil kui piimapudelil oli peal tavaline punn, mitte keeratav kork. Polnud ei kilekotte ega plastmasskarpe, mis oleks sikud lammastest ehk kooliasjad toidust kindlalt eraldanud. Ei mäleta küll, et õpikud ja vihikud rasvased või tindised oleks olnud.

Poisid hüüdsid meie õpetajat kaameliks. Kas ta oli siis nende meelest nii suur või, ei tea. Tüdrukud hoidsid teda väga. Õpetaja Aasamaa käis ka kodudega tutvumas. Süda värises sees, kui ta ühel õhtupoolikul meile tuli. Ma pidin maa alla vajuma, kui mamma pakkus talle klaasi piima. Klaas oli küll kenasti alustassi peal, aga ikkagi piim ...! Praegu ei oska küll arvata, mis ta siis oleks minu arvates pakkuma pidanud. Aga siiski oli 1 : 0 mamma kasuks see värk, sest õpetaja valas kannust omale veel pool klaasi piima. Ise enne küsis, kas ta võib valada, et nii hea maitsega külm piim. Mind pani see küsimine imestama, ju ma siis viisakusreegiteid eriti ei jaganud. Millest õpetaja ja mamma omavahel rääkisid, ma täpselt ei tea, aga et ma suurt koerust ei teinud, õppisin ka normaalselt, siis polnud põhjust mu peale kaevata. Selle aja kohta oli see siiski suur sündmus ja tähtis asi, kui lapse õpetaja kodus külas käis.

Õpetaja Aasamaad kohtasin ma 1954. aastal, kui olin Pärnu-Jaagupi lähedal Kirovi kolhoosis tööl. Tema kodu oli selles kolhoosis. Mees oli tal traktorijaamas mingi asjapulk, tema ise oli õpetaja Pärnu-Jaagupi keskkoolis. Ajasime mitu korda juttu, kui külavahel kokku trehvasime. Ta oli väga osavõtlik selles suhtes, et ma nii noorelt sedasi vanemate hoolitsuseta jäin, kutsus külla ja ikka tuletas meelde mu käekirja. Külas jäi käimata. Oli nagu natuke aukartust ja võõristust. Oleks võinud minna küll, aga nüüd on juba hilja.

Tagasi kooli. Meie klass oli viienda klassi ajal seal väikese koridori ääres, mis Vändra vanas koolimajas tagumise trepi otsa teisel korrusel on. See koridor oli vahetüli paraadtrepil ja suure koridori, mida kasutati jalutusruumina, ja tagumise trepi vahel. Otse meie klassi vastas oli keemiaklass, kus asus klaver, mida õpilased tohtisid puudutada. Sinna klaveri juurde neid klimberdajaid ikka jagus. Eks suuremad õpilased andsid tooni, aga teinekord õnnestus ka meiesugustel tattninadel mängida.

Mis ma nüüd ennast kiidan, aga meie klassist oskasin mina ainukesena mängida. Vähemalt keegi teine ei proovinud. Meil oli ju kodus klaver olnud ja ma neid kolme tuuri lugusid ikka oskasin, eriti koerapolkat. Sellest ajast on üks lugu mul siiani selge. Seda mängis üks keskkooli poiss. Ju ta siis seda tihti kordas, et meelde jäi ja ära õppisin. mammale see lugu väga meeldis ja ükskord ta ütles: „Seda sa mängid päris nagu noodist!“ See ütlemine oli küll juba siis, kui me siin Kõrgojal olime.

Kooliskäimine oli mulle ikka väga meelepärane. Ilusad olid sügisesed tulemised ja minemised läbi lehtede kirju vaiba. Käisin otse läbi surnuaia, seal neid lehti ikka leidis. Kevadest ei oska kohe rääkidagi, see oli nii ilus, et pani hinge kinni. Kui sai juba sokkide ja

kingadega olla, kleidiväel ja palja peaga ringi lipata, siis oli nii palju lusti ja rõõmu et ... Kui õitsesid sinililled, putukad sumisesid, puud lõhnasid – see oli ikka tõemeeli lummas aeg.

Meie lepikus oli palju-palju sinililli. Kohati metsaalune lausa sinetas. Kui mõni alevilaps minuga kaasa tuli, et lilli koju viia, siis oli ikka uhke tunne küll, et minu kodus on neid nii palju, teistel jälle ei ole. Voh!

Varakevadel pajutibudega oli sama lugu. Neid „tibusid“ käis hulganisti. See pajupõõsas, kus neid oksid võtmas käisime, oli rõõgatumalt suur ja oksad olid alati tibusid täis. Kõrval oli väiksemaid põõsaid ka, neil nii uhkeid oksid ei olnud. Põõsas oli kevaditi vee sees, kuidas me neid „utud“ sealt kätte saime, oli omaette fatamorgaana. Sel ajal polnud ju kummikuid, kalossid ajasid asja ära. Olid need jalad siis nii lõtsmärjad kui tahes, oksad pidid toodud saama.

Talvine koolimine oli suisa pimedas, aga läbi surnuaia läksin ma ikkagi. Ei osanud ma kedagi ega midagi karta. Ühel hommikul, arvatavasti oli see sügisepoolne aeg, igatahes kuu paistis, kui läksin, ja oli selline kummaline valgus. Siis nägin, et kohe surnuaia taga oleva majapidamise kanaaia ritvade otsa oli torgatud 4–5 pealuud. See aed tuli otse vastu surnuaia müüri ja need kolbad kumasid seal kenasti. Veidi kõhe oli, aga karjuma ega jooksuma ei hakanud ma mitte. Nii loll olin, et karta ka ei osanud. Kartma hakkasin hiljem, kui suureks sain. Ei tea, miks see küll nii on.

Talvest ja pimedusest veel nõnda palju, et kirikumõisast tuli ka meie otseteed mööda lapsi, vahest oli mitmekesi minek. Osa lapsi sealt tagantpoolt Kessi külast tuli läbi Laasalu õue ja läksid surnuaiatagust teed pidi Kassi-Salme majast mööda. Mina seda Salmet väheke pelgasin. Ta oli veidi omamoodi ja tal oli väga palju kasse. Vahest käis ta õhtuti neid otsimas ja kui ta neid siis kangesti heleda häälega „kiiss, kiiss, kiiss, kiiss“ kutsus, nii et terve Askelon kajas, oli tükiks ajaks kõhe tunne kõrvus.

Alevilaste koolitee tuli kirikumäes ülesse ja põiki läbi surnuaia. Minu tee ja nende oma said kokku just seal, kus kalmuaed ära lõppes. Siis oli jupp teed veel minna. Vahest juhtus ka õpetaja tulema ja kui siis temaga koos sai natuke maad minna, oli terve päev uhke tunne.

Meil oli kodus vanu ajakirju: Maret, Kõigile, Taluperenaine. Nendes oli ilusaid pilte ja imetoremaid rõivamoode. Mulle jäid eriti meelde talvepildid. Siis vahest talvel koolist tulles, kui oli päikesepaisteline ilm, puud olid lumed ja härmatises, võisin ma jäädagi seda ilu vahtima. Hiljem otsisin ajakirjadest sarnasust sellega, mida ise olin näinud.

Et meil seal lumes sumades vahest ka külm oleks olnud, seda ei mäleta. Ju siis ei olnud. Kalossitohlakad olid viltide otsas, paks vatiga palitu, villased sukad, kindad, müts – kustkohast see külm pidigi kallale saama. See müts oli hall, suure tutiga, ainult näoauk oli

sees, ümber kaela oli ka müts. Hästi soe oli. Kindad olid mul ka sellised, mille äär ulatus käise peale. Neid nimetati suusakinnasteks. Hästi ilusad olid – ääres olid narmad ja puha. Neid kudus mulle vist Vilma. Aga oma suurt unistust – nahaga tallutatud vilte – ei saanud ma eluaeg.

Ma ei tea, mitmendas klassis ma käisin, vist teises, kui saapad olid paranduses ja pidin ühe päeva pasteldega koolis käima. See mulle ei meeldinud, aga narrima ei hakatud, sest neid pasteldega käijaid oli algklassides küll ja veel. Tegelikult olid nad väga head kerged jalavarjud, aga veidike nagu põlatud. See on ikka nii, et väline hiilgus mängib tähtsamat rolli.

Üks teine kord käisin ühe päeva koolis „kartongiga“. See oli selline ümmarguste otstega küljepealse luugiga silinder ehk kohver. Vineerist oli ta tehtud ja heledaks lakitud. Võib-olla käidi sellistega vanasti külades pudukaupa müümas, igatahes sain mina selleks päevaks hüüdnime Proovireisija. Ju mu päris koolikott oli siis katki, ega ma muidu poleks sellise tünniga kooli läinud. Koolist koju jäämine oli minu jaoks õnnetus.

Üht mamma tehtud koolikotti mäletan ma hästi. See oli hallist kalevist, aplikatsioonidega kott. Pealt käis klapp üle ja nõõbiga kinni. Sangad olid punutud nõõrist. Ilus kott oli. Papp oli voodri ja pealisriide vahel, see hoidis seda kupatust kenasti vormis.

Kuuenda klassi sügis oli minu jaoks väga tore. meie pisikene majakene oli enam-vähem valmis saanud. Ilmselt kulus ehitamiseks aasta, sest augustikuus olid Vilma ja Augusti kihlused, siis olime juba seal majas. majas oli kolm ruumi. Köök oli pool maja suurus, teises pooles oli üks suurem tuba ja teine õige tilluke pikem kitsas kamber oli veel poolik, polnud tapeeti seinas ega midagi.

Ühel päeval, see oli vist septembri alguses sünnipäeva paiku, kui koolist tulles käskis mamma mul riided sinna tuppa panna. Täitsin käsu ja jäin ukse peal seistes tummaks. See polnud enam mingisugune pooleliolev kamorka, vaid armas väike möbleeritud toakene. Et ruum oli kitsas, siis voodi vist ristipidi sisse ei mahtunud, sellepärast oli papa teinud sinna nari. Selle peal oli põhukott, nagu ikka sel ajal voodites oli. Päevatekk oli peal ja padjal oli pitsidega püür. Akna all oli väike laud, tool, seinal väike riiul, akna kõrval seinal lamp. Teisel pool seinas oli riidenagi, põrandal oli uus põrandariie. Sellest toast sai siis minu isiklik „buduaar“. Jürile tehti selgeks, et see on koolilapse tuba ja tema sinna üksipäini minna ei tohi.

Tagantjärele mõeldes oli see mulle suur kingitus küll. Meie maja oli ju ainult 24 m² suur (või ehk oli tsipa suurem). Sinna pidime kõik neljakesi mahtuma, ja siis selline eraldi apartement, oh õndsust! See oli tõepoolest tore!

Mul on vist lapsest saati see üksiolemise tahtmine mõnikord. See on olnud ikka ja alati nii. Ka praegu, kui seda üksiolemist on küllaga. Seda päris omaette olemist vajan ma ka praegu. Hommikul vara, kui Indrek magab, selle olemise ma ka saan.

Vahel istusime kõik neljakesi köögis laua ümber. Papa luges lehte, mamma tegi midagi näpuvahel, Jüri sodis niisama või mängis ja mina lugesin raamatut. Vahel lugesin valjusti, vahest lasi papa mul ajalehte valjusti ette lugeda, kui ta ise midagi nokitses. Kui ma nüüd mõtlen, siis see oli vist sedasi, et koolitööd tegin oma laua taga ära, aga raamatute lugemiseks kolisin kööki, sest polnud mõistlik kahte lampi põletada, petrool maksis ka midagi. Õdus olemine oli. Hea, et ei teadnud, missugune must pilv pea kohal on.

See väikene maja oleks vist jäänud ehitamata, kui Vilma poleks asja oma kätte võtnud. Meie papal ei olnud sellist ettevõtlikkust. Vilma oli sel ajal juba Toris. Oli Selja meiereis tööl. Üks meie sugulane, endine raudteelane Poodi Joel oli kõike oskaja mees, temaga sai Vilma kaubale ja 1947. aasta sügisel läks asi käima.

Viienda klassi juhtumistest tuli meelde veel see, kuidas me tüdrukutega üheks koolipeoks end „ära ehtisime“. Lihtsalt leppisime kokku, et võtame kodust kaasa, mida keegi saab. Eks see „kaaperdamine“ käis emade ja vanemate õdede tagant. mina sain Vilma tagant puudrit kühveldada, aga seal oli veel põsepuna, kulmuvärvi ja huulepulki. „Ilusaks“ tegime end küll, aga kui õpetajatest keegi meid nägi, käskis näod puhtaks kasida, kui üldse tahame koolimajja jääda. Ei ole ka mõnel täiskasvanul seda ilumeelt. Me oleks ju säranud seal nagu pühademunad. Aga vaat' ei lasta inimesel ilus olla!

Kuuendas klassis olin ükskord hullusti õhku täis, kui näärripeolt Laasalu Arnoga koos koju läksime. Arvan, et mamma palus teda mind koju toimetada, kuidas ma muidu oleks sealt hilja õhtul pimedas tulnud. Ühte kanti tuleks niikuinii. Aga ikkagi esimene peolt kojutuleks poisterahvaga! Oh sa elu!

Kui ma neljandas klassis käisin, jäin talvel haigeks. Mäletan, et olin Vilma juures, käisime veel tädi Miilal ja Kaasikul külas, oli pühade aeg. Mul oli siis juba halb olla, kui koju sain, jäin päriselt suure palavikuga pikali. Oli vist kopsupõletik. Mingit plöga mulle sisse joodeti ja terveks ma sain. Hiljem tuli minna röntgenisse kontrollima, kas kõik on korras. Sõitsime rongiga onu Viktoriga koos. Onu elaski Pärnus. Vanast pargist läbi minna Riia mnt poole oli üks kahekordne valge maja, mis oli minu arust väga ilus. Onu juurde ma ei jäänud. Ta toimetas mu ristiema Juuli juurde, kes elas Võidu tänaval koos oma mehe Reinuga kahetoalises korteris. Mu meelest oli neil väga uhke elamine. Teadagi, maalt tulnud plikale tundus linnakorter lossina.

Kuna oli koolivaheaeg, oli seal ka Vanda. Tema oli Juuli õetütar, ta oli minust paar aastat vanem. Juuli vist aitas teda kasvatada. Tundsime üksteist juba sellest ajast, kui me Seljal elasime. Vandale oli linn tuttav ja ta vedas mind igale poole, kuhu vaja. Ükskord ta naeris mu üle, kui ma keerasin Kalevi tänaval otsa ringi ja marssisin tulnud teed tagasi. Ju ma siis ei tahtnud enam edasi minna, aga tema manitses mind, et nii ei sobi käituda. Mul oli kaua aega tunne, kas siis, kui juba omapäi linnas käisin, et linnas ei tohi üleliia sekeldada. Aina kupata otse seni, kuni tänav ära lõpeb, alles siis marsi teiselt poolt tänava äärtpidi tagasi. No ei maksa kõiki õpetusi ka puhta kullana võtta!

Juulil oli Kalevi tänaval pisike kõige asja pood. No ta oli seal müüjanna. Üldse olid selle tänava poed väga armsad – pisikesed ja kodused. Mulle oli sisseostude jaoks natuke raha kaasa antud. Mis ma sealt veel ostsin, jääb ajahõlma varju – ei mäleta, aga ostsin paki joonelist paberit ja Jürile pisikese puust tehtud mängukelgu. Mäletan seda, kuidas ma neid asju koju tulles vagunis vaatasin.

Seal röntgenis sain ma omale uue nime. Läksin sinna üksinda. Kui nime küsiti, ütlesin „Mari Puust“. Seejärel küsiti, mis mu eesnimi on. Mul polnud julgust seletada, kuidas asi on ja ütlesin veel kord „Mari“. Nii ma sinna kirjadesse jäin Maripuust Marina. Imelik, kas siis mingit saatekirja polnud vaja või ei vaadatud seda piisavalt tähelepanelikult.

Kopsudel vist midagi viga ei olnud, aga linnas käisin ma korra ka veel kevadel või suvel. Vaevalt, et mind sinna niisama tilpnema lasti, ju ikka pidi asja ka olema. Vast oli mingi järelkontroll. Vist oli jälle nii, et onu saatis mind ja ristiema juures olin ööd. Onu käis tihti Väandras, ju siis kasutati olukorda ära. Tagasiminekuks oli vist nii, et ristiema pani mu rongi peale ja Väandra jaamast oskasin ise koju minna.

Sel kevadisel käimisel olin ikka nii tragi, et käisin üksi ka linna peal. Linn oli siis veel varemetes – natuke salapärane, natuke õudne ka. Inimeste sagimine tegi veidi hirmu.

Üks meenutus veel: kui me Vandaga seal ristiema Juuli juures olime, ütles ta, et kes klassi neljade-viitega lõpetab, sellele ostab ta siidkleidi riide. Rääkisin mammale ka uudist, tema ütles, et ära väga oota. Ootasin ikka, aga kui Vanda tuli koolis ärplema, et noh viieline, kus kleit on, olin natuke kurb. Mul olid viied, aga tal oli siidkleit. Hullu midagi, veri on ikka paksem kui vesi!

Lähen nüüd taas kuuenda klassi juurde. Sellest kuuenda klassi sügisest ja talvest ei tahakski ära minna. 1949. aasta kevad oli julm.

Vilma ja August kolisid pärast kihlumist Tõrvaauku. See on üks kaugel metsakoht, kus asus Kabala metskond. Koordinaadid oleks sellised: Kurgjalt 15 km, Suure-Jaanist 13 km ja Võhmast 16 km. August sai seal metsniku koha. Veebruaris ühel päeval, kui koolis koju

jõudsin, tuli Jüri mulle vastu ja teretas: „Tere-tere, tädi Mari, mina olen onu Jüri!“ (See teretamisviis kestab tal tänaseni.) Juhtunud oli see, et Vilmal ja Augustil sündis 20. veebruaril poeg Tõnis. Vilmal oli tervis natuke kehv ja sellise üksiku koha peal polegi titega üleliia kindel olla, eriti kui oled veel oskamatu neis asjus ja arstiabi ka kaugel. Mamma läks talle appi. Kui märtsis algas koolivaheaeg, viis papa minu nädalaks sinna ja tõi mamma koju, et ta saaks korda panna, mis meil papaga oli vussi keeratud.

Läksime hobusega läbi metsade mööda taliteid. Lumi juba sulas, aga metsast sai veel reega ilusasti läbi. Kui me sealt Kurgja ja Saeveski vahtkonna metsade vahelt läksime, olid silmad ja süda uudishimu ja ootust täis. Ootasin Vilmaga kokkusaamist ja tahtsin kangesti Tõnisi näha. Kõik oli nii ootusrikas ja tore. Hea, et ei teadnud, mis häda pärast juhtub.

See päev oli udune ja sulalume lõhnane, kui papa tuli. Ta oli isemoodi, oli jalgsi Väandrast tulnud. istus toolile. nagu vajus kokku ja ütles – nutuga pooleks, et mamma ja Jüri on Siberisse viidud.

Tühjus!

Arusaamatus!

Uskumatus!

Alles siis tuli valu! Vilma ütleb, et mäletab siiani, kuidas ma öösel nutsin. Ise ei mäleta ma sellest midagi. Kõik oli nagu udu sees.

Augustil oli ametitelefon. Ju ma siis parooli teadsin, et helistada sain, sest kui teised olid toast ära, helistasin Väandrasse Koplitele. Koplisa nagu ehmus, kui kuulis, kes ma olen. Otse ma ei küsinud, küsisin kaudu: „Kas ma oma mammaga saaks rääkida?“ „Ei saa!“ „Aga kas ma Jüriaga saaks rääkida?“ „Ei saa!“ Siis jäin uskuma. Senini oli ikka veel pisikene lootuskild südames.

Minul oli ainult valu, aga papal ja Vilmal oli ju muude murede kõrval ka vastutus ja mure minu pärast. Papa läks Väandrasse tagasi, andis ennast ülesse, aga teda ei tahetud enam. Kästi koju minna ja oma aega oodata. Aga kodu ei olnud ju enam. Vähemalt meie pere jaoks mitte.

Papa jäi esialgselt sõidust maha selletõttu, et teda hoiatati, et hoidku kõrvale, talle tullakse järgi. Ta arvaski nii, et kui teda pole, jääb pere puutumata. Oh püha lihtsameelsust! Tema hoiatajaks oli meie endine majaperemees, kes kuulus ka nn Väandra troikasse – kolm meest, kes neid asju siin toimetasid. Samas ma mõtlen, et kui ta oli organiseerija, pidi ta ju teadma, et mingit ühekaupa viimist ei toimu, vaid ikka terved pered viiakse ära. Äkki ta tahtis kannatusi veelgi suurendada? Ei tea! Ei tea!

Papa sai korterisse ühte tallu Tompsonite juurde. Need olid kaks vanatüdrukut Marta ja Juuli. Nad ei saanud oma töödega hästi hakkama, papa tegi tööd söögi ja ulualuse eest. Kui ma sügisel internaati läksin, siis ma käisin seal Tompsonite juures laupäeviti pesu pesemas. Sain pesu pesta ja saunas ka käia. Marta ja Juuli olid heasüdamlikud inimesed, ma oleks võinud seal ka papaga ühes toas elada, aga internaadis oli parem. Kooliskäimine oli lihtsam. Sinna metsa, kus see talu asus, ei läinud õiget teedki. Talvel suure lumega ja sügisel sopaga oleks tükk tegemist olnud, enne kui sisse-välja saad. Koolitee oleks ka tükk maad pikem olnud. Ja eks papa aimas oma tulevikku ette, ta ei tahtnud mind endaga siduda. Paraku läksid ta aimdused tõeks.

Pesupesemine käis sedasi, et mul oli kaks vahetust pesu. Laupäeval pesin ära ja need jäid sinna kuivama. Teisel laupäeval või kahe nädala pärast läksin jälle, pamp kaenlas, tõin puhtad pesud ära ja pestud pesu jäi jälle kuivama.

Aga enne seda oli ju kevadele järgnev suvi. Jäin Vilma juurde. Käisin metskonnas tööl, teenisin natuke raha. Seda oli väga vaja. Augusti palk oli ju väike. Loomadega läks ka halvasti. Kui nad Torist Tõrvaauku kolisid, jäi nende lehm meile, sest sööta polnud sinna kaugele võimalik vedada. Ka jäi meile pool tapetud siga, et siis kui me kevadel oma sea tapame, saavad nad liha tagasi. Läks nii, nagu keegi ei osanud ette arvata. Meie siga küll veristati, aga Tõrvaauku ei jõudnud seda poolt mitte. Enne tuli Siberi teekond. Oli 25. märts, 26. märtsil pidi papa Tõrvaauku tulema.

Vilma rääkis palju aastaid hiljem, et ta oli 1949. aasta kevadel helistanud Väandra täitevkomiteesse ja kui ta oli küsinud oma lehma kohta, oli vastanud täitevkomitee esimees: „Ah sina oled veel siia jäänud!“ Tema polnud enam midagi rohkem julgenud rääkida. Selline oli aeg.

See sama täitevkomitee esimees käis meilt piima viimas. Ta oli kole hädine ja vilets inimene muude valitsuste ajal, kommunistide ajal tõusis kõrgele kohale ja lõi õitsele. Kopsud olid tal haiged küll, ju ta rammusa piimaga end turgutas. Kui mamma oli ära viidud, viis ta meie lehma omale, nii teadsid naabrid rääkida. Ju ta arvas, et see ongi tema oma, sest mamma ei võtnud temalt kunagi piima eest raha.

Nüüd siis jälle Tõrvaaugu juttu. Minu töö seal metskonnas oli põhiliselt kultuuride kõplamine. Seda seal jätkus, see oli otsatu töö, sest neid kultuur oli palju. Need pisitillukesed kuuse- ja männiistikud oli vaja suuremast rohust puhtad hoida, et nad elujõu sisse saaks. Hiljem oli tulevalvur. See oli hullem amet. Kangesti kuum suvi oli, pidin ühtelugu ülesse metsavale torni ronima ja vaatama, ega ometi kuskilt suitsu ei paista. Kui paistis, tuli kohe metskonda teatada asimuut, nemad teatasid siis edasi ja kutsusid tuletõrje, kui vaja või mindi

oma jõududega kustutama. Suuri tulekahjusid ei näinud ma ühegi, pisemaid tossamisi oli paar korda.

See torn oli igavene jurakas, üle kõrgete puulatvade tükk maad. See oli palkidest ehitatud, üles tuli ronida lahtiste redelite kaudu. Praegu ma potsataks juba paari redeli kõrguselt alla, kõrgusekartus on aja jooksul jõudsalt kasvanud, siis triblasin nagu orav üles-alla. Aga tore oli sealt ümbrust vaadata küll. Suure-Jaani oli 13 km kaugusel, ka see paistis ära.

Metskonnas oli üsna palju töölisi. Kahte naist ma mäletan, nendega koos ma neid kõplamisi kõplasin. Need olid Helju ja Lilli. Lilli oli vanatüdruk küll, aga see oli lausa ülekohus. Nii ilusa kõlava häälega inimene oleks pidanud mehele saama! Kuidas ta küll laulis! Terve Tõrvaaugu kõlas käes! Eks teised vähe naersid tagaselja ta üle selle laulmise pärast, aga kas siis inimene ei või häält teha, kui armastuse igatsus nii suureks läheb, et enam sinna sisse ära ei mahu?

Selle majaga, kus meie elasime, oli ühe õue peal kool – neljaklassiline algkool. Lapsi oli seal vist 14–15. Aino, selle laulja Lilli noorem õde, oli õpetaja. Tore armas kool oli ja Aino oli ka kena inimene. Ükskord oli mul sinna miskit asja ja jäin veidike kauemaks. Aino näitas pilte ja käsitöid, mis ta oli teinud, rääkis oma kooliõpetaja tööst ja nii see aeg kadus. Kui koju tagasi läksin, sain Vilma käest võtta nii, et aitas. Tema arvamust mööda latrasin ma seal oma elust-olust ja muust, millest poleks tohtinud rääkida. No ma ikka teadsin, millest võib rääkida ja millest mitte. Pealegi polnud Aino selline inimenegi, kes oleks uurinud.

Kui kevadel kooli lõpupidu oli, siis käisin ka peol. Oli ka eeskava ja puha. Metsaülema tütar Ruth oli kooli parim õpilane. Ainuke asi, mida ta nirult oskas, oli laulmine. Teiste laste mammad olid kadeda ja olid plaani pidanud, et paluvad peol Ruthil laulda. Kuidas asi läks, ei tea, aga skandaali küll ei olnud.

Veel üks töö Tõrvaaugus, mida teha tuli, oli sihtide mõõtmine. Oi see oli hirmus! Päevade viisi tampisime Augustiga mööda metsasihte, üks ühes, teine teises mõõdulindi otsas. Sellised peened traatvaiad olid. August torkas need maasse, mina korjasin ülesse. Lint oli kas 50 m või 100 m. Vaiad olid loetud, nii et kui kõik olid üles korjatud, oli üks kindel maapikkus mõõdetud. Oleks neid vahesid ükshaaval pidanud lugema, oleks kindla peale sassi läinud.

Tõrvaaugu ise on üks kena koht suurte metsade keskel. Sel ajal, kui meie seal elasime, polnud see autoliiklus nii intensiivne kui praegu. Sõiduaautosid oli vähe, see hoidis ära suure ründamise marjametsadesse. Küll oli seal marju! Esimene mälestus sellest oli, kuidas ma varakevadel otsekohe pärast lume sulamist käisin jõhvikal. Päike paistis, raba oli kuiv ja marju oli nii palju, et võta kamaluga. Kevadine jõhvikas on ilus tumepunane ja mahlakas. Mul

oli seal rabas imestamist ja huvitavat küllaga. Räbalasti oleks võinud ka minna. Nägin õige ilusate õitega oksa, tahtsin koju viia, aga ta sinder oli nii sitke, et ei saanud seda murda. Võtsin hambad appi, aga siis läksid suu ja kurk õige kibedaks. Jätsin ettevõtmise katki ja hästi tegin – see taim oli näsiniin ja väga mürgine. Suurem häda jäi tulemata. Oleks rohkem närinud, siis vast oleks tulnud ka.

Teine suur vapustus oli suvel. Kevadel käisin rohimas tüht kuusekultuuri. See oli suur raiesmik lõunapoolse kallakuga. Suvel läksin vaatama, kas seal maasikaid ka on ja kuidas mu puukesed kasvavad. Nagu ma sealt metsavahelt lagendikule jõudsin, jäin seisma kui soolasammas keset päikesekuustumust. Terve lagendik säras sõna otseses mõttes punases toonis. Maasikate lõhn otsekui pahvatas vastu nägu. Seal oli ikka selline maasikauputus, mida ei ole minu silmad enne ega pärast näinud ja arvatavasti jääbki nägemata. Kirjasime neid ikka üsna palju. Suhkruga oli kitsas, moosi sai vähe keeta, aga kuivatada sai neid hulgi, süüa muidugi ka lõhkemiseni.

Tõrvaaugus oli ka käbikuivati. Sinna toodi kokku käbisid, mida inimesed olid korjanud, need kuivatati ära. Seemned saadi kätte, tühjad käbid läksid kütteks. Nii valusat ja heledat tuld pole ma ka enne ega pärast näinud, kui kuivi käbisid sai kühvliga pliidi alla ajada.

Üks salapärane koht oli Tõrvaaugu lähedal, vist Rassi külas, mõni kilomeeter meie kodust eemal. See oli president Pätsi jahiloss. See oli isemoodi, hästi kõrge katusega ehitis. Jahilossist meie kodu poole tulles, üsna kodu lähedal, oli koht, kus filmiti „Põrgupõhja uus vanapagan“.

1949. aasta augustis tuli mul minna Väandrasse kuuendasse klassi viimase veerandi eksameid tegema, et saaksin seitsmendasse klassi. Papal oli kooli kõik räägitud ja asjad aetud, ajad kokku lepitud, nii et võisin minna. Ta tõi mulle juba varem raamatuid, et saaksin õppida. Tuhkagi ma õppisin, lootsin vana rasva peal edasi libiseda.

Kokkulepitud ajal hakkasin jalgsi Tõrvaaugust astuma. Pidin minema 10 km Saeveski metsavahi tallu, kus pidi papa mind ootama või mina papat – kes enne jõuab. Otsetee, enne kui metsavahini jõudsin, kulges mööda sihti. Siht on noolsirge, sealt näeb kaugele. Ja mina nägingi, et seal kaugel on üks inimene. Mul tuli hirm naha vahele. Juba ma rehkendasin, et panen kaarega joostes metsast läbi, et saan sellest võõrast, võib-olla kurjast inimesest, mööda. Aga ikka venisin pikkamööda edasi, jalad valmis iga hetk putku pistma. Vahemaa oli veel küllalt suur, kui jagasin ära, et see „võõras kuri inimene“ oli meie oma papa. Nägupidi ei tundnud nii kaugelt ära, aga papa kuju tundsin ära, samm läks lähedamaks ja saimegi kokku.

Suure tee ääres oli papal jalgratas ja nii me siis läksime: üks sõitis kilomeetri või kaks, jättis ratta tee äärde ja pani jalgsi ajama, teine sõitis jälle mööda, jättis ratta tee äärde jne. Enne kirikumõisat andis papa ratta mulle ja käskis lõpuni sõita. See lõpp oli Koplite juures.

Ei taha küll kellelegi soovida seda valu, mis südames oli, kui 13-aastasena lähed mööda teed, mis on ikka see rõõmudemaa olnud, kus oled ikka päikeselisel teepoolel käinud ja nüüd teadmine, et lähed kodu pool, mida enam olemaski pole.

Kõikidest valudest saab üle. Ma pidin ka sellest jagu saama. Ja et asi oleks täielik ja lõplik, läksin kohe, kui olin Koplitele „tere“ ära öelnud, Puusti lepikusse. Vaatasin eemalt oma koduõue. Päril maja juurde ei tahtnud minna. Tahtsin teada, kas mamma valukivid on alles, aga ei saanudki teada. Ühel teisel korral ma ikka käisin ka. Rääkisin ära, kes ma olen ja vaatasin veidike ringi. Ei olnud mamma kive enam, aga tamm oli alles ja ühe kivi ma seal alt kaasa võtsin lootuses, et see on mamma käes hoitud valukivi.

Sellest esimesest kodu nägemisest pärast küüditamist jäi hinge väga sügav ja valus jälg. Olla võõrana oma kodu õuel – see pole kerge. Sellele mõeldes said ükskord hiljem kirja järgmised read.

Mul meeles on üks kauge märtsihommik,
taas kevadpäikesest tulvil oli õhk.
Ja juba kääris elumahlu puudes
ja laotust täitis sulalume lõhn.

Kõik oli tulvil ärkamise hurma,
nii palju rõõme lubas tuua päev.
Ei meenutanud loodus valu, surma,
ta hõiskas: „Kevad!“ Kevad oli käes.

Kuid mina seisin oma kodu õuel,
kust laastav raju äsja üle käis.
Veel helkis kodusoojust aknaruudult,
veel oli kalleid samme tanum täis.

Kuid juba tundis süda valu suurust,
ei enam sütti kodukoldes leek.
Ja kõik, mis alles jäänud lapsepõlvest,
on aimatavad jäljed õueteel.

Tõepoolest, lapsepõlv oli lõppenud. Reaalsus oli see, et pidin ära tegema eksamid, kui tahtsin koos oma klassiga edasi minna. Ja seda ma tahtsin.

Õpetajad olid juba liikvel, kuigi koolini oli veel natuke aega. Läksin koolimajja ja paari päevaga sain asjad korda aetud. Ega eksameid päriselt ei olnudki. Mõni õpetaja vestles

niisama. Küsis, kuidas ma hakkama saan ja kuidas kõik oli, Paari õpetajaga istusime niisama teine teisel pool lauda, hoidsime kätest kinni ja nutsime mõlemad.

Üks õpetaja võttis mind ikka tõsiselt ette. Ta uuris ikka väga põhjalikult kõike. Eriti huvitasid teda aastaarvud, mida minu peanupp pole eluaeg kinni pidanud. Läbi ma sain, aga üsna vaevaliselt.

Kui eksamid tehtud, tuli minna direktor Tapersoni palge ette. Tema pidi kinnitama õpetajate otsused. Sõnad, millega ta mind kostitas, olid umbes sellised, et tema suurest armust ma Vändra keskkooli jääda võin, kuna tema arvab, et andekad lapsed ei pea hariduseta jääma oma vanemate väära käitumise ja riigivastase meelsuse pärast. (Oma suurt „lahkust“ kinnitas ta teist korda järgmise aasta kevadel.)

Läksin siis Tõrvaauku tagasi. Vilma seadis mu pesu ja riidevärgi valmis, papal oli ka üht-teist anda – just voodipesu, mis Helga abiga kodust päästetud. papa toimetas need internaati, voodid oli seal olemas ja nii algaski mu esimene iseseisev kooliaasta.

Nii et olin siis seitsmendas klassis. Tol ajal oligi see põhikooli viimane klass. Mitu õppeainet tuli juurde. Keemiat andis Taperson, füüsikat Sassian Linda, keda ma omas mõttes pidasin nagu natuke tuttavaks, sest ta oli Vilma leeriõde. Inglise keelt hakkas andma Adele Kõrge, vene ja eesti keelt klassijuhataja Kibari Tõnis, ajalugu üks uus õpetaja Saare Eegi, kõiki ei mäletagi. Kehalise kasvatus õpetaja oli Jürsi Elmar.

Kibar oli väga tore klassijuhataja. Mind ta väga hoidis, võib-olla sellepärast, et tema kui üks õige Eesti kasvatusel mees tundis, et üks kommunistidele jalgu jäänud tüdrukuräabakas vajab kaitset. Mõnikord maksis ta ära ka mu internaadi toiduarved. Need ma maksin muidugi tagasi, kui raha sain, aga selline hädast välja aitamine andis kindlustunnet. Vilma oli ju kaugel ja papat vist polnudki enam Vändras.

Meil oli tore klass, see VII^A. Paralleelis olid väheke uhkemad tüübid, meil olid sõbralikumad. Pinginaaber oli Tammai Tiiu, alevitüdruk, suurest perest, hästi lahe kuju. Siis olid mul veel suuremad sõbrannad Tamme Aino ja Tammai Meelike. Aino elas alevis oma tädiga juures, tal oli ema surnud ja isa oli ... noh niisugune aktivist, et sel polnud ei tütre ega kodu jaoks aega. Tema oli ka kolhooside organiseerija. Meelikese kodu oli Vihtra tee ääres. Armas pisike tüdruk oli.

Õppimine sujus mul päris hästi. Uued ained erilist peavalu ei teinud, kuigi ma füüsikast ega keemiast eriti aru ei saanud. Aga katsete tegemine oli vahva, kui suitsu ja sädemeid lendas. Tundsin enda suhtes head suhtumist ja südamlikkust, seda nii õpetajatelt kui ka kaasõpilastelt, see tegi ka õppimise kergemaks.

Enne nääre sain suurt südamevalu tunda. Miskit oli viltu. Sain aru, et teistel on mingi saladus, millest nad mulle ei taha rääkida. Ikka ja ühtelugu üks sosistamine käis, mis siis vaikis, kui juhtusin lähemale minema. Äkki tundsin, et olen üksi jäänud. Ei saanudki aru, millest mu klassiõdedel selline meelemuutus, ma polnud omast arust midagi paha teinud.

Seletus tuli nääripuu all, kui näärivana tõi mulle röögatult suure paki. Pakis oli kõike kraami: õunu, piparkooke, kommi, pildialbum, kaelasall, kindad ja mida kõike veel. Kaardile oli kirjutatud "Kallile Marile!" ja all kiri "Sinu parimad sõbrannad" ja neid oli terve rodu. See oli üle hulga aja üks rõõmus õhtu. Klassijuhataja kinkis täitesulepea ja kirjalpoki sooviga, et ma ikka kõik asjad üles kirjutaks. Eks seda paki tegemist nad omavahel arutasid, kui mina oma südant valutasin. Lõpp hea, kõik hea!

Internaadis elamine võttis tükk maad kohanemisaega, aga ega midagi hullu ka ei olnud. Teised tüdrukud elasid lähemal, nemad läksid laupäeva pärastlõunal koju, jäin üksi tuppa. Laupäeviti oli vähem tunde, jõudsin oma pesureisi ära teha ja saunas käia – siis oli nii mõnus omaette olemise aeg käes. Internaadi kokk oma perega elas teisel pool seina, karta polnud ka midagi. Tihti peale ei tulnud teised tagasi enne, kui esmaspäeva hommikul. Seda parem oli. Nii läks see talv. Tuli jaanuar ja 1950. aasta. See oli jälle aeg, kui sain väga kõvasti haiget. Ilus lumine ja päikesepaisteline päev oli. Tulin koolist, olin teel internaati. Tee peal, Koplite otsas ootas mind üks mees. Ma tundsin teda, aga enam ei mäletanud, kes ta oli. Ta kutsus mind Koplite juurde sisse, läksin. Seal Koplite isa töökojas oli mitu meest ja meie papa ka. Tundub, et see oli laupäevane päev, sest papa ütles, et ma Tompsonile ei läheks, sest tema läheb ära linna. Küsisin, mis asjus, ta vastas midagi, et vaja oma dokumendid korda ajada.

Nii jäigi. Ma ei märganud midagi erilist. Silmad küll läksid mil mõlemal alati veidi vesiseks, kui kokku saime, nii ka seekord. Elust välja lõigatud tükk veritses veel kõvasti. Papa kallistas mind, käskis internaati lipata ja nii jäingi rahule.

Õhtul läksin Pärnu rongi vastu, papat ei tulnud. Teisel õhtul läksin jälle. Nii ma käisin nädal aega, siis sai Koplite isa sellest teada ja rääkis ära, kuidas asi tegelikult oli. Ütles, et papa arreteriti ja on Pärnu vanglas. Jäin teist korda orvuks. Raske tunne rõhus otsekui maad ligi. Kuigi ma papa juures ei elanud ja kuigi kodu ei olnud, oli mingi seos papa näol koduga ikkagi olemas ja ma teadsin, et kui ikka väga hädas olen, on papa lähedal ja saan abi.

Käisin siis paar korda talle Pärnu vanglasse pakki viimas. Koplid, Juuli ja Marta aitasid pakki kokku panna. Juuli ja Marta olid väga hirmul, keelasid mul minemast, et äkki panevad minu ka kinni. Ei tahtnud mind keegi, aga esimesel korral oli pahandust küll – sellega, et mul polnud ainsatki dokumenti. Peale õpilaspileti mul neid ju polnudki ja seegi ei olnud kaasas. Teine kord olin targem ja kolmandat korda ei tulnudki. Sain papa käest kirja, et ta on

Harjumaal Harku vanglas.

Pakkidesse sai panna liha, leiba, võid. Võib-olla oli midagi veel, ei mäleta. Liha oli meie oma kodust pärit. Naabrid said selle küüditamise ajal kõrvale toimetada ja pärast andsid papale tagasi. Muude asjadega aitasid ilmselt head inimesed.

Meile tuttavad Vändra inimesed olid mu vastu väga head. Juba 1949. aasta jõulude ajal kutsuti mind igale poole külla. Jõululaupäev oli laupäevasel päeval – kirik oli rahvast tulvil. Kas keegi kuskil passis ka, ei tea, aga niiviisi tol ajal räägiti, et olid valvsate silmadega onud-tädid kiriku ukse taga valves ja mõnel tuli siis pärast aru andma minna. See oli eriti terav just kooliõpilaste suhtes.

Esimesel pühal, mis oligi pühapäeval, käisin mitmel pool: papa juures, Laasalul, Bergmannidel lausa kahes kohas. Neil elas vanaema õuepealse majas omaette ja Miina oli lausa nõudnud, et kui ma Heli juurde lähen, siis tuleb talle öelda, et ma tingimata ka temale külla läheks. Seal oligi imehea olla. Tal oli igavesti suur tugitool, pehme ja mõnus, kuhu võis lausa ära kaduda. Hästi tore oli seal olla.

Hea olla oli mul igal pool, kus ma käisin. Natuke inimlikku soojust on nii vajalik, eriti veel siis, kui oled pooleldi lapsena ilmamurede meelevalda jäänud. Kõik oskasid väga taktitundelised olla. Kuigi otseselt haletsema ja nunnutama ei kippunud. Ja keegi väga ei uurinud ega pärinud ka. Mida ma tahtsin rääkida, seda rääkisin.

Eriti oli selles osas osav Laasalu-ema. Ta rääkis minuga kui neiuiga, mitte kui endast hirmus palju noorema lapsega, vaid kui võrdväärsega. Tema jutus oli ikka mõni õpetuse iva sees, aga ta ei pressinud end otse peale, vaid tõi selle iva teadvusesse kaudselt. Kui papa ära viidi, olin tema pool peaaegu igal laupäeva õhtul ja pühapäeval. Me vajasime üksteise seltskonda.

See oli nii, et ta jäi 1949. aastal üksinda. Jaan Laasalu suri, Mary ja Arno olid selleks ajaks juba kodust ära. Siis võttis ta oma kostile koolilapsed. Sel aastal oli tema juures üks Kadjaste küla tüdruk Laine. Laupäeval muidugi läks ta koju ja siis kutsus Laasa-muti (nii kutsus teda meie mamma pärast Siberist tulekut) mind omale seltsiks. Ta tegi väga hästi süüa. Alati oli mitu toitu ja laud kenasti kaetud. Sellist põlve otsas söömist ja elutoas näpuvahelt närimist ta põlgas.

Inimene harjub vist kõigega. Kui nüüd mõtlen, oli mul suhteliselt hea olla nii või teisiti. Üksinda internaadis oli laupäeviti mõnus. Kui Milvi tuli, oli alguses natuke kehv, aga hiljem harjusin ära ja oli päris tore. Oh ma otu, ma ei maininudki, kust see Milvi tuli. Tema oli ka seitsmenda klassi tüdruk. Isa elas tal kuskil kaugemal, emal olid mingid puudujäägid ja ta pandi kinni. Siis polnud Milvil ka enam mujale minna kui internaati.

Laasalul oli ka hea ja turvaline olla, nii et midagi hullu reaalse elu poolepealt ei olnud. Hingeline elu oli hoopis midagi muud. See oli kui kõndimine noateral, ialgi ei võinud teada, millal valu ja ahastus tulevad. Need tulid kui mässava lained, mis kõik enda alla matavad. See võis olla mõni sõna, mälestus või laul, mis rööpast välja viis.

Üht hommikut Laasalul mäletan ma hästi ja ei oska ära imestada, kuidas ma nii julge olin. Mary elas siis vist Mõisakülas. Laasalu proua sõitis rongiga talle külla. Väandrast läks rong hommikul kell neli. Talve aeg – päris öö ju alles. Ta kutsus mind laupäeva õhtul taas enda poole, et aitan tal pühapäeva hommikul kompsud jaama tassida. Saatsin ta kenasti jaama, ise läksin tagasi läbi pimedada öise surnuaia pimedasse majja ja olin seal täiesti rahulikult. Laasalu-isa oli ju vähem kui aasta tagasi surnud, muidu ma väheke pelgasin, aga siis olin vana rahu ise. Praegu ma küll sellega hakkama ei saaks.

Internaadis oli vahest ikka lõbus ja põnev ka. Ma täpselt ei mäleta, kui pikalt see kestis, aga mingi aeg oli elekter ära. Et meie toast väljakäiku jõuda, tuli läbi minna pikast pimedast koridorist. See oli julgustükk, mida keegi eriti üksinda ette võtta ei julgenud. Siis oligi nii, et kui kellelgi häda peale tuli, ajas terve toa mürtsti ülesse ja läksime kõik koos. Ise ütlesime, et läheme "ühiskonnale". Keegi ei tõrkunud vastu ega porisenud, muud kui läksime üksteise sabas. Kui üksi olin, hoidsin veega tagasi, igaks juhuks.

Sügisel ja kevadel käis internaadi taga platsil hirmus pallitagumine. Põhiliselt mängisime rahvastepalli. Sinna kogunes ka alevilapsi, igavene suur summ oli koos. Vahest ei mahtunud kõik korruga mängima, need siis kõrvalt kommenteerisid mõnikord nii, et sure maha naeru kätte.

Eks meil olid omad sümpaatiad ka, keda sai vargsi piilunud. Mulle meeldis üks poiss, kel nimeks Ivar. Ta oli ka seitsmendas klassis, aga B-s. Ma vist meeldisin talle ka natuke, sest ta tahtis kogu aeg minuga juttu ajada. Häbenesin hirmsasti, sest kartsin, et teised hakkavad narrima. Ta seletas mulle, kuidas ja kuhu tuleb palvekirju sisse anda, kui tahad oma ema ja isa vangist välja saada. Tema ema oli ka natuke aega vangis olnud, siis oli ta palvekirju kirjutanud ja ema oli vabaks saanud.

Küsisin Kopli-isa käest nõu. Tema arvas, et see ei aita, sest see paragrahv, mis nemad viis, just mamma, polnud ju miski erandlik nähtus, vaid massiline puhastusaktsioon. Ta lubas asja uurida. Tal oli suur tutvusringkond ja küllap ta sai teada ka, et see on mõttetu. Otse ta mulle seda ei öelnud, vast ei tahtnud ta võtta seda pisikest lootusesädet ära puhuda.

Võinuks ju hoopis nii juhtuda, et mind oleks mamma juurde saadetud, mitte vastupidi. Ma olin ju ka nimekirjas. Seda ma sain teada alles iseseisvumisaja alguses, kui Aksel tõi mulle rehabiliteerimise tõendi. Seal oli kirjas, et olin määratud väljasaatmisele, aga otsus jäi

täide viimata. Kui nüüd sellest tõsiasiast kuulsin, et inimeste arv pidi täis olema, siis mõtlen, et kes küll siis minu asemel viidi.

Veel üks mõte sellest 1950. aasta kevadest. Meie pere oli nii laiali, kui veel vähegi olla sai: mamma ja Jüri Novosibirskis, papa Harku vanglas, Aksel Norilskis, Vilma Tõrvaaugus, mina Väändras. Küll ma mõtlesin, et kas koidab veel kunagi see päev, kui me kõik kokku saame. Lootus oli õrnõhuke.

Ma enam täpselt ei mäleta, kuidas see jutuajamine oli, aga kohta tean küll. Pung tuli oma kodu poolt, mina läksin internaati. Paide ja Viljandi tee hargnemise kohal me trehvasime. Mina teda ei teretanud, sest ma ju teadsin, millist osa tema meie perekonna tragöödias mängis ja ma lihtsalt ei saanud talle tere öelda. Siis ütles ta midagi sellist, et vaenlaste võsu on järgi jäänud ja käib ringi, nina püsti, ei tereta vanemat inimest, tarvis oleks seda uhkust kärpida. Sealt tuli veel üht-teist ja kolmandat, nii et jutuajamiseks seda küll nimetada ei saanud. Oli rohkem tema monoloog.

Üks asi tuli veel meelde sellest ajast, kui 1949. aastal augustikuus Väändrasse tulim. Alevis seisid poe ukse taga ühed õpetajad. Ma ei mäleta nende nimesid. Meie seisime Kopli Maimuga ka sabas. Mida sealt anti, ei tea enam. Kui see õpetajatest abielupaar mind nägi, hakkasid nad üksteist nügima. Viimaks tulid mõlemad meie juurde, kutsusid mind natuke kõrvale ja küsisid, kuidas ma sealt kaugelt maalt juba tagasi sain. Nad teadsid täiesti kindlalt, et mind viidi ka Siberisse.

Seitsmenda klassi lõpetamine oli üsna ukse ees, kui Taperson hakkas keemia tunnis meie käest küsima, millised plaanid meil pärast seitsmenda klassi lõpetamist on. Mina muidugi ütlesin, et tahan minna kooliõpetajaks õppima. Taperson vastas selle peale: "Teie tahate minna kooliõpetajaks õppima! Kui ma Teid, rahvavaenlaste võsu, lasen minna õpetajaks õppima, saan ma ise peksa nii, et pea paistes. Ainuke võimalus on jääda Väändra keskkooli. Mina luban Teid siin õppida!" Oligi lõpp minu ilusal unistusel. Oleks ma olnud võitleja loomuga, oleks ma ikkagi püüdnud kuhugi pääseda, aga ma polnud seda mitte.

Kooli ma lõpetasin ikkagi ära küll. Lõpupidu oli tummade koolimajas. Natuke oli söömist ka, tegime võileibu. Kena vaikne olemine oli. Aktuselgi polnud vanemaid, sugulasi ega tuttavaid. Riietus oli kuidas kellelgi juhtus olema. Minul oli Vilma välja lõigatud ja enda õmmeldud sitsikleit. Laasalul käisin õmblemas, proua aitas vaadata, kustkohast ja mismoodi tuleb seada. Selline piibuork, nagu ma olin – hea oli teha, polnud kartagi, et kuskilt miski tirib või käriseb. Isegi mood on natuke meeles. Kui pidu läbi, jätsime üksteisega jumalaga. Lubasime kirjutada ja vahest kokku saada. Järgmisel päeval tuli Vilma mulle hobusega järele ja läksin Tõrvaauku.

Seitsmenda klassi varakevadel, 1950. aasta kevadel juhtus üks lugu, mis oleks võinud väga kehvasti lõppeda. Kolmas õppeveerand oli lõppenud, järelkult oli märtsikuu lõpp. Saime tunnistused kätte ja läksime igaüks oma kodu poole. Võtsin oma pambu näpu otsa ja hakkasin Kurgja poole astuma. Vilma pidi mulle Kurgjale hobusega vastu tulema. Üle jõe enam ei saanud, sest pukksild võeti pealt ära ja jää polnud enam talviselt tugev. See 15 km läks päris kiiresti. Osa teest tulime mitmekesi Kadjaste küla lastega.

Kui ma Kurgjale jõudsin, oli juba veidike hämar, sest päev oligi udune ja hall. Jõudsin jõe äärde. Jää oli kahtlase välimusega ja kaldast juba lahti. Pildusin kive ja kaikaid jääle, et teada saada, on see ikka tahke või juba liiga rabe. Ei olnud tal häda midagi. Hüppasin üle veeriba ja hakkasin minema pool põiki üle jõe veski poole.

Pea on mul eluaeg pulki täis olnud, nii et erksast tähelepanelikkusest on lausa kohatu rääkida. Nii juhtuski, et üsna veski lähedal, kaldast mitte väga kaugel olin äkki karsumdi rinnuni vees. Ehmatasin sedavõrd, et appi hüüdma ei hakanud. Arvatavasti takistas vatipalitu kiire põhjaminemise, aga võib-olla olidki jalad põhjas – kui sügav see kaldaäärne jõgi ikka on. Hirm oli suur, ei olnud oidu olukorda analüüsida. Veski lähedal oli inimesi, minu ulpimist märgati, visati käis ja kaldale ma sain.

Seejärel viidi mind kiiresti sooja sauna (õnn, et oli laupäev), anti topsitäis viina ja toodi kuivi riideid. Vahepeal oli Vilma Kurgjale jõudnud ja kui ta mind kokkulepitud kohast ei leidnud, hakkas ta küsima, kas on nähtud üht plikat kõndimas. Ehmatas oli muidugi hullupööra suur, kui keegi oli küsinud, et kas ta otsib seda tüdrukut, kes jõkke kukkus. Lõppes kõik õnnelikult. Vilma sai mu saunast kätte, mässis teki sisse, istutas mu kenasti "kanakorvi" ja sõit Tõrvaaugu poole läks lahti. Ei tea, kas aitas topsitäis viina, kuum saun, lahkete inimeste hoolitsus, olin ma lihtsalt sitke plika või toimisid kõik asjaolud koos, aga ma ei saanud nohugi.

Mõni aeg hiljem sain teada, et mees, kes mu jäätükkide vahelt kaldale õngitses, oli C. R. Jakobsoni vennapoeg Karl Jakobson.

Arvatavasti selle supluse tagajärjel sain ma eluaegse kartuse voolava vee vastu. Ei oska ma ujuda, kuigi ma olen siin jõe ääres elanud juba mitukümmend aastat. Ega ma ei kipu isegi jalgupidi vette. Nooremast peast proovisin, aga hirmutunne oli kogu aeg südames.

Kaldalt meeldib mulle küll veevoogude rahulikku kulgemist vaadata ja jäämineku ajal looduse ürgset jõudu tunnetada. Seda kõike jälgin ma muidugi ohutust kaugusest.

Kurgjal oli mul reaalne võimalus sattuda vetevaimude tantsupeole. Et kutse kehtetuks tunnistati ja sain jalge alla märksa kuivema ja kindlama tee, oli suur vedamine. Võib-olla sellepärast tunnen südames Kurgja vastu erilist soojust. See on koht, kuhu ikka ja jälle minna

tahaks, kõndida mööda Jakobsoni pere radu, vaadata tänaste tegijate tööd ja tunda Carl Roberti ja Julia Jakobsoni kaitsvat vaimu oma kodu kohal.

Oma lapsepõlve ja kooliaegsed mälestused olen kirja pannud järgmiselt.

**Mõttekilde kaugest ajast,
lehti mälestuste puult**

Videvikus, õhtu hakul
mõtteid ritta seada saan.
Hetked kaugest lapsepõlvest
tulevad mu juurde taas.

Maasikaid täis kraaviperved,
päikselõõsas kuumlev aas,
kõndimas seal väike plika
lillelise kruusiga.

Sulalumes samme tehes
pajutibu oksad käes ...
Jalad lõrtsist läbimärjad,
kodu poole joostes läen.

Ema võtab ahjust leiba,
laual toosis värsked või,
kannus külma petipiima,
hüva rooga kõht saab täis.

Ootab kannikesevälu
lõhnameeli paitades.
Sinna viib mind salarada,
kuhu astun hiilides.

Läbi kalmuaia lähen
kooli poole õrnas aos.
Ümberringi vaikus-rahu,
kartus olematuks kaob.

Rehepeksumasin huugab,
aganaid vean kahvliga. KORVIGA ✓
Unistan, et kasvaks suureks,
vihke alla laskma saaks.

Varjuline metsarada –
kased, lepad, pihlakad.
Lähen suure kivi juurde,
seal ma laulan, trallitan.

Peale sooja äiksevihma
lombis hullan mõnuga.
Mudast voolin mustad kindad,

saapad pika säärega.

Miljon sada sinilille
vaatab vastu lepikust.
Ämbritäie mahlajooki
hommikul saan kasepuust.

Isa raske meesteratas,
sõitmist õpin pulga alt.
Päev läks kukkumiste vaevas,
õhtuks selge rattasõit.

Need mu lapsepõlve ajad,
killud kauneist päevadest.
Vanaduse hallil rajal
tuge saan neist mõtetest.

Askeloni plika

Pikakoivaline plika,
silmil tõmmud tukad,
varbad veidi sissepoole,
tihti lontis sukad.

Sääred täis on sääsekuplaid,
põlved tihti marras,
kõnnib ringi väike rüblük,
kõhn kui sukavarras.

Lilleline sitsiseelik
pleekinuks on pestud.
Väga jonnakas ta pole,
teeb, mis kodus kästud.

Vitsahirmu vähe tundnud,
mõni raps käind pinda,
siis kui mõtles vanas kleidis
kirikusse minna

või kui naabritüdruk
lauluread sai ritta
Venemaa kolhoosnikust,
kes naise tahtis võtta.

Karjas käies unistab,
et kasvaks ükskord suureks,
puutaldadega kingapaari
saamine on mureks.

Jaurab ringi terve päeva,
väikevenda hoiab.
„Mädamunas“ kibe käsi,
palli hästi püüab.

Joostes jõuab teistest ette,
kõrgust lennul hüppab,
õhtul temaga on häda,
ei taha tulla tuppa.

Parem istub trepiastmel,
kuulab õhtuhääli,
mõttes oskab omast meelest
kõiki linnukeeli.

Kui loeb mõnda raamatut,
siis ümbrus unub ära.
Kõik tööd ja teod on ripakil
ja mamma tõstab kära.

Ta loomult tsipa lohakas,
on silmad tihti kriimud
ja õhtul pesukausi juures
vastikud on viivud.

Ta iseloom on sõbralik,
ei vaenu pea ta pikka.
Kas tunned – see on Puusti Mari,
Askeloni plika.

Kooliajast on veel see ka meeles, et koolivägivald oli meile tundmatu sõna. Mõnda õpilast küll narriti, aga füüsilist vägivalda ei olnud. No poisid vahest omavahel nagistasid nagu noored kuked, aga see oli harukordne ja läks kähku üle.

Kampasid ka ei olnud, selles mõttes, nagu nad nüüd eksisteerivad. Maalapsed ja alevilapsed natuke hoidsid üksteisest eemale, aga mitte väga. Esimeses klassis oli mõni laps, kes maalt tuli, väga arg, hoidis eraldi, aga kooliaasta jooksul lahenesid need asjad ära.

Särevere Türi

1950-1954

Türi Aiandus- ja Loomakasvatustehnikum

1950-1954

Kui 7. klass läbi sai, ega mul siis mingit kindlat plaani edaspidiseks ei olnud. Ma polnud ju midagi muud kunagi mõelnud, kui et hakkam õpetajaks. Kuna see variant oli võimatu, siis olin nagu lastud vares, tiivad sorakil. Ma oleks omaast arust sealsamas Tõrvaaugus lihttöölisena tööle hakanud, aga Vilma oli kui raud selle vastu. Tema põhimõtte järgi pidi nii noor tüdruk ilmtingimata raisku minema, kui tal pole haridust ega vanemaid kõrval suunamas. Ei tulnud kõne allagi, et jään niisama kõlkuma. Aitäh talle selle eest! Ilm on salakaval, ahvatlusi palju, iseloom nõrk – mine tea, mis minust oleks saanud.

Et aga materiaalsed võimalused olid kaduvväikesed, ei jäänud muud üle, kui vaadata mõni lähem kool. Nagunii oli nüüd ükskõik, mida õppida. See lähem kool oligi lähedal, enam-vähem 20 km Tõrvaaugust – Türi Aiandus- ja Loomakasvatustehnikum. Sinna ma asja uurima läksingi. Selgus, et olukord oli nii, nagu Lutsu „Kevades“ Arnoga juhtus: „Kui Arno isaga koolimajja jõudis, olid tunnid juba alanud ...“

1950. aasta augustis oli nii, et kui Mari Türiale jõudis, et hakata aiandust õppima, oli aiandusosakonda vastuvõtt selles koolis lõpetatud. Oli esimene aasta, kui vastu võeti ainult zootehnikud. Egas kedagi, kui ei, siis ei! Ennegi vastu hambaid saadud. Kõige harjub. See vastukarva ameti õppimine kerge ega lihtne ei olnud. Usun küll, et aiandus oleks mulle rohkem passinud.

Vastuvõttueksamid oli augustikuus. Ju ma ära nad tegin, aga mida seal küsiti, seda enam küll ei mäleta. Mis väga selgesti meeles on, oli mandaatkomisjon. Kui eksamid tehtud, tuli selle komisjoni ette minna. Küsiti kõiksugu asju, ka lemmikraamatute ja huvialade kohta. Rääkisin kõik ausalt ära (ega ikka ei rääkinud küll!). Kui õigesti mäletan, ütlesin, et lemmikraamat on Makarenko „Pedagoogiline poeem“. Ei tea, oli see siis äsja ilmunud, aga raksupealt ta mulle meelde tuli. Tõeline ehmatus tuli siis, kui küsiti, kus vanemad töötavad. Pomisesin, et kolhoosis. Õnneks ei küsitud, kus see kolhoos asub.

Ja nii ma olingi Türi Aiandus- ja Loomakasvatustehnikumi vastu võetud. Nüüd, hiljem, olen teada saanud mitmeid asju, mis viitavad sellele, et Türi kooli meelsus oligi selline, et pole vaja kõike väga põhjalikult pärida sellel segasel ajal. Ei tahetudki uurida väga täpselt, kes, kus, miks ja millal. Mida ei tea, selle eest ei saa hukka mõista ja kui hukka pole mõistetud, pole vaja ka karistada. See teadmine tuli muidugi kümneid aastaid hiljem. Tookord oli mõtlemine muidugi selline, et õnn oli, et ei küsitud.

Eksamite ajal elasime Türi koolis ühiselamus Paide tn 6. Kui päris kool algas, pandi meid elama ja koolis käima Särevere mõisahoonesse. Nagu vanemad mõisahooned ikka, oli ka Särevere uhke, ilus ja veidi salapärane. Üleval korrusel, kus meie eluruumid olid, oli pikk koridor, kahel pool toad, ainult ühes otsas oli aken, teises otsas oli trepp ja külje peal aken, nii et ega seal valgust ülearu ei olnud. Natukene kõhe koht oli see just päevasel ajal. Öhtul põlesid lambid, siis polnud häda midagi. Arvan, et vanasti olid seal teenijate toad.

Toad olid väikesed. Kui õigesti mäletan, siis olime toas viiekesi. Toa ainus aken oli pargi ja maantee poole. Aknaorv oli väga lai, sest akna kõrval oli seinakapp. Aken oli hästi madalal, sest seal aknalaua peal oli üks ütlemata mõnus istumispaik. Seal me istusime, võtsime päikest ja unistasime niisama.

Selle väljavaatamise pärast sain ükskord õudset hirmu tunda. Juhtusin seal istuma, kui nägin, et pargiteed mööda tulevad kaks meest. Need olid Vändra Keskkooli direktor Tapersin ja kehalise kasvatuse õpetaja Elmar Jürs. Esimene mõte oli, et nüüd on Tapersin teada saanud, kus ma õpin, ja tuleb mind koolist välja viskama. (Oh seda mõtlemist! Koolidirektoril nüüd aega üht rahvavaenlaste võsu mööda ilma taga otsida!) Aga hirm oli kohutav. Oli selline tunne, et poeks kuhugi ära, kust mind üles ei leita.

Muidugi ei otsinud keegi mind taga. Tegelikult põhjuse sain teada, kui lugesid Tõnis Kibari memuaare. Tapersin käis omale uut töökohta otsimas ja Elmar Jürs oli tal kutsariks. Nad sõitsid Jürsi mootorrattaga. (See pidi olema 1951. aasta kevadel.) Tee peal oli neil juhtunud veel selline asi, et Tapersin oli oma kaabulotti nii kõvasti pähe tirinud, et kaabu äär tuli lahti ja jäi ümber pea nagu aupaiste, muu osa lendas minema.

Meie toas olid toredad tüdrukud. Saime üksteisega kenasti hakkama, suuri nääklemisi polnud, väiksemaid ikka juhtus. Kaks kõvemat kivi olid Riipulk Eva ja Luik Selma – üks Viljandist, teine kuskilt Lõuna-Eestist. Eva elas varem Vändras, käisime koos koolis ja ma tundsin teda. Säreveres oli ta nii muutunud olekus, et ega ei tundnud ka. Talle meeldisid kangesti vanemate kursuste poisid. Kui mõni silmapiirile sattus, muutus Eva kõnnak, silmavaade, hääletoon – no üleüldse kogu olemine hoopis teistsuguseks kui tavaliselt. See ajas

natuke naerma. Kui ta hakkas toas oma seiklusi rääkima, siis käratas Selma nii mõnigi kord ta vait. Aga üldiselt oli tore!

Klassiruumid olid all, esimesel korrusel, samas oli ka õpetajate tuba. Küll olid need suured, kõrged, uhked ruumid. Vahest me püüdsime neid ette kujutada mõisaaegsetena, aga kujutlusvõime jäi napiks. Suures saalis oli klaver. Selle ümber me õhtuti kogunesime. Laulsime tasakesi, vahest tantsisime (mina ei tantsinud, sest ma ei osanud, ma mängisin pilli). Saali kõrval oli väiksem ruum, seal olid ajalehed-ajakirjad. Neid sai lugeda, seal sai ka omaette nurgas olla, kirju kirjutada ja muidu veidike rohkem omaette olla kui mujal. Õdusad olid need õhtud seal mõisasaalis. Eks olin natuke keksu täis ka, et oskasin klaverit klimberdada. Uhke tunne oli, kui teised lunisid: „Tule mängi, tule mängi!“

Saali kõrval oli suur söögisaal, sealt edasi köök. Söögisaalis oli neli lauda, iga laua ümber mahtus 12 sööjat. Söök polnud portsjonitena, vaid igatüks tõstis oma tahtmist mööda ette. Tühja kõhtu karta polnud, kõigile jätkus, keegi ei ahnitsenud. Mõtlen praegu, et kui mõni meist oleks olnud nagu Virve, mis siis oleks saanud? Ühtelugu oleks ülejäänud üheteistkümmel hambad varnas olnud.

Toidud olid head. Kangesti oodatud oli kartuli-hakklihavorm, igavesed suured pannitäied kanti lauale. Aga kus neid küpsetati? Magustoiduks olid kompotid-kissellid, hommikuks võileib, kohv ja mõni puder. Nälg me ei näinud.

Koolimaja ümber oli park. Seal me käisime jalutamas, üksteisega saladusi jagamas ja niisama õhkamas. Maja taga oli väike spordiväljak. Pargitee oli kaardus ümber muruplatsi, seal sai joosta, platsi peal puude vahel mängisime palli. Puude vahel olid ka pingid istumiseks.

Meist vanad pargipuudki teavad jutte vesta,
vast veel me vempe mäletavad nad,
vast teavad, kuidas algas kooliaegne sõprus,
vast esimesest suudlusestki teavad nad.

No mina ei saanud seal Säreveere pargis küll ühtegi musi. Kahjuks! Niisama käest kinni hoidmist oli küll. Kellel siis ei olnud! Aeg ja aastad olid sellised. Me olime sel ajal ikka hoopis romantilisemad kui tänapäeva noored. Hoidku taevas selle eest, et mõni tüdruk oleks ennast poisile peale pressinud. See kanti siis kohe musta nimekirja.

Ilusad olid need pargiõhtud küll! Sügisel septembris oli veel ilusaid päevi – vananaiste suvi täies hiilguses. Kõik oli uus ja huvitav. Saime üksteisega tuttavaks ja n-ö kompasime üksteist, et kes kellega kõige enam sobib.

Häärberi kõrval oli valge, kivist, kahekordne hoone. See oli poiste internaat ehk „kivila“, nagu seda kutsuti. Meie internaatide ehk häärberite hüüti ka vahetevahel ka „puulaks“.

Tüdrukutest klappisin ma kõige paremini Jaaniste Eljuga. Temaga me ühes toas ei olnud, aga sobisime hästi. Ettevõtmistes olime ikka ühes pundis. Nii ka seekord, kui novembris otsustasime mardipäeval end mardisantideks teha. Meid oli üksjagu – 6–7 tüdrukut ikka küll. Maskeerisime end ära ja läksime intri peale tükke tegema: tantsisime, kargasime, koputasime uste peale ja meil oli kangesti lõbus.

Olime all saalis, kui tulid II kursuse „punased piigad“ ja hakkasid hirmsasti sajatama, et kodanlik igand ja lubamatu asi jne. Nad pidasid plaani, kuidas meid kinni võtta, et näha, kes seal maskide taga on – äkki lausa bandiidid. Internaaadi juhataja oli ka seal, temal polnud nagu midagi sellest, et me tembutasime, aga meie kallid kooliõed olid kui herilased. Nad kutsusid oma kursuse poisid abiks, et need meid kinni nabiks. Me panime uhades parki ja jooksime laiali. Poisid jooksid muidugi ka, tegid hirmsaid hääli ja ähvardasid. Tegelikult nad teadsid, kus me olime, aga neil polnud mõtteski meid kinni püüda, veel vähem uudishimutseda, et kes me oleme. Viimaks läksime mõisahoone kõrval asuvasse sauna, kasisime näod puhtaks ja „aitasime“ ka mardisante püüda. Hulga aega oli sel õhtul koolimajas sees ja pargis lõbusat madinat, millest mõned juhmakad ei tahtnud aru saada. Seda nad said aru küll, et I kursus seal tegutses, sest hiljem nad ütlesid, et nemad olid meist väga heal arvamusel olnud, aga nüüd enam pole. Voh!

Meie tubades oli ahiküte, kütsime põlevkiviga. Küll oli seda tuhavedamist! Kordamööda need toimkonnad olid. Kahe toa peale oli üks ahi, nii et ülearu tihti toimkonda polnud. Arvan, et enam-vähem kümne päeva tagant tuli kive vedada ja tuhka tassida.

Midagi on mul nüüd sassis. Tean seda, et jõulude ajal oli meil pisikene kuuseke – kust me ta saime, kuidas see intrisse toimetati – ei tea! Aga küünal põles ja laulsime tasa-tasa, peaaegu ainult hingeõhuga jõululaule. Kolme me teadsime: „Oh kuusepuu“, „Kui armsasti jõulupuu nüüd hiilgab“, „Püha õõ“. Uks oli igaks juhaks lukus. Aga nüüd on asi kapitaalselt sassis. Minu meelest oli ahjuuks lahti ja siiber ka, et kui mõni kahtlane kuju liigub, saab asitõendid ahju lükata, aga kütmine ei saanud ju meie toast käia. Mõistusega võttes oleks ahjuuks pidanud koridoris olema. Aga jõulupuu oli, ahjuuks oli – ju siis ikka käis meie toast see kütmise tseremoonia. Ega seda ahju vahepeal keeramas küll keegi ei käinud. Siin on suur küsimärk.

Veel mäletan üht poliitilise varjundiga asja. Tegime all õpetajate toas seinalehte või mingit stendi. Igatahes Adamson, meie kursuse juhataja, oli ka seal. Oli vaja mingisuguseid knopkasid või nõõpnõelu ja Adamson käskis meil ülevalt oma toast tooma minna. Ta elas

samas internaadis, meiega sama koridori peal. Ju me siis hulgakesi läksime ja miks ta ise ei läinud, tont seda teab. Karp oli laua peal küll ja knopkad ka sees, muid vidinaid ka, aga muude asjade hulgas oli seal ka väike sinimustvalge rinnanõel.

Meie hulgas oli ka üks tüdruk, kes oli väga võimutruu. Temal oli kohe mõte, et tarvis teatada, kuhu vaja. Juhm oinas! Ei mäletagi täpselt, aga asi lahenes ilma teatamata. Me kõrvaldasime selle väikese tülipulga, andsime õpetaja kätte ja ju siis mina olin see, kes teda hoiatas selle tüdruku eest, sest see oli Adamsonil meeles veel 54 aastat hiljem.

Kui 2004. aastal Säreveres kooli kokkutulek oli, siis ta seda lugu rääkis ja pärast kirjutas veel pika kirja, nimetas mind elupäästjaks. Ütles, et kui sellest rinnanõelast oleks kuhugi teatud, siis võimalik, et ta oleks priiküüdiga Siberisse saanud sõita. Tol ajal olid need lood ikka väga karmid. Peale „isakese“ surma 1953. aastal läks elu tsipakene lahedamaks.

Igal laupäeval ma kodus ei käinud, sest maa oli väga pikk. Bussiga kuidagi minna sai, aga bussipeatus oli 9 km kaugusel Vihikülas. Üks teine tüdruk, kursusekaaslane Aino elas Tõrvaaugu lähedal Rassi külas metsa sees ja sealt läks otsetee tema kodu juurest läbi heinamaade Säreveresse. See oli vist 18 km. Seda teed mööda me jala käisime 2–3 nädala tagant, vahest kui ilmad viletsamaks läksid, veel harvem. Juhtus ka seda, et Vilma tõi meid hobusega ja vahest ka Aino isa. See oli sedaviisi sügisel ja kevadel, talvel lumega püsisime paigal. See tundub küll pikk, aga ilusa ilmaga juttu ajades, vahest ka lauldes kulusid kilomeetrid kiiresti.

I kursuse kevadel oli meil lauluvõistlus. Üks Rapla tüdruk Martini Saima sai I koha, Välkman Saima ja mina olime II ja III kohal. Ma teadsin, et olin III kohal, aga kui 2004. aastal kokkutulek oli, siis Saima ütles, et tal diplomgi alles selle kohta, et III koht oli tema oma. Laulsin üht laulu Volgast ja Žigulist.

Avar Volga veteviir,
ülal taeva sinipiir.
Liugleb kuldse purjena
me Žiguli siin koidukiir.

Keemiat andis meile Alfred Tiits, tema imetilluke naine Heli eesti keelt. I kursuse kevadel üritasime keemia kontrolltööd boikoteerida, aga nihu läks. Ühel esmaspäeval pidi see töö olema, aga pühapäeval korraldati hoogtööpäevak ja õppimise aega polnud. Leppisime kokku, et me ei kirjuta ainsatki rida. Kõik pidasid sõna peale ühe, kes kirjutas töö valmis. Sai hindeks 5. Meid ülejäänuid autasustati hindega 1, epistel veel preemiaks pealekauba. Tegime selle kohta ka laulu.

Sõbrad, oleme keemiast hullunud,
aina keemiast mõtleme me.
Eile aega meil õppida polnud,
aga täna on arvestustöö.

Ref: Suurim au on olla noorem-zootehnik,
kolhoosiavarustes ootamas me teed.
Kõige kallimad on meil sead ja lehmad,
aga keemia – see oodaku meid veel.

Tol ajal oli Säreveres majandusjuhataja Ants Anupõld. Ei teadnud ma siis, et tema naine Ariadna või Adna, nagu teda kutsuti, on mulle sugulane. Minu vanaisa Jaan ja Adna isa Aleksander olid vennad. Nii et ta oli siis mulle vanaonu tütar. Ega ei teadnud tema ka, et üks õpilastest talle veidi sugulane on. Enn käis ühtelugu koos meiega pargis juttu ajamas ja platsil palli tagumas. Anne-Malle ma ei mäleta, kuigi ta oli Ennu kaksikõde. Ants ja Adna jäid mulle meelde ääretult sümpaatsetena. Ennul oli üks sõber, keda ta tutvustas: „See on Jüri Pürst, Särevere naistearst!“ Mis ta tegelik nimi oli – ei tea, aga igavene lõuapoolik oli ta küll.

Säreveres oli mul üks kavalier ka. Eino oli ta nimi ja ta käis II kursusel. Käisime jalutamas ja üks peidupaik oli ka, mille kaudu käis kirjavahetus. Ta oli pärit Kabalast – sealt, kus oli Estonia kolhoos ja Marrandi. Ta oli päris kena poiss, muheda maamehe jütuga ja nalja oskas ka visata. Siis võeti ta sõjaväkke. Olime kirjavahetuses. Kui ta kord puhkusele tuli, olime meie juba Tüiril. Ajasime natuke juttu ka, aga kõik see oli nagu vööras. Nii jäigi. Kirjavahetus katkes ja oligi lugu läbi.

Kui me Tüiril koolis käisime, siis olid klassid keskkooli hoones. Keskkooli lapsed olid hommikuses, meie õhtupoelses vahetuses. Siis oli meil hästi suureks moeks üksteisega kirjavahetust pidada. Ükskõik siis, kes keska omadest kuskil istus, jättis kirja lausahtlisse, meie siis vastasime ja teisel päeval tundi minnes oli päris põnev sahtlist kirja leida. Kõik ei lõõnud kaasa, aga enamik küll. Elju sai sel moel isegi vist kavaleri. Minu pingikaaslane oli üks Aili nimeline tüdruk. Ta oskas väga vahvaid kirju kirjutada. See oli üks põnev ja tore ajaviide.

II kursusel olid ka üldainete lõpueksamid. Seal juhtus väike ime. Mul pole matemaatika iial lemmikaine olnud ja tehnikumis ei käinud ma iial muud hinnet kui 3, sedagi suure vaevaga. Matemaatika lõpueksami tegin sulaselge viie peale, sest ma tõmbasin pileti, kus oli Pythagorase teoreem. See oli mul selge kui prillikivi ja nii see viis tuli.

See vist oli ka II kursusel, kui meid aeti kuhugi kolhoosi kaheks nädalaks kartuleid võtma. Oi, see oli õudne aeg. Ühes vanas suures majas oli meie elupaik. Eks ta Eesti ajal võis mõni suurtalu olla, sest majal olid ka teisel korrusel toad, veranda, õue peal palju hooneid ja ehitisi.

Meid, kes me olime vist kaheteistkümnekesi, pandi magama ühte suurde tuppa põrandale. Ju vast madrats ikka külje all oli. Ahi oli küll nurgas, aga hoolimata sellest, et see oli kõvasti köetud, oli põrandal ikkagi külm. Üksainus baikatekiliru ju peal oligi. Ilmad olid sellised vastikud. Pärnis sadu ei olnud, udutas niisama ja keegi meid põllu pealt ära ei lubanud. Riided ja jalanõud olid vettinud, õiget kuivatamise kohta ju ei olnud. Ahju ümber sai neid riputada ja pliidi leeri äärde ka, aga riideid oli palju ja sooja pinda vähe, ega nad pärnis kaivaks ei saanudki. Poisse oli vähem ja nad elasid üleval toas nagu kuninga kassid. Seal oli olnud soe ja mõnus.

Paar tüdrukut jäid haigeks ja nad viidi Türiale tagasi. Küll tundus meie intrituba siis armas, kaugel ja kättesaamatu olevat. Aga tüdrukute peale, kes haigeks jäid, olime kadedad. Nohus ja kõhas olime kõik. Kui kellelgi oli palavik, võis päevakese põllu pealt puududa ja toas olla. Mul tuli ka nohu peale, pea oli tuim nagu puupakk, aga palavikku ei olnud ja tatti ka ei tulnud. Adamson põllult ära ei lasknud. Viimaks, kui asi väga hulluks läks, tuli kokatädi mulle appi. Käratas Adamsonile: „Sa kurat tapad lapse ära!“ Ta viis mu õhtul endaga kaasa. Tema kodu lähedal elas üks eideke, kes ravitses maarohtudega. Tol ajal ei tohtinud selliseid olla, need olid nõiad. Adamson oli väga närvis olnud, et kui välja tuleb, et lubas õpilase nõia juurde, läheb tal omal haprasti.

Aga see eideke oli armas. Küll ta mind määris taldade alt ja rinna pealt, kaela ümber mähkis midagi ja jootis sisse üht, teist ha kolmandat. Ahju paistel ta toimetas. Magama pani ka ahju äärde, paksud villased sokid laskis jalga panna. Ja oh seda imede ime – hommikuks oli tatt lahti, nii et vaat' uputab ära. Pool päeva olin veel seal, kui kokatädi läks õhtust süüa tegema ja minu kaasa võttis. Kõik oli korras. Kaasa andis see eideke ka veel mingi rohutee, millest sai teed teha, ja peotäie riidetükke, et oleks, kuhu nuusata.

Üks asi juhtus seal minuga veel. Ühel hommikul oli selline hull lugu, et kogu mansal oli kõht lahti. Mis selle tekitas, ei mäleta enam ja kas see üldse selgus, aga asi oli hull küll. Ma ei mäleta enam ka seda, kas ma olin sel päeval köögitoimkonnas või oli mul häda kõikse vähem, igatahes tuli mul leib ära sõtkuda. Sõtkusin parasjagu seda leiba, kui tuli keegi väljast. Oli ta mõni kolhoosi asjamees, kes tuli asja uurima, või oli sanitaarepidemia jaamast, ei te. Aga kui ta mind taignaste kätega nägi, vangutas ta pead ja ütles: „Julge tüdruk!“ Nojah, kui nüüd ette

kujutada, mis oleks juhtunud, kui olekski tulnud kuhugi kiiresti minna. Siis on õige küll, et oli suurt julgust vaja, enne kui käes taagnasse suruda.

II ja III kursusel, kui Türi oli, käisime Särevere laudas praktikal. See oli üks igavene teoorjus. Hommikul kell neli hakkas lüps pihta, lüpsiti neli korda. Öhtul lõppes see tramburairi üheteistkümnepäevane paik. Ööseks jäime Säreveresse, seal oli üks tuba praktikantide jaoks. Järjestikku pidime olema kaks päeva. Siis oli ka vahest mõte, et küll see Türi intrituba on armas. Olime ju Säreveres aasta otsa elanud ja siis tundus seal väga kodune olevat. Aga nüüd sedasi ajutiselt nagu sõjapõgeniku seal olla oli väga vastumeelne.

Ometi käisin seal mõned korrad ka vabatahtlikult. Oli võimalus anda lüpsjatele vaba lüpsiaeg, see oli siis hommikune lüps. Et meil olid tunnid õhtupoole, siis selle jaoks, et natuke raha teenida, käisime seal hommikust lüpsi tegemas. Paar tüdrukut peale minu oli veel. See oli ikka väga raske. Kaks võimalust oli: kas minna õhtul Säreveresse ja sealt hommikult lauta või siis tõusta hommikul Türi kell kolm, et jõuda kella neljaks Säreveresse. Pikalt seda aega ei olnud, kui ma seal tööl käisin, sest see oli jube. Selline pingeline oli peal neil päevil, kui tööle tuli minna, et ei jõudnudki sellele valule vastu pidada.

Säreverest on veel üks asi meeles. Mõisahoonel all korrusel elas direktor Roovik oma perega. Ta oli väga muhe mees. Me austasime teda väga. Öhtuti tegi ta mingit kantseleitööd õpetajate toas, mis oli sealsamas tema korteri vastas läbi vestibüüli minna.

Pärast seda, kui ma I kursuse kevadel nägin Tampersoni ja Jürsipargist läbi tulevat, hakkas mu süda väga valutama. Kartsin, et kui välja tuleb, kuidas mu kodused lood on, visatakse mind koolist välja. Valutasin seda südant siis mõnda aega, kuni tulin otsusele kõik ära rääkida – saagu, mis saab. Kursusejuhatajale ei tahtnud, isegi ei tea, miks, ja kui siis Roovik ühel õhtul jälle õpetajate toas oli, läksin sisse ja rääkisin kõik ära. Läbi nutu see lugu tuli, aga aru ta sai. Keeras oma piibu teisele poole suunurka ja ütles: „Meie ei hinda õpilast selle järgi, kes ta vanemad on, vaid selle järgi, kuidas ta õpib ja ennast üleval peab. Sinuga ei juhtu midagi!“ Küsis veel vist midagi, nii et ega see jutuaajamine polnudki väga lühike, aga muu pole meeles, ainult see lause, mis murekoorma seljast maha raputas.

Alles nüüd, palju-palju aastaid hiljem sain teada, et Türi koolis oligi selline meelsus, mis ei lubanud maha murda, kui olidki veidi teisemeelne. Sellest kirjutas koolivend Mati Tamm, kes käis üks kursus eespool. Ta teadis paljusid asju, mis välja ei paistnud.

Kuidas Adamson mu loost teada sai, ma ei mäletagi. Aga viimaks ta siiski teadis, mitte küll I kursusel, aga hiljem.

Säreverest natuke eemal olid mõned majad, seda kohta kutsuti Moonakülaks. Eks see vast mõisaaegne tööliste elupaik oli. Mõned poisid sealt käisid ka meid piilumas. Mõnedel

meie tüdrukuist oli ikka nendega tegemist ka. Ka Eljul oli nende hulgast üks austaja. Mul ei olnud. Voh! (*a'la* Kiir – ega mina ei joo, las need Lible ja Toots seal joovad). Ühe poisi nimi oli Aade Karl. Tema kohta tegime laulu.

Metsa ääres väike maja,
mis teil muud veel teada vaja.

Selle väikse maja sees
elab Aade Karla veel.

Mitmed jätnud Karla maha,
temast kuulda nad ei taha.

Karla pühib pisara,
uut pruuti läheb otsima.

Nagu öeldud, mul Moonaküla poistega sehvti polnud. Olin üldse natuke nohik. Tantsima õppisin ju alles II kursusel. Olin vaikne hiireke, kes pidudel ei käinud. Kui eeskava oli, siis olin platsis, tantsu ajal hoidsin tahapoole või tõmbasin hoopis uttu. Jube ju, kui äkki keegi kutsub tantsule ja ma olen nagu puuhobune. Kui teised pidutsesid, oli üksinda toas tore olla, siis ma lugesin, kirjutasin või mõtlesin niisama omi mõtteid ja nautisin vaikust.

Säreveres käis meil ka rändkino. Vahest oli pärast filmi ka tants, aga kui kino oli nädala see, siis tantsu polnud. Mehaanikutel oli grammofon, selle järgi tants käis, vahest mängis ka Adamson klaverit. Ükskord läks ta oma mänguga nii hasarti, et pärast olid sõrmeotsad villis ja klahvid verised.

Pidude ajal mina pilli ei mänginud, võib-olla paar-kolm lugu. Mõnikord. Ma ju oskasin ainult neid kolme duuri Eesti-aegseid lugusid, ega need eriti tervitatavad polnud. Igapäevastel saalis olemise õhtutel mängisin küll ja eks ma natuke keksu täis olin ka, et mina oskasin ja teised mitte.

II kursusel elasime Türi, III ja IV muidugi ka. Toas olime kaheksakesi. Suuri riidusid meil ei olnud. Millest ma suurt puudust tundsin, oli omaette olemine. Õnneks ma olin oma toas ainuke, kes ei olnud kommunistlik noor. Siis, kui olid komsomoli koosolekud, oli paar tundi vaikust kindlustatud. See oli vahva aeg, nagu Särevereski – harvad üksiolemise hetked.

II kursusel hakkasin stipendiumist kinoraha kokku hoidma. Stipendium oli vist 14 rubla ja see kulus söögirahaks. Aga kinno oli ju ka tarvis minna. Kinopilet esimeses ja teises reas maksis 20 kopikat. Siis tegin nii, et hommikuti söömas ei käinud, sedasi sain natuke raha kätte. Et mitte päris tühja kõhtu kannatada, tõin õhtusöögilt 3–4 leivaviilu, panin sinepit peale ja toas panin radiaatori peale kuivama. Klaasi teed tõin ka ja see oligi minu hommikusöök:

leivakuivikud sinepiga ja külm tee. Kesine oli, aga häda polnud midagi. Need ilusad filmid, mis kultuurimajas jooksid, tasusid selle külluslikult.

Hommikusöök sööklas oli tavaliselt mingi puder, klaas kohvi, 20 gr võid. Leiba, saia ja kohvi sai vabalt võtta – kohvi sai juurde ning leib-sai olid kogu aeg laual. Lõunaks oli mingi supp, hautis või kartul ja kaste tükikese lihaga. Magustoiduks oli tavaliselt mingi kompott, mannaaht või puder kisselliga. Õhtuks oli kõige tihedamini hernepuder teega.

Selle hernepudruga oli mul alguses igavene sõda. Ma ju ei söönud hernesuppigi ja herneputru polnud enne näinudki. Tühi kõht aga nõudis, et söö, mida ette antakse, ja nii ma selle hernepudruga ära harjusin, ausalt öeldes polnud sellel vigagi.

III kursusel paranes mu majanduslik seis tunduvalt. Mind määrati internaadi toidulao „valitsejaks“ ning see tähendas seda, et sain tasuta süüa ja stipendium jäi alles. Varuma ma ise midagi ei pidanud. Kuivained toodi suurtes kottides, need seisid internaadi köögi kõrval olevas laos ja sealt andsin neid kaaluga kokkade kätte. Liha, või ja muud jahedust nõudvad asjad olid keldris. Sealt tõin need ka kööki vastavalt menüüle. Menüüd koostati nädalate kaupa ja need koostas kooli kantseleist preili Frieda. Kas mingi külmkapp ka kuskil oli, ei tea, aga ilmselt ikka oli. Isegi keldris ei seisa ju liha üle paari päeva. Kes need produktid ostis ja kohale tõi, ei tea. Polegi tähtis. Tähtis on see, et ma sain tasuta süüa.

Seal toidulauas tuli ette ka üks ilmpirakas pahandus. Riiulid, kus kotid ja muud värgid peal, olid tavalistest laudadest kokku löödud. Ma tahtsin asja veidi viisakamaks teha ja panin neile hõoveldamata riiulitele paberid peale. Et paremat polnud parasjagu võtta, panin ajalehed. Kõik oli kena, kuni tuli mingi inventuur sisse ja siis avastati, et mul oli jahukoti all leht Stalini pildiga. Issake! See oli ikka väga suur patt, kui isakese näo peal lõsutab mingi jahukott. Samas jälle – polnud ju ühtegi lehte peaaegu olemaski, kus tema pilt oleks puudu olnud. Eks tema pilti kasutati hullemakski. Meie mail siis veel tualettpaberit ei tuntud. Selline seadus oli ka, et tema nimi pidi mahtuma alati ühele reale. Poolitada ei tohtinud:

Jossif Vissarionovitš Stalin.

IV kursusel seda lõbu enam polnud, sest läksime kohe sügisel Türi ära – praktikale. Selles rahalises kitsikuses elamisega harjub ära küll. Oskad viimaks igast kopikast rõõmu tunda. Vilma muretses suuremad riidehilbud ja neid tuli hoolega hoida, et kauem vastu peaks. Kui Türi kooli läksin, õmbles Vilma mulle pruunist villasest riidest (mamma oma kootud) kleidi. See oli pikkade käiste ja kõrge kraega. Koolipäevaks oli mul kandmiseks valged siidriidest krae ja kätsed, pidude ajaks õmblesin külge pitskrae ja -kätsed. Esimese kursuse talve käisin seda ära, II kursusel olid küünarnukid juba kulunud, siis sai temast kolmveerand pikkusega käistega kleit. Kokkuhoid oli suur, sest kätiseid polnud enam vaja.

II kursuse talvevaheajal oli mul pimesoolepõletik, see lõigati ära Kilingi-Nõmme haiglas. (Vilma elas siis Kilingi-Nõmmel.) Olin koolist ära peaaegu kuu aega. Selle aja jooksul kodusime Vilmaga kahe peale mulle kampsuni ja Vilma õmbles halli villase seeliku. Siis olid mul uued ilusad riided. Sügise poole ja kevaditi olid kandmiseks sitsist ja bembergist kleidid, pluusid ja seelikud. Seelikud olid tavaliselt satiinist, pluusid ka mingist puuvillasest riidest. Vilma õmbles, ise püüsin käsitööd teha, nii nad tekkisid. Internaadis oli ka üks tüdruk, kes õmbles. Tema tegi mulle ühe väga ilusa pluusi sinisevalgetriibulisest riidest, passe äär oli kaunistatud valgete kolmnurkadega.

II kursusel sain ka uue mantli. See oli tumesinine, taskute ja revääridega. Sügisel ja kevadel kandsin seda nii, nagu ta oli, aga talveks õmblesin talle peale karusnahkse krae, nii et väljastpoolt nägi see välja nagu päris talvepalitu. Omaette naersin, et mu mantel on nagu Potjomkini küla, välja näeb küll nii, aga tegelikult on naa.

I kursusel kandsin veel puuvillaseid sukki, aga II kursusel sain esimesed kapronsukad. Nendega oli selline äpardus, et need olid mulle lühikesed, sest mul ju olid pikad koivad. Siis võtsin kätte ja harutasin lahti selle kahekordse osa, mis sukkadel üleval ääres on. Kuidagimoodi sain sellega hakkama, aega ja vaeva läks hullusti palju, aga sukki sain kanda tükk aega. Tol ajal olid sukad ju veel tagant õmblusega. See sukajoon pidi olema täiesti otse, see oli suur „patt“, kui ta kuidagipidi viltu oli. See oli suur lohakuse märk.

Kui Säreveres I kursusel olin, olid mul hallid riidest, nahast ninade ja kannatükkidega kingad. Need olid üsna kitsad, aga kuidagimoodi neid kanda ikka sain. Ükskord kui Türitl tulime hakkasid need millegipärast nii hullusti pitsitama, et enam jalas hoida ei saanud, võtsin need siis jalast ära. sukad ka ja tulin aprillikuus paljajalu umbes 2 km. Õnneks oli asfalt lumest paljas. Tee ääres oli seda veel küll, aga asfalt oli natuke isegi soe, nii et kannatas paljajalu paterdada küll.

Kui veel riietest rääkida, siis kevaditi oli „suurmoeks“ valged sokid ja tennised. No see oli siis, kui ikka päris kevad juba oli. Nendega oli vaeva. Vähemalt üle päeva tuli neid valgendada. Hambapulbrist tuli teha veega paras kõrt ja see siis vana hambaharjaga tenniste peale määrada. Radika peal sai neid kuivatada, prügikasti kohal raputades liigne pulber maha raputada ja olidki jalavarjud korras.

Oli ka selline komme, et hea toon ei lubanud kanda üheskoos kirjut pluusi ja kirjut seelikut. Kui pluus oli kirju, pidi seelik olema ühevärviline ja vastupidi. Kui olid siidkleit, siis pidid olema sukad ja kingad jalas. Paljad sääred ei sobinud siidiga kokku. Mul õnneks seda muret polnud, sest mul polnud siidkleitigi. Lõpukleit oli küll siidiline. See oli tumepunane,

üks pool läikiv, teine pool matt. Sellist riidesorti nimetati lameeks, siis olid muidugi sukad jalas ja mustad loodotškad olid ka.

Koolivälistest tegevustest olid kõige tähtsamad laulmisega seotud. Laulsin kursuse ansambelis, kooli kooris, duetis ja ka solistina. Laulmist juhendas Adamson, meie kursuse juhataja. Ükskord oli suur pahandus.

Kui otsast alustada, siis oli meil kursustevaheline sotsialistlik võistlus. Seda reguleeris mingi punktide süsteem. Punkte sai igasuguste asjade eest, mis oli tegevus väljaspool koolitööd. Üks priskete punktide saamise võimalus oli kursuseõhtu korraldamine. Seal hinnati repertuaari valikut, mitmekesisust ja esitamise ilu. Muidugi sai ohtrasti plusspunkte ka repertuaari ideelisuse eest. Sellega oli raskusi, sest näiteks need laulud, mis vähegi kõlbasid, olid juba ära leierdatud ja paljud olid lihtsalt nii „punased“, et ei tulnud suust välja. See oli üks ütleмата suur otsimine, et sobivaid leida.

Ükskord oli siis Türi kultuurimajas mingi Rapla isetegevuskollektiivi kontsert. Muude eeskava numbrite hulgas oli neil üks imeilus laul „Laul Leningradist“. (Siinemaale arvan, et see laul on lihtsalt võluv.) Meil küpses kohe plaan, et keegi jookseb internaati, toob noodipaberi, pastaka ja pärast eeskava palume luba see noot ümber kirjutada. Läksimegi siis pärast eeskava lava taha ja rääkisime oma jutu ära. Nemad olid nii lahked ja ütlesid, et ümber kirjutada polegi vaja, vaid nad annavad ühe oma trükitud noodi meile, kuna neil on neid mitu. Oh seda õnne! See oli selline ilusa kujundusega noot, Leningradi pilt peal ja puha!

Kui ma õigesti mäletan, siis me traavisime samal õhtul Säreverre, et Adamson saaks juba laulu selgeks ja siis meile õpetama hakata. Ta mängis meile ette ka. Tallegi meeldis. Siis algas ootusaeg. Adamson ei saanud kuidagi laulu selgeks. Kui küsisime, millal me õppima hakkame, oli ta kuidagi kidakeelne.

Ühel õhtul tuli keegi hirmsa vaardiga meie tuppa ja teatas uudise, et Adamson õpetab koolimajas meie laulu II kursuse tüdrukutele. Nii kähku pole me vist iial koolimajja jõudnud, kui tookord. Läksime vist kolme-neljakesi, need, kes ansambelis laulsid. Koolimajas hiilisime lava kaudu saali, et saaks end veidi koguda ja kuulata, kas asi on õige. Oli küll! See oli meie hangitud laul, mida seal lõõritati. Järgnev on lihtne, loogiline ja lõõv. Marssisime lavalt alla, otse klaveri juurde, tõmbasime noodi oma kätte ja astusime – siis juba saali suurest uksest – välja.

Teisel päeval kutsuti meid direktori kabinetti. Roovik käskis kõik ära rääkida. Arvatavasti oli siis mina eestkõneleja ja vist olin mina ka see nooditõmbaja, sest Roovik ütles, et õpetaja vastu kätt tõsta ei tohiks. Tegin selgeks, et mingit käetõstmist polnudki, ma ainult lükkasin ta käe eemale, kui Adamson tahtis meid takistada meie varandust kätte saamast.

Muidugi rääkisime päris otsast lõpuni ka selle loo noodi saamisest ära. Roovik sai asjast aru ja mingit karistust ei järgnenud. Kuradi Adamson, kus siis see elupäästmise tänu oli, kui minu ja teiste peale kituma läks! Need II kursuse tüdrukud olid kangesti ilusad tüdrukud, ju nad siis vanapoisi südame kõvemalt tuksuma panid.

Aga selle laulu me oma ansambliga ikkagi ära õppisime. Selle ja teised ansambli laulud ja minu soololaulud õpetas meile selgeks üks teine õpetaja, Einloni Silvi, kellest hiljem sai Tatrik ja kellest veel hiljem sai ema ühele poisile, kellest sai Olavi kursusekaaslane. Ajalugu on selgeks tehtud.

Kuidas need suhted meie Adamsoniga taas normaliseerusid, ei mäleta, aga hiljem ta küll õpetas meid edasi. Sõlmed said lahti harutatud.

Üht asja mäletan veel, mis on laulmisega seotud. Oligi jälle tulemas üks peoõhtu, kus ka meie ansambel pidi esinema. Samal õhtul oli kultuurimajas RAM-i poiste kontsert. Ei mäleta, kas see oli mingi kvartett või suurem koosseis, igatahes üks Väandra keskkoolist tuttav poiss, Olev Sau, laulis ka seal. Nad ööbisid meie intri saalis.

Kust me selle mõtte küll võtsime, aga ma läksin Olevi juurde ja palusin tal tulla meie ansambli proovi, et ta meie laulu hindaks. Tuli Olev ja oli neid vist veel paar tükki, kes temaga kaasas olid. Kuulasid meie laulu ja siis ütles Olev halastamatult: „Te ju ei laula, te räägite selle laulu maha!“ Samas ta lohutas meid ja ütles, et kiirabi korras saab asja veidi parandada. Mida ta täpselt meiega tegi, ei mäletagi, aga nad mässasid meiega väst tund aega. Siis arvasid, et natuke on parem ja et ega nii lühikese ajaga kapitaalselt miskit muuta ei saagi.

Oma nina võisin veidi kõrgemale tõsta, sest minu kohta ütles Olev, ja teised ka, et mu hääles on laulvust ja sel on ilus tämber ja ma ei tea, mis asi seal veel ilus oli. Igatahes soovitasid nad mul see zootehnikum sinnapaika jätta ja laulmist õppima minna. Nojah! Unistused on ühed asjad, võimalused teised. Ja ega ma laulja ametist küll iialgi unistanud pole!

Jätkus see lugu sellega, et nad kutsusid meid järgmiseks õhtuks oma kontserdile Paidesse. Kuna me Türil neid ei kuulnud, läksimegi, ja ega ei kahetse küll! Väga ilusad laulud olid ja noh, ega nad neid maha ei rääkinud, ikka laulsid. Nad tulid Türile tagasi, järgmisel õhtul sõitsid veel kuhugi välja ja siis läksid minema. Tore mälestus jäi.

Olev oli minust neli aastat ees. Ta oli minu hea sõbranna Maimuga ühes klassis ja sellepärast tundsid mind teisedki tema klassi õpilased. Kes mind tatikat muidu oleks märganud.

Valgma Tiiuga me laulsime duetti. Meie hääled vist sobisid, sest lööki meil oli. Ükskõik, milline koolipidu see oli – tähtpäevaks või niisama isetegevusõhtu, ikka pidime paar laulu laulma.

See oli III kursusel, kui meist nooremad, II kursuse omad läksid Lätimaale Bulduri Aiandustehnikumi mingile sõprusõhtule. Ja oh imede ime, Adamson võttis meid Tiiuga ka nende kampa. Ju tal siis süda ehk kripeldas selle eelmise jama pärast. Läksime, nagu siis kombeks oli, lahtise veoautoga. (Ei tea, mida ütleksid praegu sellise sõidu kohta Brüssel ja euronormid?)

Meil oli lätikeeelseid laule ka. Tähendab, II kursuse ansambliil oli, mitte meil Tiiuga, aga meie oskasime neid ka. Hirmus tore oli, kui kuskil enne Riijat hääletasid auto peale kaks lätlast – mees ja naine ning siis me laulsime läti keeles nende rahvalaulu. Nad oli tõeliselt üllatunud, hakkasid kaasa laulma ja naisel olid lausa pisarad silmad. See laul oli „Põlismets on ümberringi ...“, läti keeles „Talu stepjaš tumši sili ...“

Bulduris võeti meid väga ilusasti vastu. Meie eeskava sai aplausi, nii et aitas. Pärast oli ka tants. Mulle tundus, et Läti poistele oli tehtud kohustuseks Eesti tüdrukuid hoolsalt tantsitada, sest ega me müüriillekesi küll ei saanud mängida. Minu kõige sagedasemaks partneriks oli üks Janis. Tore poiss oli. Kui ta aru sai, et ma aeglast valssi ei oska, õpetas ta selle mulle selgeks ilma pikema jututa. Ja ma saingi selle selgeks ühe ainsa tantsu jooksul!

Pärast pidu läksime randa kõndima. Kõndisime, laulsime ja lõpuks kui päike tõusis, läksime kooli juurde tagasi. (Et asjad üleliia põnevaks ei läheks, pean ära märkima, et ega ma selle Janisega seal kahekesi ei käinud. Me olime seal ikka suurema kambaga.) Hommikul saadeti meid ilusasti lauluga teele ja sellest jäi jälle üks ilus mälestus.

Suhtlesime suuresti vene keeles, käemärkidega muidugi ka. Et ma siis nii kenasti vene keelt oskasin, tuleb praegu suure üllatusena. Praegu on mu vene keel sellel tasemel, et „ne pani mõmm“ ja „nitševoo“!

Kui veel poistest rääkida, siis II kursusel tekkis mul kirjasõber – sõdurpoiss Bruno. See oli sedaviisi, et meie koolis poisid, kes sõjaväkke võeti, andsid seal tüdrukute aadresse ja siis tulid kirjad ... Meie toas oli mitmeid, kes kirjutasid. See oli omamoodi huvitav. See Bruno saatis isegi pildi ja mis seal salata, ilus musta peaga Tallinna poiss oli. Pärinime enam ei mäleta, aga ta kirjutas mulle veel pärast sõjaväge ka. Aadress oli Wiedemanni 1–1. Kirjavahetus kestis paar aastat. Tema teadis, et mu nimi on Mari-Erika. Eks see oli natuke nalja tegemine. Kuidas siis ikka nii peene nimega poisile üks lihtne Mari kirjutab.

Kui tõtt rääkida, eks see Mari tundus mulle juba lapsena liiga labane olevat. Mina oleks tahtnud oma nimeks Leilit. Mu kaaslased olid ju kõik sellised „linnanimedega“ tüdrukud:

Heli, Aime, Helvi, Urve, Maimu jne. Praegu olen ma oma nime peale väga uhke, sest olen selle baasil ju ka Mann. Kaks nime nagu naksti varnast võtta.

Meeles on ka see päev, kui Stalin suri. Olin III kursusel. Linnas üürgasid vabrikuviled, koolis oli leinaaktus. Seda ei unusta ma ka iialgi ära, kuidas üürgasid nutta IV kursuse tüdrukud. Needsamad, kes Säreveres meid mardipäeva tembutamiste pärast kimbutasid. See oli tõesti jube, kuidas nad aktusel ulgusid ja „isakest“ hüüdsid. Mul, ja küllap paljudel teistelgi, kippus jalg kõpsuma. Ma ju teadsin küll, mis ta teinud on ja kui suur võlg tal tasumata oli.

Pauk tuli sealt, kus ei osanud oodatagi. Kooli komsomoli sekretär tuli ja tahtis, et ma teeksin seinalehe jaoks ühe luuletuse. Seda poleks ma suutnud ka kõige parema tahtmise juures. Vedasin ette oma kõige kurvema näoilme ja pitsitasin vist isegi pisara silmast välja, kui ütlesin, et mu valu on nii suur ja ma ei saa praegu rida paberile panna. Aamen!

Koolirahaga oli üsna kitsas, aga toime ma tulin. Ilma Vilma ja Augusti toetuseta oleks ikka üsna kibe käes olnud. See toetus oli küll napp, aga ometigi olemas. Suvel ma teenisin ise ka. Koolivaheaeg kestis meil enam-vähem kuu aega. Sel ajal sain palga eest tööd teha. I ja II kursuse vahel oli Tõrvaaugus töö, II ja III ning III ja IV kursuse vahel Säreveres.

Säreveres olin enam-vähem kogu aeg aiandis. Tööd oli igasugust, rohimist muidugi kõige rohkem, aga tuli ka marju korjata, kasvuhoonest kurke ja tomateid korjata jne. Mõnel päeval olin ma laudas tööl. Niimoodi tööd tehes kogunes sel kuul sedajagu raha, et sain kooliajaks hädavajalikku osta. Ma polnud ainuke, kes vaheajal tööl käis, meid oli rohkem. Selletõttu ei olnud ka söögiga muret. Nii Tüiril kui ka Säreveres töötas köök ja süüa saime. Vist oli nii, et hommikul ja õhtul Tüiril, lõunat sõime Säreverel.

Oma toast olin ainuke, kes vaheajaks ära ei sõitnud. Seepärast tundsin end üksinda, omaette olles väga hästi. Õhtul oli niimoodi väga tore olla: lugeda, kirjutada, vahest ka linnas jalutada ja vaikust nautida.

Üks aiandis töötav poiss elas sama tänava ääres, mille kaudu ma Säreveresse läksin. Tihtilugu ta ootas mind ja võttis mu ratta peale. Õhtul tõi tagasi ka. Saime sõpradeks ja ta kutsus mind paar korda isegi kinno. Killuke suveromantikast täiesti poisi-plika tasemel – ei mingit musutamist ega sügavalt silma vaatamist.

Mitte ainult vaheajal, vaid ka kooliajal olid meil ju praktikapäevad, kui majandis tööl käisime. Seal saime parasjagu vett ja vilet. Kõige raskem töö oli rukkivihkude sidumine. Kujutage ette kuuma ilma ja torkivat kõrrepõldu, torkivaid rukkivihke ja oskamatu sidujaid. Paari-kolme vihu sidumist näidati ette, siis tuli täiskoormusega ise hakkama saada. See oli raske töö. Masin tuli üsna kiiresti, tööjärg kogunes ette, masin pidi ootama, hobused oli

parmude käes rahutud, kutsar närviline, õpetaja vihane. Jube jama! Õpetaja oli Venemaa eestlane, see muudkui sõimas „Ah, te kjeedetud kaalad, ah, te vjeedelad vjorstid“ jne.

Heinategu oli tsipake normaalsem. Aunad saime valmis ilma suurema „verevalamiseta“. Oskajad majandis töölised andsid neile viimase lihvi. Keegi ei sõimanud ka.

Köögilija ja loomapeedi vagude kõplamine oli küll tüütu, aga suhteliselt rahulik. Vaod olid hirmpikad ja kulgesid üle mäekünka, justnagu oleks üle ekvaatori läinud. See töö oli tuttav ja kedagi kukla taga säutsumas ka ei olnud.

Loomakasvatuse praktika ajal olime mitmes kohas: lüpsikarjas ja noorkarjalaudas, kus olid ka väikesed vasikad, sigalas, kanalas, tallis. Õppisime kultide kastreerimist, loomade süstimist ja kõike värki, mis asja juurde käis, et zootehniku tiiti kätte saaks. Lüpsikarjalaudas meeldis mulle kõige rohkem, tallis muidugi ka. Hobused oli nii sümpaatsed.

Ükskord juhtus selline lugu, et üks lehm oli puhituses. Meid kõiki kutsuti vaatama, kuidas veteraan selles jagu saab. Paraku polnud see tavaline, vaid segapuhitus. See tähendas seda, et trokaari sisselöömine ei aidanud. Vetarst, kes oli ka meie veterinaariaõpetaja, lõi lehmale külje sisse pika noa, tõmbas seda allapoole ja äkki polnud enam meie kallist õpetajat Tammaru Jaani, vaid mingi puristav roheline kogu. Kõik see mao sisu, mis koosnes ristikehina pooleldi seedunud massist ja vängest haisust, partsatas talle vastu nägu ja valgus sealt kenasti allapoole. Ehmatuse oli suur, aga natuke oli naljakas ka.

Tammarud elasid ka Tüiril internaadis. Milvi Tammaru oli internaadi juhataja ja andis ka käsitöö tunde. Neil oli väike, nii 4–5-aastane, tütar Tiina. Teda tunnevad vanemad inimesed raadiohääle järgi – „Siin Tiina Tammaru Londoni lähistel ...“ Tol ajal oli Tiina kangesti ilus, veidi hellitatud tüdrukutirts. Ta käis mööda internaati õpilastega juttu ajamas ja vallatust tegemas.

Ka meie toas oli ta väga sage külaline. Me tegelesime temaga meeleldi. Tihtilugu ta ei tahtnudki ära minna. Kui me teda palusime, siis surus selja vastu riidekapi ust, vaatas altkulmu ja ei iitsatanud ainsatki sõna. Siis ei aidanud muu, kui vaatasime veidi ringi ja rääkisime nagu omavahel: „Ei tea küll, kus see Mandri Antsu püksirihm peaks olema?!“ Sellest aitas – tüdruku kadus kui õhk. Ants oli meist üks kursus eespool õppiv agronoom, väga tore poiss. Mis seos Antsul, Tiinal ja Antsu püksirihmal on, jäigi selgeks tegemata, aga selle mainimine aitas alati.

Milvi Tammaru tegi ise väga ilusat käsitööd, seda tahtis ta ka meile õpetada, aga mis külge ei hakka, see ei hakka. Kirun ennast vist surmatunnini taga, et ma ei püüdnudki sellesse imedeilma süveneda. Ma ei vaevunud isegi proovilappide lõpuni tegema. Mõned pisted, mis teha tuli, tegin ise, osa tegi keegi teine, kellele ma siis tasuks midagi kirjutasin. Äri on äri!

Samuti sain kirjatükkide kirjutamise abil vabaks konnade püüdmisest. Mille jaoks neid püüda tuli, ei tea, aga Türi kiriku ümbruses neid kõige rohkem oli. Ma ei võta ju ometi konna palja käega ja töökindaid siis ju polnud. Kirjutasin salmikese või kaks ja oligi konnapüüdmisega asi ühelpool.

Kõik need salmid ja salmikesed, pikemad ja lühemad, olid selles kaustikus, mis tulle läks. See oli viga, millest on kahju, et ma seda tegin. See kaustik oleks võinud ju rahus edasi elada, kui seal sees poleks olnud neid „jumalavallatuid“ sõnumeid. Ja paraku oli neid seal hulgi.

Lugu algas nii, et hakkasin sellele kaustikule usaldama oma mõtteid. Päevik ta ei olnud, igapäevaseid asju ma sinna ei kirjutanud, vaid pihtisin talle mõtteid, mida ma võimust arvasin ja mida mõnikord ka riimidesse suutsin panna. Seal olid ka luuletused ja salmid, millest polnud mingit pahandust oodata, aga et need oli segamini nende keelatud mõtetega, polnud parata – läksid kõik sinna, kuhu nad poleks pidanud minema.

Seda ajendas asjaolu, et kaks tüdrukut meist eespool olevast kursusest olid juba mõnda aega ja mitmel pool vargil käinud. Kui see asi ilmsiks tuli, ilmus ühikasse miilitsavalvur ja oli seal kaks ööpäeva. Miks nii kaua, ei tea, aga inter otsiti läbi. Nende tüdrukute kursusekaaslaste toad pöörati pahupidi, nende endi oma muidugi ka. Siis veel üldkasutatavad kõrvalruumid, pööning, kelder, kütteruum jne. Meie toas ei käidud, pole aimugi, miks. Internaadi juhataja vaatas kord kapid üle, aga see oli nagu hobuse seljast otsimine – väga pealiskaudne.

Kui see madin mööda sai, hakkasin mõtlema, et mul on ju prii sõidupilet Siberisse öökapis raamatute-vihikute vahel, aga ma ju ei taha sinna sõita. Siis võtsingi ta kaasa, istusin kõõgis pliidi ette ja leht-lehelt ta leekidele toiduks läks. Ise nutsin, aga muudkui rebisin lehti ... Oleks ma ometi natukene aru pidanud ja need „süütud“ asjad sealt välja kirjutanud. Hirm nagu halvas mõtlemise tol hetkel.

Kui ma nüüd oma IV kursuse pilti vaatan, tulevad nad mulle üksteise järel kõik meelde, nagu nad siis olid. Ometi on sellest möödunud nüüd juba 58 aastat.

Laine Põder

Oli kangesti vaikne ja hea tüdruk. Kellelegi ta halvasti ei öelnud, seltsielust suurt osa ei võtnud, nokitses omaette. Oli isal-emal ainuke laps, väga hoitud ja hoolitsetud. Ta käis väga ilusasti riides. Kodu oli tal Türi lähedal. Veidi naljakas oli see, et ta tuli pühapäeva õhtul kodust intrisse igavese suure kohvriga, mis oli igasugust nasvärki täis, aga mitte iialgi ei pakkunud ta teistele ühtegi raasu. Isegi Elju, kes oli ta voodinaaber, ütles, et vahest jooksis

suu vett, kui Laine seal nosis, aga isegi tema ei saanud sellest noosist suutäit. Mis üle jäi, viis koju tagasi. Teda viidi ja toodi hobusega, nii et võis kohvrit tassida küll.

Teised küll pakkusid kõigile, kui kodust tulid, mis olema juhtus: tükikese kodusaia, sepikut, õuna või kas või porgandit. Isegi mina, kelle koduvarud olid olematud, ostsin vahest 100 gr kommi, et saaks teistele pakkuda. Ükskord lõin laia lehte sellega, et kui olin kirjutanud rajoonilehte artikli, sain honorari 1 rubla ja 10 kopikat, ja ostsin selle eest kümme portsu jäätist – ports maksis 11 kopikat. Nii et kogu raha eest tervele toale jäätis ja natuke jäi üle ka.

Aga tagasi Laine juurde. Laine oli küll vaikne, aga südames hoidis ta saladusi, millest ei rääkinud kellelegi. Kui IV kursusel kollaaži tegime, siis hakkas ta äkki hirmsasti nuruma. Me ei saanud keegi aru, milles asi. Lõpuks selgus, et tema oli seadnud oma pildi ühe III kursuse poisi kõrvale, aga keegi oli selle sealt ära tõstnud ja ühe teise pildi asemel pannud. See oli tema jaoks traagika. Õnneks saime asjale pihta ja viga sai parandatud. Nüüd seisab ta aegade lõpuni oma Villu kõrval, kes oli tal südames. Meie ei aimanud mitte midagi, kuigi elasime ühes toas.

Helju Karu

Ta elas Kabalas, samas, kus Lainegi. Temal oli kodus vist kaks vanemat õde-venda. Need käisid tööl ja ostsid Heljule alati asju. Helju ei käinud ühe ja sama kleidiga iialgi kahel peol, ikka pidi uus olema. Ise ta neid õmbles. Kodus tegi masinatöö suuresti ära, intris tegi käsitsi. Ükskord jäi hädasse, ei jõudnud millegipärast valmis ja siis me sõna otseses mõttes õmblesime selle kleidi talle selga kinni. Jumal tänatud, ükski õmblus lahti ei läinud ja Heljule jäi kleit ühes tükis selga. Ju me olime siis head rätsepad.

Ta oli kangesti rõõmsa olemisega ja alati sai palju nalja, kui ta oma seiklustest jutustas. Tal oli üksvahe üks kavalier. Kui ta sellest poisist rääkis, oli oht naeru kätte ära surra. Umbes sellises laadis: „Pani mulle käed ümber. No ma küsisin siis, miks sa paned mulle käes ümber, kas ma ei seisa muidu püsti või?! Kuidas mina võin teada, mis sa mõtled, kui sa mulle käed ümber paned?“ jne. Praegu Heljut enam pole. Ta läks vist 1980ndate lõpus või 1990ndate alguses.

Elvi Põder

Oli kuidagi meist kõrgemal. Ta tundis ja pidas end üleval vanemana, kui ta oli. Tahtis ja oli ka väga preililik. Hoidku jumal selle eest, et ta ühtegi lapselikku lollust oleks meiega kaasa teinud.

Laine Piirimaa

Tüdruk nagu tulesäde, sõnad nagu haavid, kui ütles, oli auk järgi. Seda võimu ei olnud, mis oleks tema suu kinni pannud. Tal oli neid ütlemisi ja parajaid sõnu nagu varrukast võtta. Iga poti jaoks oli kaas.

Ükskord hakkas ta trepist üles minema, ise ütles: „Mis te käite koots-koots, vaadake, kuidas litsike läheb!“ Pani puusad hõõritama ja nagu lendas trepist ülesse.

Evi Lauringson

Evi oli Tallinna tüdruk. Ka tema pidas ennast natuke paremaks, aga see oli tibakene, saime hästi läbi. Ta oli mu voodinaaber. Tal olid jõukad vanemad, siis veel täiskasvanud õde ja vend, kes aitasid teda koolitada. Riides käis ta nagu mannekeen – puuvillast ei tunnistanud, ikka vaid siid ja peenvillane.

Lõpupildil teda pole, sest just samal päeval olid tal pulmad. Tema mees oli Liivi Karl, sama sovhoosi vetarst, kus Evi praktiline oli. Nad ei elanud kaua koos, läksid lahku. Praegu Evit enam ei ole.

Silvi Tohv

Silvi kodu oli siin Jõesuu kandis, sellepärast oli temas nagu natuke kodus hõngu. Ta oli vaikne tüdruk.

Tiia Tõlpt

Tema oli mõnus kambajõmm. Oli otsese ütlemise ja praktilise meelega. Romantikat temas ei olnud ja pooltoone ka mitte. Mis oli must – see oli must, mis valge – see valge. Läbisaamine temaga oli hea. Praegu on Tiiaga halvasti, tema süda on väga haige ja mõlemad tema jalad on amputeeritud.

Maimu Selmet

Maimu oli Vändra kandi tüdruk. Ta mängis akordioni, laulis. Olime ühes toas, vahest tegi ta natuke tuska. Ükskõik, kes omavahel juttu ajasid, tema sekkus ka, kas oli sobiv moment või mitte. Lauluga oli sama lugu. Ükskõik, kui tasa omaette midagi ümisesid, hakkas tema kaasa ümisesema. Muidu oli ta talutav neiu, õppis hoolega ja pugus ka veidi. Tema pärast me keemias I kursusel ühed saimegi.

Tiiu Valgma

Läbi ja lõhki intelligent ja naiivitar ühes isikus. Tallinna tüdruk. Tema isa Johannes Valgma oli mitmete eesti keele õpikute autor. Kogu kooliaja laulsime Tiiuga koos duetti. Tiiu ei sallinud ropendamist. No mis ropendamist meil oligi, aga mõned kuradid ikka vahest lendasid lae all. Siis saime kohe märkuse. Vahest tegime kiusu ja nimme rääkisime sõnu, mis tal kõrvu kraapisid ja karauuli mängisid. Oi, ta oli siis lausa tige! Saime sellise moraalijutluse, et aitas! Aga ükskord! Olime Säreverest praktikalt tulnud ja heitsime magama. Tiiu oli korrapidaja ja koristas tuba. Kui ta minu voodijalutsis olevalt aknalaualt tolmu pühkis, kuulsin laulu, mida ta ümises. Aga mis laul see oli! See oli tõeliselt rumal laul! Jumal küll! Ma pidin ehmatusest ära surema. Oleks ma naerma hakanud, oleks Tiiu vist ära minestanud. Aru ta vist ikka sai, et ma midagi kuulsin, sest piiludes nägin, et ta punetas kui ladvaõun. Pärast seda juhtumist epistleid enam ei järgnenud.

Üldiselt oli ta väga tore tüdruk. Tema suur sümpaatia oli kursusejuhataja Adamson. Ette rutates ütlen sedagi, et IV kursusel oli Adamson tallegi tunnistanud, et Tiiu on talle rohkem kui lihtsalt õpilane. Veel ettepoole rutates oli lugu sedasi, et kui me pärast 2004. aasta koolikokkutulekut Adamsoniga telefonitsi kõnelesime, tuli ka Tiiu jutuks. Ta küsis, kas ma tean, kus Tiiu on, ja ütles sedagi, et kuna Tiiu isa Johannes Valgma oli Pedagoogilises Instituudis tema õpetaja, siis oli ta tõepoolest Tiiusse teistmoodi suhtunud kui teistesse. Vaat' kui pika aja järel mõned asjad selguvad.

Pärast kooli saime meie Tiiuga veel kokku. Ta oli mõnda aega Tori Hobusekasvanduses tööl. Käis Ristojal mul külas ja kui ma haiglas Kristat ootasin, käis tihti seal. Kokku ju ei saanud, aga saatis aina šokolaadikomme. Need olid veel need imehead trühvlid.

Tänaseks on ta läbi ja lõhki usklik inimene. Elab Laiusel. Oleme rääkinud küll, aga mind pole ta usku pöörata püüdnud.

Mari Puust

Võib öelda, et silmapaistev kuju ei olnud, aga päris äpu ka mitte. Südamesõpru ei olnud, aga millegipärast tahtsid paljud oma saladusi talle pihtida. Teadis nii mõndagi, aga ühtki sõna välja ei rääkinud. Läbi sai enam-vähem kõigiga, erilist noaloozimist ette ei tulnud. Mõnikord tuli siiski ka seda ette, aga väga lühidalt ja mitte eriti teravate nugaedega. Talutav tüüp.

Praegu elab Muraka külas Kõrgojal. Tal on suur pere, on paks, laisk, vana, ilma kommeteta mutt. Aga pere on tore, lapsed, lapselapsed ja lapselapselapsed maailma parimad ja armsamad.

Elju Jaaniste

Esimesest päevast peale sõbrannad. Nii kui 1950. aasta sügisel teda esimest korda nägin, tundsin ära, et see tüdruk mulle meeldib. Olime head semud, aga südamesaladusi ei rääkinud ma ka temale.

Ta oli kui headus ise. Ise pani ta omale nimeks Medved. Tal oli puus vahetevahel haige, siis ta põdes ja aietas, samas tegi selle arvel nalja. Kõige vaiksemal minutil või kõige tulisema vaidluse ajal kargas käega puusast kinni ja oigas: „Mu puus, mu puus!“, ise vajus laginal naeru lagistades voodisse ja pingeline olukord sai lahendatud.

Ta oli palju sõbrannasid ja palju peiusid. Minuga olid tal hingelised jutud. Olime üksteisel südames, aga hullusti küll, kui Elju rääkis mulle kõik hinge pealt ära, mina olin salalikum ja kõiki sopppe ei avanud. Sõbrad olime sellegipoolest. Täni!

Elju, ega teisedki, ei teadnud seda, kuidas mul koduga lood olid. Kui mu 50. Sünnipäev oli ja nad Adnaga siin käisid, nägi ta Akslit ja küsis: „Mispärast sa kooliajal meile oma toredat venda ei tutvustanud? Miks sa teda Türi külla ei kutsunud? Me oleks ta ära võlunud! Ja miks sa oma emast ei rääkinud? Kui ilusasti ja uhkesti ta klaverit mängib. Istub seal pilli taga kui kuninganna!“ Siis sai ta teada, kuidas asjad olid. Hiljem oleme sellest rääkinud, ta tõepoolest ei teadnud.

Heidi Tõlpt

Vaat tema oli selline tüdruk, kes mulle ei meeldinud. Tuletas mingil moel boamadu meelde. Tiiaga olid nad õed, aga erinesid üksteisest nagu õõ ja päev. Ei ole isu temast rääkida ega teda meenutada.

Milda Jaanistu

Tore pisike tüdruk, kellele meeldisid venelased. Pärast kooli läkski venelasele mehele. Me saime hästi läbi. Juttu sai temaga ajada loodusest ja loomadest, seda valdkonda ta tundis ja teadis.

Helgo Grūman

Roosna-Alliku poiss. Oli praktilise töö peale väga kibe käsi, õppimises mitte nii väga. Armastas natuke heatahtlikult norida, oli sõbralik.

Otto Paesalu

Nii vaikne poiss, et kadus nagu teiste varju ära. Õppis küll hästi.

Valter Koit

Hästi tark poiss, väga rahuliku iseloomuga. Eksamite ajal ta õppis rahulikult täpisealt selle ajani, kui tuli eksamiruumi uksest sisse astuda. Teda ei häirinud ükski asi. Ta lülitas end sellest melust välja, mis eksamiruumi ukse taga kobrutas.

Endel Vendland

Muhe ja sõbralik poiss. Rääkis pikaldaselt ja valdas hästi naljategemist.

Kalju Amandus

Oli natuke uhkevõitu olemisega, aga üldiselt talutav tüüp. Armastas tüdrukuid meelitada ja nendele külge lüüa.

Rein Teinberg

Oli ka hirmus tark ja mõnikord sellepärast keksu täis- Pärast kooli oli mõnda aega ka Toris tööl, võttis siit naisegi. Hiljem oli mingi suur ja tähtis juhtiv töötaja.

Üks asi tuli veel III kursusel meelde. Ei see elu olnud ühtigi ainult lust ja lillepidu, ma olen miilitsajaoskonnas miilitsa järelevalve all luku taga olnud. See oli nii, et oli mingi suuremat sorti passivahetuse periood. Miilitsajaoskond oli Türil meie intri lähedal. Kui neil oli abi vaja, kutsuti tehnikumi õpilasi appi. Käisime mitu korda seda kirjatööd seal tegemas. Ükskord olime jälle hoolega ametis, kui linnas puhkes tulekahju, sealsamas lähedal. Sireen hüüdis ja me tahtsime vaatama minna. Huvitav ju. Aga miilitsaonu keeras ukse lukku, jäi ise ka sinna ja ei lubanud laua tagant tõusta. Küll oli vaevaline seal vagusi edasi kirjutada. Passide kirjutamine polegi lihtne. Tuššiga tuli kirjutada ja ainsat viga ega vale kriipsu ei tohtinud olla!

1953. aasta septembris-oktoobris olin tootmispraktikal Järva-Jaani külje all Metstagusel. Kontor oli vanas mõisahoones. Samas asus ka esimehe korter ja külalistetuba. Sinna tupp pandi mind elama. Oh õudust! See oli nii ebasõbralik ja kõle ruum. Arveametnik Virve elas ka vahetevahel seal. Tal oli kodu kaugel ja kui oli halb ilm või tööl läks kauem, ööbis ta seal.

Toast kööki ja koridori läks kahe poolega uks. See päris kindlalt kinni ei käinud. Kui Virvet ei olnud, siis ma kartsin meeletult. Ükskord istusin öö läbi ahjunuka taga. Sinna ei paistnud aknast ära. Seda akent ma pelgasin hullusti. Kardinaid tal ees ei olnud – suur-suur must plärakas keset seinat.

Selsamal korral, kui seal kükitasin ja nutsin, tuli mu tuppaine, kes kontorit koristab. Toast läks ka kontorisse suur, kahe poolega uks. Ta nägi ukse alt valgust paistmas ja tuli

V vaatama, miks ma nii vara üleval olen. Nähes mind seal nutmas kõssitamas, oli ta väga ehmunud ja omajagu õnnetugi. Eks ta sai siis isegi aru, kui kõle see elamine on. Igatahes mingid kardinad pandi akna ette ja ukсед tehti ka nii korda, et enam ei logisenud ja kui olid lukus, siis olid tõepoolest lukus ja kõvasti kinni. Paar ööd magasin seal esimehe korteri pool ootas. Seal oli üks tilluke tuba, mis seisis kasutamata. See oli ebamugav variant, sest seda tuba küttis ainult pliidileer ja seal oli küllaltki jahe. Teistel ehk natuke jalus ka.

Söömas käisin üle õue šeffide juures. Nad olid vist Tallinna raadiotehasest Punane Ret. Toredad inimesed olid. Sel ajal oli ju see šeffide mood – kõik löödi linnast maale kartuleid võtma.

Ühel laupäeval oli Järva-Jaanis pidu. Üks neist šeffidest hakkas mind tantsitama. Hästi tantsis, nii et minusugune puupakk sai ka üsna kenasti hakkama. Siis pakkus ennast mind koju saatma. Paar kilomeetrit vast oli tulla. No tulime kenasti ja ajasime juttu maast-ilmast. Kui ukseni jõudsim, tundus, et tahaks nagu sisse ja tulla, aga ma ütlesin „Aitäh saatmise eest!“ ja panin ukse nina ees kinni.

Teisel hommikul oli natuke kõhe sööma minna, aga kõik oli normaalne. Juttu ajasime ka edaspidi. Kui nad ära hakkasid minema, kutsusid ka mind viimasele söömaajale. Kui head aega jätsime, võttis ta korraks ümbert kinni, kallistas ja ütles: „Tubli tüdruk oled. Ole edaspidi ka!“ Püüdsin olla.

Kolhoosi esimees oli Niitla, selline heasüdamlik rasvarull. Ükskord oli ta mu peale hirmus vihane – rökis kui meeletu. Põhjuseks oli see, et laborant oli haigeks jäänud. Õhtused piimaproovid olid hädapärast võetud saanud, aga hommikul oleks pidanud mina minema proove võtma, aga ei läinud, magasin rahumeeli hommikul kella kaheksani, sest keegi mulle ei öelnud. Ega ma hiromant ole, et tean, kus keegi tööbine on ja kus mind vaja läheb.

Esimees oli vahest kole äkiline, seekord sain siis koslepi nii, et seinad värisesid. Ma ei saanud ühtegi sõna vahele öelda enne, kui see marutamine läbi oli. Siis kui ta selguse kätte sai – vabandas. Keegi, kes pidi mulle sõnumi tooma, unustas. Aga miks need proovid nii tähtsad olid, et just sel päeval neid võtma pidi, ei mäleta enam. Hiljem pidas ta minust väga lugu. Kui oktoobris tuli sinna uus zootehnik, kes oli ka Türilt, ütles ta ükskord sellele: „Meie zootehnik on Mari, sina oled võõras inimene!“

See piimaproovide võtmine oli paras kondiproov. Osa lehma oli karjamaal ööd ja päevad. Karjamaad olid ju lautadest kaugel, seal olidki loomad kogu aeg väljas, lähematest söögikohtadest aeti nad ööseks ikka lauta. Piim toodi hobuse ja vankriga lauda juurde.

Ükskord oli lehmakari mitu kilomeetrit korterist eemal. Rattaga läksin. Õhtupoole lüpsi ajal polnud väga vigagi, oli ju veel valgevaru, kui lüps lõppes, aga hommikul oli jumalast

pime. Lüps algas vist kell kuus. Tuiasin seal lehmade keskel taskulambiga ringi, naised niisama otsisid lambiga lehmi. Ma pidin piima ära kaaluma, proovi võtma ja kirja panema. See oli paras kunsttükk. Õnneks ei pidanud ma õhtul pimedas tagasi sõitma, olin ööd ühe naise juures.

Kui tagasi mõelda, oli see aeg üleüldiselt üks kole aeg. Neli aastat olid kolhoosid eksisteerinud, vana rasv oli kadunud, uut polnud veel jõutud koguma hakata. Oli parasjagu see põhjamudas mulistamise aeg.

Üks asi, mis kolhoosiga sugugi seotud ei olnud, on veel sellest ajast meeles. Vedasime autoga õlikooke. Need olid sellised suuremad ja väiksemad latakad, mida tuli autokasti pilduda, kolmekesi me neid loopisime: autojuht, üks mees ja mina. Kuidas see juhtus, ei tea, aga ma sain ühe tükiga vastu pead. Natuke kriimustas, natuke lõi uimaseks, natuke oli valus ka. Ei tea, kas see mats mõjus või oli see mõte juba enne peas uinavas olekus, aga just siis tühjas autokastis tagasi uue koorma järgi sõites tuli mul mõte – ma tahan kirjutada raamatu. Jutu alguski tuli kohe pähe. See algus oli kuidagi niiviisi, et Erika seisis auto kabiini najal ja vaatas huviga möödalibisevat sügiskuldset maastikku ... (Umbes samas laadis kui Saalomon Vesipruulil jutt jooksis, et taevaskarva sinine.)

Ei läinudki rohkem aega mööda kui 53 aastat ja unistus sai teoks. Raamat ilmus. Mitte küll jutustused, aga ikkagi ... Ta ilmus!

Uusna

Teist korda olin tootmispraktikal 1954. aasta jaanuari keskpaigast maikuu keskpaigani. Siis olin Viljandi rajoonis Uusna sovhoosis. Seal jooksis isegi üks pisikene armumise virvendus elust läbi. Nii kahju oli ära tulla, et ulusin terve õhtu otsa nutta. Kui ma poleks Elmariga kohtunud, oleks ehk pikemat aega põdenud, aga see tunne, mis siis tekkis, kustutas kõik muud virvendused. Siis tuli teadmine, et see on ainus ja õige. Aga mälestused, mis jäid, olid kõik ilusad, sest kõik oligi ilus.

Ag hakkan algusest peale! Praktikale suunati mind koos ühe III kursuse poisi Unoga. Tema oli Hiiumaalt pärit. Väheste jutuga oli, aga kui midagi ütles, siis võis mõnikord põhja alt ära naerda.

Uno pandi raskemate tööde peale – loomade vedamised, sõrgade värvimised, nummerdamised jms. Minul oli kergem töö. Oli lüpsikarja brigadir, samuti olid minu „valitsuse“ all noorkari ja vasikad. Ma asendasin seda kuulsat sotsialistlikku töö kangelast

Väinsalu Ottot. Mul oli tema vastu tohutu aukartus. Lehed pasundasid tema suuruselt ja tähtsusest ühtelugu. Minu arust oli ta nagu üliinimene, aus ja tark- Aga see lõppes päeva pealt ära.

Nimelt mingisugusel ajal, võib-olla oli praktika algusest möödas üks kuu, kui peazootehnik ütles, et ta paneb mu palgale. Noorkarjabrigadiri koht oli täitmata ja et ma olevat näidanud seda, et saan hakkama küll.

Mul oli väga hea meel. Mõtelda – oma raha! Seda oli nii hädasti vaja. Peazootehnik rääkis direktorile, see oli nõus. Läks siis raamatupidamisse ja kui tema sealt tuli – oi-oi-oi! Nii vihast inimest nägin ma vist esimest korda! Selgus, et see noorkarja brigadiri töö – just selle raskema osa: tõuarvestuse, kaalumised, mõõtmised, söödarvestus jne – tegid ära selektsionäär Juta ja peazootehnik ise, palgata. Aga sellele kohale oli vormistatud ja sai palka brigadir, kes ei liigutanud lillegi. Tema tütar oli raamatupidaja, ju see asi andis kuidagi sättida ja vangerdada, nii et laiemat ringi ei teavitatud.

See pani ja minu jaoks asjad paika. Polnud enam mingit üliinimest, oli niisama üks sorgus vuntsidega paks vanamees. Kuidas see asi edasi arenes, ei teagi enam. Kas hakkas ta nüüd ise oma tööd tegema või mitte, ei mäleta. Aga jah! See oli kui sahmakas külma vett kaela.

Üks hea tööots oli mul kontoris. Peazootehnik oli hädas näitliku agitatsiooniga. See pidi seintel olema ja tal polnud kedagi, kes oleks selle töö ära teinud. Nii ta siis küsis minu käest, kas ma oskaks neid tabeleid teha. Ta oli näinud mu vihikuid, kuhu ma praktika aruannet kirjutasin, arvas, et käekiri on korralik, jooned otse, küll ma toime tulen.

Vaat siis algas mul hea elu! Zootehniku toas sain kõige parema laua ja kõige valgema koha oma kasutusse ja sehkendamine võis alata. Püüdsin olla loominguline. Otsisin andmeid ja pakkusin välja, millise nurga alt neid serveerida. Zootehnik oli kõigega nõus. Vedas Viljandist kohale sületäie joonestuspaberit, igat värvi tušše, joonlaua, pliiatseid, kustukumme, nii et ole aga õnnis ja tee tööd. Tegin ka. Hoolega ja ilusasti. Päriskenad tulid välja.

Zootehnik muheles habemesse, kui peaaugronoom ja peainsener tulid ka „tüdrukut palkama“. Toodi kommi, kiideti tehtut, tema lubas asja kaaluda, kas annab loa või ei anna. Tema oli ju „talendi“ avastaja ja et ma olin loomakasvatuse praktikant, siis oli tema luba oluline, kas annab mind noorte meeste teenistusse või ei. No see oli nali.

Läbski siis nii, et kui loomakasvatuse tabelid valmis sain, kolisin augronoomi ja peainseneri tuppa üle. See oli ilus – hästi valge tuba, päike paistis aknasse. Peainsener, tema nimi oli Heino, võttis mu Viljandisse kaasa, et saaksin ise valida, mis materjale veel vaja on. Ta oli ise suur ratsionaliseerija, küllap ta oleks ise neid asju tuua osanud, aga nagu hiljem

selgus, olin ma talle silma jäänud ja ta lihtsalt tahtis mind sõidutada. Mis teha, mis teha, eks tema oli mulle ka sümpaatsena meelde jäänud. Eks tema see virvendus Uusnas oli.

Agronoom Jaan tuuseldas suuresti väljas, Heino oli seal toas nagu sagedamini. Mingeid ülearuseid lähenemisi ei olnud, aga mul oli hea meel küll, kui kuulsin kedagi koridoris tulemas ja tema uksest sisse astus. Ta oli minust 12 aastat vanem, olnud abielus, aga lahku läinud. Naine ei kannatanud maaelu välja, elas Viljandis.

Heino oli aus mees. Ta oleks ju võinud midagi kuidagi ära kasutada, ega ma neid eluasju nii hästi ei tundnud. Oleks end ikka talle kaela riputanud – mis siis oleks saanud? Aga ma hoidsin omad mõtted enda teada. Ta sai aru küll, et ta meeldis mulle samuti, kui mina talle, aga ta hoidis mind. Lollusi ei toimunud. Kõik, mis südames kääris, oli kontrolli all. Kui kõik ausalt ära rääkida, siis olid ikka mõned romantilised suudlused küll ja hell oli ta mu vastu ka. Sellest on jäänud ilus mälestus. Ta muretses väga, mis minust küll saab, kui ma laia ilma lähen ja mõni pasatski kuskil jalgu jääb. Tema meelest olevat ma selle kurja maailma jaoks liiga õrnuke.

Nojah! Sellega oli siis sedasi. Tegin oma tabelid valmis ja kolisin zootehnikute tuppa tagasi. Heinoga saime kokku ikka – siin ja seal. Selline põgus kokkusaamine, silmapilk, käepuudutus oli väga tähtis. Ma küll arvasin, et keegi miskit ei märganud, tegelikult märkasid ikka küll! Kõik oli teada, arvamusi isegi rohkem, kui asja ennast oligi.

Kui ma hiljem postkontoris tööl olin, käis meil külas grupp Viljandi postimaja töötajaid. Nende hulgas oli ka üks naine, kes tol ajal Uusnas töötas ja kellega me hästi läbi saime. Ta rääkis, et kui ma viimasel õhtul seal ulusin, olid nad arvanud, et nüüd tegi Heino küll Marile halba. Heino oli siis just Tartus, ta käis EPA-s üle nädala kahe päeval loenguid andmas, nii et me olime juba jumalaga jätnud. Kui ta sealt Tartust tuli, olid naised ta pihtide vahele võtnud ja nõudnud täit tõtt. Tõde oligi see, et midagi ei olnud. Heino oli vandunud, et ta väga hoidis mind ja on isegi mures selle pärast, kuidas ma sedasi pool orvuna elust läbi lähen.

No rääkisin Lillile oma elust ja ta ütles, et läheb rõõmuga seda uudist ka teistele kuulutama. Neil pidi seal oma sõpruskond olema ja aeg-ajalt pidid kokku saama kõik, kes kunagi Uusnas koos töötasid. Ütles, et läheb kuulutab kõigile, et Mari on omadega mäel. Oma jutuõhtutel olevat nad tihti ka mind meenutanud, et olin neile meelde jäänud hea, armsa ja hakkaja tüdrukuna. Tore teada!

Nüüd siis jälle tagasi 1954. aasta talvesse. Kui head kirjatööd valmis sain, tegin ikka tegelikku tööd ka. Olin laudabrigadir, jõlkusin loomaarsti sabas, olin sigalas tööl. Nagu parteisõdur – kuhu minna kästi, sinna ka läksin. Ja siis vist millalgi märtsikuus tuli pauk!

Vasikatalitaja Anni jäi haigeks. Tema oli nendele vasikatele küll nagu ema. Kõik oli äärmise täpsusega paigas. Söötmise-jootmise kellajad olid täpsemalt kirjas kui rongisõiduplaan. Kõik oli väga puhas ja korras. Kui ta haigeks jäi, pandi mu praktikakaaslane Uno neid talitama. Ta oli tubli poiss küll, aga vasikatega ta hakkama ei saanud. Nädalaga keeras nad nii tuksi, et hirm oli näha, kuidas nad pasandasid ja vaevlesid. Mõni suri ära ka.

Siis arvati, et ehk mina saan nendega paremini hakkama ja tõsteti mind vasikalauda "ülemaks". Sain jah paremini hakkama, sest ma teadsin, kuidas Annil see asjaajamine käis. Jah, jagu ma neist sain, aga missuguse vaevaga. Esimesed hallid juuksed tulid nende Uusna sovhoosi vasikate pärast pähe.

Ma elasin laudas praktiliselt kaks nädalat. Laut oli küll eluasemel lähedal (no umbes nii, kui vana maja uksest poole teeni), aga ma ei julgenud vasikate ruumist ära tulla. Kui tulingi uksest õue, keerasin aga kohe tagasi, et nad veel korra üle vaadata. Lüpsinaised haletsesid mind, ütlesid, et mul tarvis ükskord mehele minna ja lapsed üles kasvatada, aga ma suren vasikate vahele ära. Mõtelgu ma peaga. Oi, see oli tõesti kole aeg, aga see hommik koitis ometi, kui Anni tagasi tuli ja mul olid talle üle anda samasugused terved ja rõõmsad trullad, kui tal enne olid. See oli tõeline rõõmupäev. Hallide juuste kimp seisis ühe raamatu vahel kaua aega.

Enne rõõmupäeva oli ühel pühapäeval selline lugu, et üks vasikas pidi mul kätte ära surema. Ajas nii hullusti täis ja mitte miski asi seda gaasi vähemaks ei võtnud. Vedasin teda piki lehmalauta edasi-tagasi – ei aidanud! Inises valude käes, silmad pahupidi peas ja ma ei osanud enam midagi teha. Käsk oli selline, et looma ära surra ei tohi lasta, kui vähegi teistmoodi saab. Siis tuleb hädatapp teha.

Ma ei julgenud vasikat üksi jätta, et abi kutsuda. Oli ka selline vaikuse aeg, kus kõik olid laudast läinud. Ma olin ikka nii pabinas, et ei osanud enam midagi mõelda. Ulusin ise nutta, aga kui vasikas end juba pikali viskas ja jalgadega tõmblema hakkas, tõin laudaköögist noa ja hakkasin vasikat tapma. Nuga oli õnneks nüri, aga pealmisele nahakihile sain ikka triibu sisse. Ise nutsin kui ogar, aga muudkui nüsisin. Vasikal sai sest draamast himu otsa, ju tal valus oli. Imede ime – hüppas püsti ja pani mööda vahekäiku minema. Pask lendas paari meetri kaugusele ja ta vajus silmanähtavalt kiiresti õhust tühjaks. Ma ei osanud rõõmustada ka. Panin ta aeda, haavale rohtu peale ja vajusin ise nagu tühi kott sinna aia kõrvale.

See oli ikka üks hullumeelne mõte küll – nüri noaga vasika elu kallale kippuda, aga paremat polnud parasjagu kuskilt võtta.

Uusnas oli ka selline komme, et laupäeva õhtuti oli saalis tants. Üks ehitusmees mängis hästi akordionit ja pidu läks käima nagu naksti. Kevadel, kui ilmad ilusad, oldi pühapäeviti

koos õues. Riisusime parki, kõndisime niisama ringi, ajasime juttu, jõime kasemahla. Tore oli. Aasimine ja lõõpimine käis ka kogu aeg.

Ühel laupäeval olin vetarsti käsutuses, ruunasime põrsaid. Ju mu sõrmed jäid rivanoolist natuke kollaseks. Peazootehnik teadis, mis tööd ma tegin, ja kui siis äkki pasundas: „Mehed, hoidke Marist eemale, käest juba näha, mis töö tal selge on!“ Jumal hoidku, ma pidin häbi pärast ära surema!

Isetegevust tegime ka. Valimiste ajal käisime kolmes kohas esinemas. Transpordivahendiks oli piimapütt. Kükitasime seal tunni ääres kui varblased koos.

Veel Heinost. Ta kinkis mulle oma pildi – postkaardisuuruse. Selle ma põletasin ära, kui Elmariga asi tõsiseks läks. Medaljonis oli ka tema pilt, selle uputasin koos medaljoniga Kaasiku ojasse. Punkt. Ükskord palju hiljem kuulsin raadiost, kui mulkide selts soovis talle juubeliks õnne. Oli aasta 1983 ja ta sai 60. aastaseks. Aastal 1998 märkisin kalendris ära, et kuulan, kas veel õnnitletakse, siis oleks ta saanud 75. Ei õnnitletud ja ma eiteagi, kas ta elab veel või on läinud. Ühes raamatus on ta pilt, seda olen vahest vaadanud. Tuletan nägu meelde.

Pärast praktikat tulime Unoga tagasi Türile ja hakkas riigieksamiteks valmistumine. Juulis olid eksamid. Need said tehtud ja olin diplomeeritud nooremzootehnik. Amet oli. Paber oli. Töökoht tuli ka. Ainus, mida ei olnud ega tulnud, oli huvi selle töö vastu.

Uusnast ja sealsetest inimestest jäi ilus mälestus. Ja nagu hiljem kuulsin, ei meenutatud seal mindki halva sõnaga.

Minu „telestaari“ karjäär

1986. aastal oli Vändra katsesovhoosi kümnes aastapäev. Mitmeid üritusi oli päev otsa. Taheti väga, et ka mina mingi omaloominguga üles astuks. Aga mul ei tulnud mitte mingit vaimuvälgatust pähe. Neljapäeva õhtul ei olnud veel mingit mõtet, aga laupäeva õhtul oli vaja lugeda! Lõin käega – kust ma võtan, kui ei tule midagi. Reede õhtul ei tulnud uni ka peale. Ja siis äkki laupäeva hommikul nagu plahvatas. Mustandit polnud aega enam teha, kirjutasin kladesse – nii, kuidas tuli, nii tuli. Aga rahvale väga meeldis. Lugesin Linnutaja laulude vahele ka luuletusi ja nii see õhtu otsa sai. See oli 21. veebruaril 1986.

Sügisel, novembri alguses läks Elmar sanatooriumi. Lapsed siin aasisid, et isa läheb linna nooremaid vaatama, ega siis ema alla ei anna, küllap ka tema leiab kellegi. Ja vaat' oligi nii, et Elmar läks poole seitsme ajal kodust ära bussi peale, kolme tunni pärast helistas Anne, et ETV-s otsib Märt Müür seda naist, kes esines koos Linnutajaga Vändra katsesovhoosi juubelil. Anne arvas, et keegi muu see olla ei saa, kui mina.

Müür pidi tulema ülejärgmisel päeval. Mul oli just sel päeval raamatuühingu üritus – kohtumine kirjanik Kaugveriga. (Raamatuühingus oli meil 41 inimest. Aasisime, et meil on Ali Baba ja 40 röövlit. Kahjuks olin mina kui esimees see Ali Baba.) Olin hirmsas pabinas. Kaugver tuli kell 12. Siis oli lõuna koos väikese seltskonnaga ja pärast seda oli Selja koolimajas kohting raamatuhuvilistega. Pabistasin selle pärast, et äkki on kokkutulnuid vähe, ja ka sellepärast, et äkki on kohtumine igav – see oleks õudne olnud.

Noh, esimene mulje, kui koolimajja jõudsime, oli vapustav! Maja oli rahvast täis. Ka hiljem oli väga vahva. Kõik sujus ning kõigil oli lõbus ja huvitav. Oli väga meeldiv! Selles melus ei tulnud mulle meeldegi, mis mind ees ootab. Läksin rahulikult sovhoosi kontorisse. Siis tuli ka hirmus ärevus. Ütlesin Annele, et mina panen küll ajama. Anne aga arvas, et ei tasu ära, Müür tulevat mulle järgi, ta juba ootavat.

Kõigepealt rääkis Roosilehe Olev majandi asjadest. Seejärel küsis Müür minu käest kõiksugu asju ja palus midagi lugeda – omaloomingut. Lugesin siis selle „Kikilipsu“ viisile tehtud laulu. Just lugesin, laulda ei julgenud. Rääkisin ka ühe loo Luxu mullikast ja midagi nagu veel, aga enam ei mäleta.

Televiisoris oli see paari nädala pärast. Telekas reklaamiti: nooruslikult sädelev pensionär. Selle aasta jõulukaartidest pooltel oli see signatuur peal, näiteks „Kallis Mari, meie nooruslikult sädelev pensionär!“ Tore oli veel see, et selles „Viljaveskis“ esines ka Linnutaja.

Ka Anne laulis tookord seal. Oligi komplekt koos. Anne laulis, mina rääkisin ja Elmar, kes oli veel sanatooriumis, vaatas pealt, mida meie telekas tegime! Kes mu sinna Viljaveskisse toimetas, jäigi küsimata. See pidi keegi võõras olema, kes nime ei teadnud. Seal peol oli meid ju Saarest ja Soomest koos, eks siis mõni neist, sest televisioonist ei olnud küll kedagi kohal.

See algas 1990. aasta novembris. Siis oli telekas teade, et otsitakse inimesi, kes teavad vanu lorilaule, selliseid, mida mujal kuulda pole eriti olnud. Mina arvasin, et minul seal lööki pole ja ei kirjutanud neile. Tegelikult ma ei tea ju ka neid kõige vahvamaid lorilaule, neid, mis vast sajandivahetuse külades liikvel olid.

Siis aga helistas Paluoja Merle ja andis teada, et tema oli minu nime küll televisiooni teada andnud. Noh, selle kandi pealt, et meil siin on üks selline, kes ise lorilaule ja -jutte teeb. Ei oska öelda, kas see tegi head meelt või mitte. Natuke ikka südamesse läks. Eks vist iga inimene tahab natuke tähelepanu.

Sedasi läks talv mööda, miskit teadet kuskilt ei tulnud, kuni aprilli lõpul tuli kiri, et TV on 9. mail Toris ja teeb proovisalvestuse. Siis võttis juba natuke tõsiseks. Tuli selline tunne, et mis ma tikun nõeltega sõtta. Vaatasin oma lood-laulud läbi ja ei ühtki, mis oleks nii kabe olnud, et oleks TV-sse sündinud, seda enam, et osa pidid võtma veel Musta Juta orkester ja Pärnust veel paar noort inimest, Merle tuttavat. Juba mõtlesin, et ei lähegi. Siis aga tuli meelde üks ammune mõte ühest kolhoositeemalisest laulust. Püüdsin meelde tuletada, mis sõnad mul seal olid, aga ega eriti palju neid ei meenunud. Siis võtsin kätte ja tegin uue laulu „Vat lupsadi, luusangadi“ viisi peale. See andis mõningast kindlustunnet.

Kui see päev siis kätte jõudis, keerasin juuksed rulli, panin siidikleidi selga, kõpskingad jalga, helmed kaela ja läksin!

Ilus ilm oli, soe ja väga kevadine. Mõtlesin, et vanal stagnaajal oleks sel päeval suur püha olnud, võidupüha ju. Nüüd õnneks ei olnud. Rahvamaja ukse taga oli TV buss. Süda hakkas jälle hüppama. Läksin siis ikka üles. Seal olid juba orkestri liikmed ja üks võõras siilisoenguga härra, kes tutvustas end – Olev Jaksi. Seda nime olin ma „Viljaveski“ tegijate seas tihti näinud. Paistis olevat meeldiv inimene. Ta arvas, et võiksin oma laulu ära laulda, kuna teisi polnud veel täiskomplekti kohal.

Läksin siis kõrvaltuppa. Tema seadis omad aparaadid paika (magnetofoni ja mikrofoni) - see kõik toimus vestluse saatel, nii et ma enam teda ei kartnudki. Hea oli muidugi ka see, et kaameraid ju polnud. Laulud võeti ainult maki peale. Laulsin „Muheleb maamees“, „Kolhoosi laul“, „Nukra hommiku laul“, „Me räägime nüüd“. Jutt oli küll nii, et need kuulatakse läbi ja komisjon teeb otsuse, millised laulud televisiooni pääsevad. Tegelikkus oli veidi teistsugune.

Jaksi ütles mulle sealsamas kohe ära, kui ta laulud ära oli kuulanud, et augustis tulevad nad mulle külla. See pidi jääma meie omavaheliseks jutuks. Jäigi!

Seejärel tuli sinna veel üks vanahärra, kes pidi olema ^{Ansi} Aksi Hilda onu. Laulis temagi omad laulud ära ja alles siis oli orkester kogu hiilguses platsis. Laulma ei hakanud nad aga ikka veel, nemad tahtsid teha enne proovi. Jaksi ja Merle püüdsid neid ümber rääkida, no et pole ju vaja, kuna need salvestused on vajalikud ainult üldpildi saamiseks, aga Juta oli raudne ja hakkasidki proovi tegema. Mina läksin korraks poodi, kui tagasi tulin, oli pilt selline, et naised tegid ühes toas proovi, Jaksi teises toas poikvel ukse taga salvestas. Kui laulud olid kord läbi mängitud, pidasid naised aru, et mõnda kohta on vaja veel enne makile võtmist viimistleda, siis tuli aga ukse peale Jaksi, kes ütles, et aitäh, aga töö on tehtud. Šokk oli muidugi täielik ja nõrdimus suur. Ühteaegu saan ma naistest aru, aga eks nende oma põikpäisus seda tegi.

Natuke naljakas oli näha neid reageeringuid, mis ilmsesid siis, kui laulsid Virve ja Oskar Koppel. Nad laulsid tõesti kenasti ja laulud olid väga toredad, aga just Juta ja Tilga Hilja olid väga sarkastilised. No umbes nii, et noh, mis need ka ära ei ole, ka meie ju teame ja oskame neidsamu laule väga hästi. Mõned oma teatud laulud laulis ka Ansi Hilda onu.

Nii nagu Jaksi ütles, et sügise poole tulevad meile kaamerateaga, eks nii see süda kripeldama hakkas ja terve suvi möödus selle kripeldamise tähe all. Siis tuli juulikuus kiri, et saatebrigaad on meil 29. augustil 1991. Katsusime kraapida seda ümbrust ja sättida elamist kenamaks. Ega väga viga olnudki.

Kui see 19. august siis üsna ligi oli ja teada, et neljapäeval tulevad, siis keeras sellise väikese vimka sisse, et tulevad juba 28. augustil ja teevad ühe päevaga kaks peret klaariks, hommikupoole meil ja õhtupoole Aesoos Virve ja Oskar Koppeli juures.

Hommikul kl 10 olid mehed platsis, Merle oli teejuhiks. Ja siis läks lahti! Mina totakas ju pabistasin saate pärast. No arvasin, et pole ju võimalik võõrast laulu sedasi saata, et kenasti välja kukub. Varem oli plaan, et Andreksoni Aksel toetab ja õpime koos need laulud selgeks, aga siis tulid ju need augustiputši päevad, ei siis olnud enam mingit tahtmist midagi teha ja nii jäigi. Hiljem polnud Aksil aega ja siis mõtlesime nõnda, et Aksel tuleb vahetult enne salvestust kolmapäeval meile, et siis laulame need laulud läbi.

Nojah, aga hiljaks ju jäime! See oli vist isegi hästi, sest nii head saatjat kui Valdur Parksepp, Elva muusikakooli õpetaja, on võimatu leida, andku Aksel mulle andeks! Me tegime temaga ju ainult paar korda iga laulu läbi, aga saime hästi hakkama. Merle pärast rääkis, et Parksepp oli nii tähelepanelikult minu suuliigutusi jälginud ja täpselt lauluga kaasa tulnud.

Lisaks nendele lauludele, mis varem olid, tegin just enne, juulikuul ühe juure - selle „Ai tiri-tai trimmaiaa“. Ütlesin küll, et selle laulan siis ette, kui nad oma pillid-värgid juba kotti on pannud, aga vist edevuse pärast või kogemata laulsin ta ette ikkagi. Jaksi ütles selle peale: „Ässitaja ma pole, aga mina võtaks küll selle konkursi lauluks.“ Laulsin klaveri juures „Kolhoosilaulu“ ja „Me räägime nüüd paljustki“, söögitoa laua ääres „Ai tiri-tai trimmaiaa“ ja „Nääritrall“, vana maja trepi peal „Nukker hommikulaul“ ja keldrimäel „Muheleb maamees“. Lauda ukse ees rääkisin „Elame siin jõe ääres“, küüni juures suure reha juures „Muraka Manni tee suurde sporti“. Üleval toas raamatute keskel rääkisin nende laulude tegemistest ja loo „Peremehetundest“. Pärast käisime Piistaojal söömas, ma ei hakanud ise jändama, polnud ju seda aegagi vaarituda.

Valdur Parksepast veel nii palju, et tema oli telemeestega kaasas pool kogemata. Nemand Heiko Trässiga laulsid samuti selles saates ja nende laulude salvestusel ta kaasa kaubeldigi. Jumalast õnnelik juhused, sest kui oli kuulda, kuidas saatis laule viulimees Arvo Kaer, siis tulid judinad ihu peale! Tundus, et laulja laulab ühte, viiul mängib teist lugu.

Kaameramees oli ka noor, aga väga meeldiv noormees. Iseseisvalt oli ta vist tööl esimest päeva. Jaksi oli tal kogu aeg kõrval ja viipekeeles andis juhiseid. Rääkida ju salvestuse ajal ei või, kõik jääb kuulda. Tehti võtteid ka meie ümbrusest, odrapõllust, mustast tibudega kanast, vana maja köögiaknaalustest floksidest jne. Odrapõldu näidati hiljem saadete vaheaegadel, nagu ikka neid kohti ja pilte seal näidatakse.

Küll oli hea, et Kristal oli sel päeval aega tulla Indrekut hoidma. Nad olid vanas majas, nõnda sai Elmar ka mu lähedal olla, ikkagi kindlam tunne. Pärast lõunal käimist läks Elmar poisiga sõitma, Krista sai koju. Telemehed olid meil õhtul kella viieni. Enne seda, kui läksid, jõime ära pudeli šampust, mille nad Piistaoja poest kaasa tõid, et ettevõtmine ikka hästi korda läheks.

Ilus päev oli! Jalgade värin läks ka pärastpoole üle. Jaksi lohutas kogu aeg, kui ma ohkisin ja hädaldasin, sõnadega: „Ärge kartke, üleüldsegi ei ole valus!“ Kui ma seal üleval toas oma laulude tegemisest rääkisin ja kogu aeg vale koha peale vaatasin, siis ütles pärast: „Ei võinud siis kah Eesti rahvale silma vaadata!“ Nojah, ma sihtisin kogemata kombel kaamera asemel kaamera jalga!

Sügisel hakkas see ootamise aeg, et millal miski asi eetrisse tuleb. Juba oli kuulda, et varsti hakkab reklaam tulema. Tuligi. „Eks need ümberkarand kommunistid teevad praegu ilma ...“

Minu kord laulda tuli 17. detsembril 1991. Enne seda helistas Jaksi, või õigemini saatis kirja, mille peale tuli ka helistamine. Tema tahtmine oli selline, et uue aasta päeval teha 20

minuti pikkune saade. Salvestamine oli 16. detsembril, selleks sõitsime Tallinnasse. Tamme Rein, hea poiss, sõidutas mind. Nõnda oli küll hõlbus. Rongiga seigelda ja ööd Tallinnas olla oleks olnud hoopis kehv. Merle tuli ka kaasa ja nii me siis läksime.

Minul tuli kindlustunne peale, kui Parkseppa nägin. „No üks asi on paigas,“ mõtlesin. Jõudsim telemajja kell kolm, salvestus hakkas pool seitse. Tegime seal kusagil ruumis proovi ja Parksepp laulis ka neid laule, millega nad Heino Trässiga koos pidudel esinesid. Selline lahe olemine oli, et ei saanud sellele pihtagi, miks ma sinna telemajja üldse läksin.

Kohe pärast kohalejõudmist oli muhe lugu. Olime seal vestibüülis teisel korrusel, kui tuli veskimees Mart. Jaksi tutvustas, mina ütlesin sellele Mardile: „Tere, pimekaim.“ Tema jäi muidugi väga imeliku näoga mulle otsa vaatama. Mina siis tegin selgeks, mind on Andreksoniks tehtud, aga sünnilt olen ma samamoodi Puust kui temagi. Noo siis teretasime kui arvatavad sugulased teist korda ja hiljem tegime selgeks ka, kuidas me üleüldse sugulased oleme. Ja oleme ikka küll, nõndamoodi, et meie vanavanaisad on vennad ja Mäeltmardilt on nad kõik, või õigemini mõlemad, välja tulnud.

Siis tuligi kätte stuudiosse mineku aeg. Oh seda maainimese mõistust, mina ikka mõtlesin, et veskituba on veskituba ja see „viljaveski“ kell ja muu inventar on ka mõnes toas koos. Juhm on ikka juhm. Sa issanda vägi, see stuudio oli suur kui hobuste koppel, veskitoast oli seal ainult kahe seinaga nurgake üles pandud ja see sein, mille taustal „Viljaveski“ saatejuhid räägivad, on ka sõna ainsas tähenduses ainult üks jupike laudseina, kuhu kell on peale riputatud. Prožektoreid oli terve laealune täis ja põrand summutab kõik sammud, käid nagu kass ilma krõbinata. Mind pandi laua taha istuma ja siis laulsin oma laulud ära - „Kui mina alles plika olin“, „Nääritrall“, „Minevased mured“ ja „Muheleb maamees“ vist.

Kogu kartus ja värin-sabin, mis südames olid, haihtusid, kui ühe laulu ajal kaameramees takti lööma hakkas. Talle nii väga meeldis see laul „Kui mina alles ...“. Ega teistel lauludel ka väga palju apse sisse ei tulnud, aga need tegime uuesti. Laulule „Mineviku mured“ tegin ju mõned salmid juurde, siis etendas veskimees üllatumist, et laul on vahepeal pikemaks kasvanud. No see oli kõik selline mäng.

Kui laulud läbi, siis grimeeriti mind Muraka Manniks ja läksin uuesti tulle. Minu jaoks oli valmis pandud üks siniseks värvitud lava ja tool, kuhu ma siis istusin. Seejärel pidin ma Manni vahele hüüded ja muu tänitamise maha lugema. See oli nii, et sinine värv pidi mingil moel kaamerates neelduma, nii et jäi ainult istuv Mann, muud panoraami polnud. Seejärel monteeriti kaamera abil see istuv Mann sinna veskitoa toolile ja nõnda olimegi korraga veskitoas - nii Mari kui ka Mann. Veskimees rääkis meie mõlemaga vaheldumisi. Need lood,

mis Mann rääkis, salvestati lähivaates, nii et ma rääkisin nad kõik ühe jutiga ära, ju nad siis pärast monteerisid lahti ja kokku.

Seejärel oli üks suur kringlisöömine. Mannile ja Marile ju kingiti suur kringel ja kaks karpi küpsiseid. Pool kringlit jätsin vägisi sinna, pool pandi ikka meile kaasa. Teise karbitäie küpsiseid pakkusin ka laiali. Ise ütlesin, et Mari omad sööme ära, kuna teda pole siin, olin ju Manni grimmiga. Jätsime hüvasti ja kell kümme õhtul hakkasime tulema. Kella üheks öösel olime Murakal. Oligi see päev läbi.

Järgmise päeva õhtul oli jälle närvipinge, siis oli eetris „Viljaveski tõsilood“, kus oli ka minu laul. Eks ta oli ikka imelik vaadata küll, kõik tuleb meelde, kuidas võtte ajal oli.

Ka uue aasta päeval oli ootamist, et millal see kell küll kuus saab, et Mann ja Mari saaks oma etteaste ära teha. Väga hullusti ei olnudki. Mann ja Mari olid korraga veskitoas, Mari laulis, Mann rääkis ning „Nääritralli“ laulsid koos. Seda tehti seal studios nii, et Mari laul oli monitori peal ja Mann laulis ka, ainult suud liigutades. Tuli väga loomulikult välja ja telemehed seal imestasid, et küll Mann oskab sünkroonis suud liigutada, justnagu päris proff kohe. Aitäh kiitmise eest!

Ühel ilusal päeval tuli mulle kolm panderolli, milles olid kõik need postkaardid, mis olid saadetud minu „Minevased mured“ ja uue aasta saates olnud palade toetuseks-tunnustuseks. Neid oli pea seitsesada, pärast tuli neid veel juurde, sai peaaegu tuhat kokku. Igavesti tore oli neid vaadata ja lugeda.

Suvel tuli veel kord televiisoris mu laul. See oli siis, kui „Viljaveski tõsilugude“ esimene voor lõppes ja algas teine. Igast saatest jäi ju võidulauluks üks ja nii neid kogunes 16 tükki. Suvel lasti neli laulu korraga, neist võidulauludest ja igast saatest tuli valida üks, nii et lõppetulemuseks jäi neli laulu, mis rahvas oli kõige paremaks tunnistanud. Need tehti teatavaks Paide Vallimäel kontserdil 22. augustil 1992.

See oli jällegi üks ütlemata ilus päev. Andrus tuli Indrekut hoidma ja nii saime Elmariga koos minna. Irene tuli ka kaasa, läksime sealt läbi, sest mu seelik ja pluus olid alles seal. Paidesse jõudsime parasjagu mulle kindlaks määratud ajal, et saaks proovi teha. Huvitav oli kohata tuttavaid, keda tegelikult ei tundnud. Nad olid tuttavaks saanud „Viljaveski tõsilugudest“. Peaaegu kõigiga rääkisin veidi juttu ka, aga mis seal ikka rääkida, kui pabin peal. Ansambel, kes meid saatis, oli „Vanaviisi“. Toredad poisid! Kui Puusti Mart avaldas arvamust, et „Minevased mured“ on sõnade poolest vanaks jäänud ja peaks mõned salmid laulmata jätma, protesteeris eelkõige ansambli juht, öeldes, et see on nii vahva laul, et siit ei jäta vähimatki rida välja. (Nad olid saatevideo pealt need lood selgeks õppinud, muidu ei saa

ju kohe mängida.) Mina ütlesin ka, et mõne sõnaga võib enne laulmist asja ära seletada, aga ühtegi salmi laulmata jätta ei saa, sest siis lähen ma omadega sassi.

Pärast proovi ja enne kontserti oli aega, käisime linna peal, Anne ja Volli olid ka poistega tulnud. Pärast ehtis Anne mu kontserdi ajaks ära, sättis juukseid, pani salli kenasti kaela, kõrvarõngad kõrva ja prossi ka ette. Tore nali oli selle riidesse panemisega. Läksime Annega laululava tagauksest sisse, mul oli vaja kleit ära võtta ja pluus-seelik selga panna, aga seal oli kuidagi kõrge, igauks võis tänavalt sisse tulla. Seal oli üks trepp, mis viis üles ühe ukse juurde. Lootsin, et saan sealt uksest sisse, ju seal mõni ruumike ikka on. Uks oli kinni. Õnneks! Sest riietumise jaoks oli see uksetagune küll väga ebasobiv, seal oli nimelt laululava rõdu. Kikerdasin seal trepi peal siis riided selga panna ja saime hakkama.

Enne laulmist ma kartsin, et sõnad lähevad närveerimisega meelest ära. Aga kui ma nägin, kui soojalt publik mind vastu võttis, siis oli hiigla mõnus tunne. Kõik naeratasid ja elasid lauludele kaasa. Ja kui palju seda rahvast oli! Arvatavalt oli neid paar tuhat.

Üllatusi tuli veelgi! Laulud lauldud, tulid lilli tooma tibinal Helin, Helerin, Astrid, Olavi, Eha – ma ei teadnudki, et nad seal on, seejärel ka Anne, Valdur, Andres, Paluoja Urve ja Kondi Jüri, mu Vändra kooliaegne klassivend, ja veel palju võõraid inimesi.

Ja siis tuli tagauksest „Estvikingi“ peadirektor Arder Väli, kes kinkis mulle kilo lõnga, seekord halli, talvises kotis, kui võitjaks tulin, olid valge, must, punane, roheline. Siis sai ka see mõte teoks tehtud, mille plaani sai varem igaks juhuks peetud. Olin enne Paidesse tulekut saanud valmis „Lõngalaulu“. See oli tänuks „Estvikingile“ nende auhinnalõngade eest. Parksepaga harjutasime ka natuke ja siis ma laulsin selle Arder Välile ära. Igatahes täkkesse läks. Talle meeldis!

Pärast laulmist, kui juba rahva seas istusin, tuli veel üks naine lilledega, ütles, et ta on Kiisa Heiti õde ja õnnitles toredate laulude eest.

Pärast kutsuti meid ühe söögikohta väikesele vastuvõtule ja siis tulimegi koju. Mul oli nii palju lilli, olin kui leerilaps. Sain ka ilusa linikute komplekti ja uhke suhkruatoosi. Tagasi koju sõites oli nii mõnus tunne, et kõik nii kenasti läks! Elmariga kahekesi tulime, nii et jälle oli üks ilus sõit selle ilusa päeva lõpul.

Sügisel pidi olema „Viljaveski“ kümnes sünnipäev. Tegin ka selleks puhuks laulu, igavese piraka, saatsin juba kevadel Jaksile lugemiseks ja korrigeerimiseks. Ta saatis kirja tagasi, et mõnu lugu, pole midagi lisada. Paides ütles ta, et kui see sünnipäev tuleb, siis saame jälle kokku ja tuleb see laul ikka ära laulda.

Nädala pärast tuli hoopis kurvem teade. Samal päeval, kui televiisorist näitas Paide kontserti, oli „Viljaveski“ viimane saade. See oli nii kurb, et mulle tuli küll pisar silma, ikka

nii harjunud juba, ikkagi kümme aastat teist vaadatud. Kirjutasin kohe sealsamas luuletuse „Hüvastijätt „Viljaveskiga““ ja teisel päeval panin selle ka posti.

Ühel ajal tuli kutse, et 3. oktoobril 1992 on Paide kultuurimajas „Viljaveski“ matused, ka mul paluti minna. Nüüd ei saanud me kedagi koju ja nii pidin üksi minema. Elmar viid meid (Merle tuli ka) Väändrasse ja sealt läksime Aksliga edasi Paidesse. Seal oli seda melu mitu tundi. Minu arust on matus selline asi, millega mängida ei sobi, aga sümbolne matus ära peeti ja järelehüüdeid oli palju. Lugesin selle „Hüvastijätku“ ette ja siis lõpuks laulsin ka sünnipäevalaulu, ütlesin kohe, et mina tulin sünnipäevale, lillede ja tordiga, aga mitte matusele.

Seal oli palju tuntud kujusid koos. Kirill Teiter oli matuse läbiviija. Paljajalu ta seal ringi paterdas. Mälestuseks jäi mulle tähtsaamatusse palju autogramme. Lõpuks tehti ka üldpilt. Sellelega oli „Viljaveski“ matus ja ka minu „telestaari“ karjäär läbi.

Mälestuseks sellest on jäänud kaks kilo neid ilusaid lõngasid, millest ma ikka midagi ükskord teen ka, muud kingitused, peaaegu tuhat postkaarti minu esinemisele tunnustuse tähiseks ja muidugi kõige ilusam ja ootamatum kingitus - kassett peaaegu kõigi nende asjadega, mis „Tõsilugude“ ja „Viljaveski“ matustega seoses olid. Selle kinkisid mulle jõuludeks lapsed. Anne oli Tallinnas käinud ja Jaksi lindistas mulle kasseti täis. Aitäh talle ja Annele ettevõtmise eest!

Ja see kasseti üleandmine! Olin nagu ikka jõuluvanaga kaasas kinke jagamas. Anne ja Volli juures oli mulle ka pakk, tahtsin salmi lugeda, aga Anne tegi krõpsti ja mina äkki laulan telekast „Nääritralli“. Ma ei saanud alguses mitte midagi aru, mida see tähendab ja kust ma sinna pildikasti sisse üldse sain. No kui klaariks puhus, siis oli hea meel küll suur. Aitäh, mu kullakesed!

Volli õemehe isa oli naabrimehele rääkinud, et see Mari olla talle nagu natuke sugulane. Naabrimees oli arvanud umbes nõnda, et siis vaata, kuidas ema ja tütar mõlemad muudkui esinevad. Eks mann pidi siis vist ema olema. Kaido isa oli seepeale vastanud: „Oh, see vanamutt on nii valvas, ega see lasegi tüdarta üksinda kuhugi!“

Mingisugusel ajal tulid Jaksi Olev ja Mati Narusk meile. Nad olid ette helistanud, et nad tulevad, aga mis asjus - seda nad täpsemalt ei öelnud. Tuli välja, et Mati oli saanud kuskilt kingituseks ühe väikese karvase vasika ja nad tahtsid nüüd nõu pidada, kuidas seda saates „Maa“ („Viljaveski“ järglane) kasutada. Neil oli selline mõte, et räägiks neid ilmaasju selle vissi suu läbi. Soov oli neil siis, et kas ma oleks nõus tekste tegema ja rääkima ka. Arutasime seda asja ja kuna mul mõned mõtted olid, tegime sedasi, et Mati liigutas vasikat, mina rääkisin ja Olev filmis.

Üsna vähese proovimisega tuli päris hästi välja. Seda juttu oli mu sedajagu, et nad arvasid, et jätkub paariks saateks. Jätkus ka ja oli uhke tunne, kui pärast saadet tiitritest ka minu nimi läbi jooksis. Mis asja ma rääkisin, seda küll enam ei mäleta, sellest on juba kümme aastat möödas kah.

Pidin siis jäämagi sellele vissile tekstide kirjutajaks ja lugejaks, andsin oma „jah“ sõna ära. Aga nagu minu puhul juhtub – suu läheb enne lahti, kui mõistus koju jõuab. Sain hiljem aru, et see asi ei lähe mitte. Kuna saade oli kaks korda kuus, oleks see tähendanud seda, et kaks korda kuus tuleks salvestada, sest teemad peavad ju värsked olema. Siis oleks pidanud kaks korda kuus mina Tallinnasse või nemad siia sõitma. Hullumaja!

Saatsin Naruskile kirja, et vasika kirjutamine ja karjatamine mulle meeldiks küll, aga karjamaa on väga kaugel – sellepärast jääb karjasekaup katki. Narusk vastas, et saatku ma tekstidki! Saatsin ka paar korda, aga see oli vaevaline. Siis hakkas vissi eest rääkima nukuteatri näitleja Malle Peedov, tekstid tegi Astrid Reinla.

1993. aasta sügisel hakati sellele vissile nime otsima. Ettepanekud tuli saata ETV-le, ristimine oli Paides. Sain ka kutse ning käisin ka kohal. Nimesid oli palju, aga jäi ikka vist Televissi.